

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GENEL İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TÜRKİYE VE AVRUPA BİRLİĞİ ARASINDAKİ
GÜMRÜK BİRLİĞİ'NİN TÜRK DIŞ TİCARETİ
ÜZERİNE ETKİSİ**

Beyza KOYUNCU EFENDİOĞLU

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Hakan KAHYAOĞLU

2011

YÜKSEK LİSANS
TEZ/ PROJE ONAY SAYFASI

2004800023

Üniversite : Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı ve Soyadı : Beyza KOYUNCU EFENDİOĞLU
Tez Başlığı : Türkiye ve Avrupa Birliği Arasındaki Gümrük Birliği'nin Türk Dış Ticareti Üzerine Etkisi

Savunma Tarihi : 23.03.2011

Danışmanı : Yrd.Doç.Dr.Hakan KAHYAOĞLU

JÜRİ ÜYELERİ

<u>Ünvanı, Adı, Soyadı</u>	<u>Üniversitesi</u>	<u>İmza</u>
Yrd.Doç.Dr.Hakan KAHYAOĞLU	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Yrd.Doç.Dr.Mert URAL	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Yrd.Doç.Dr.Haluk TANDIRCIOĞLU	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	

Oybirliği

Oy Çokluğu

Beyza KOYUNCU EFENDİOĞLU tarafından hazırlanmış ve sunulmuş "Türkiye ve Avrupa Birliği Arasındaki Gümrük Birliği'nin Türk Dış Ticareti Üzerine Etkisi" başlıklı Tezi / Projesi kabul edilmiştir.

Prof.Dr. Utku UTKULU
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum '**Türkiye ve Avrupa Birliği Arasındaki Gümrük Birliği'nin Türk Dış Ticareti Üzerine Etkisi**' adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

.../.../.....

Beyza KOYUNCU EFENDİOĞLU

İmza

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

(‘Türkiye ve Avrupa Birliği Arasındaki Gümrük Birliği’nin Türk Dış
Ticaretine Üzerine Etkisi’)

Beyza KOYUNCU EFENDİOĞLU

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Genel İktisat Anabilim Dalı

İktisat Programı

Küreselleşme süreci ile dünyada artan rekabet ortamı, ülkelerin bu rekabetin dışında kalmamak amacıyla, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında bütünleşmelerin oluşturulmasına yol açmıştır. Ülkelerin uluslararası ticarete daha büyük kazançlar ve daha büyük pazarlara ulaşabilmelerini sağlayan bütünleşmeler, ülkelerin dış ticaretten kazançlarını artırmalarını sağlamıştır. Bu düşünce ile Türkiye, Avrupa Birliği’ne üye olmak istemiş, 1996 yılında Gümrük Birliği’ne katılmıştır. Gümrük Birliği antlaşması ile birlikte Türkiye’nin dış ticaret açığının arttığı gözlemlenmiştir. Bu çalışma, Gümrük Birliği’nin Türkiye’nin Avrupa Birliği ile karşılıklı ticaret akışının üzerindeki etkilerini genişletilmiş çekim modeli kullanarak panel veri analizi çerçevesinde incelemektedir. Gümrük Birliği’ne katılımın, Türkiye ve Birlik arasında özel bir ticari ilişki yaratıp yaratmadığı değerlendirilmiş ve Gümrük Birliği’nin, Türkiye’nin dış ticareti üzerinde özel bir katkısı olmadığı görülmüştür. Türkiye ile AB arasındaki ticaret, coğrafi yakınlık ve satın alma gücü ile ilişkilidir. Bir diğer sonuç göstermektedir ki Türkiye, coğrafi olarak yakın olduğu ülkelerle ticari ilişkileri geliştirerek, önemli kazançlar sağlayabilecektir.

Anahtar Sözcükler : (1) Gümrük Birliği Teorisi (2) Panel Veri Analizi (3) Çekim Modeli

ABSTRACT

Master Thesis

(‘The Effect of the Customs Union Between Turkey and European Union on Turkish Foreign Trade’)

Beyza KOYUNCU EFENDİOĞLU

Dokuz Eylul University

Institute of Social Sciences

Department of General Economics

Program of Economics

Increased competition in the World with globalization process has led to integrations between developed and developing countries with the aim of not staying out of this competition. The integrations which allowed countries to obtain greater gains in international trade and to access to greater markets led countries to increase their earnings in foreign trade. Together with this idea Turkey wanted to be member of EU and joined to Customs Union in 1996. It was observed that with Customs Union agreement Turkey’s trade deficit has increased. This study analyses the impacts of Customs Union on Turkey’s mutual trade flow with EU by using extended gravity model in the framework of panel analysis. It has been analysed that whether participation to Customs Union has created any special trade relationship between Turkey and Union or not and it was found out that Customs Union had no special contribution to Turkey’s foreign trade. The trade between Turkey and EU is related to geographical proximity and purchasing power. Another result has shown that Turkey can obtain significant gains by developing trade relationships with countries of geographical proximity.

Key Words : (1) Theory of Customs Union (2) Panel Data Analysis (3) Gravity Model

TÜRKİYE VE AVRUPA BİRLİĞİ ARASINDAKİ GÜMRÜK BİRLİĞİ'NİN TÜRK DIŞ TİCARETİ ÜZERİNE ETKİSİ

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	ix
TABLO LİSTESİ	x
ŞEKİL LİSTESİ	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK BÜTÜNLEŞME TEORİLERİ KAPSAMINDA GÜMRÜK BİRLİĞİ TEORİSİ VE EKONOMİK ETKİLERİ

1.1 EKONOMİK BÜTÜNLEŞME KAVRAMI	4
1.2 EKONOMİK BÜTÜNLEŞMENİN AŞAMALARI	5
1.2.1. Serbest Ticaret Bölgesi	6
1.2.2. Gümrük Birlikleri	7
1.2.3. Ortak Pazar	8
1.2.4. Ekonomik Birlik	8
1.2.5 Tam Ekonomik Birlik	9
1.3. EKONOMİK BÜTÜNLEŞMENİN BAŞARI ŞARTLARI	10
1.4. GÜMRÜK BİRLİĞİ TEORİSİ	13
1.5. GÜMRÜK BİRLİKLERİNİN EKONOMİK ETKİLERİ	16
1.5.1. Gümrük Birliklerinin Statik Etkileri	16
1.5.1.1. Üretim Etkileri	17
1.5.1.1.1 Olumlu Üretim Etkisi	18

1.5.1.1.2 Olumsuz Üretim Etkisi	22
1.5.1.2. Tüketim Etkileri	27
1.5.1.2.1 Olumlu Tüketim Etkisi	28
1.5.1.2.2 Olumsuz Tüketim Etkisi	33
1.5.1.3. Dış Ticaret Hadleri Etkisi	35
1.5.1.4. Endüstri İçi Ticaret	37
1.5.2. Gümrük Birliklerinin Dinamik Etkileri	38
1.5.2.1 Ölçek Ekonomileri Etkisi	39
1.5.2.2 Rekabet Etkisi	41
1.5.2.3 Teknolojik Gelişme Etkisi	42
1.5.2.4 Yatırım Etkisi	43

İKİNCİ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ, TÜRKİYE AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE GÜMRÜK BİRLİĞİ ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARETİ

2.1. AVRUPA’DA BÜTÜNLEŞME FİKRİNİN DOĞUŞU VE AB’NİN BÜTÜNLEŞME SÜRECİ	44
2.2. TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ	49
2.2.1. Türkiye’nin AET’ye Üyelik Başvurusu	49
2.2.2. Ankara Anlaşması	49
2.2.3. Türkiye’nin Tam Üyelik Başvurusu ve Sonrasında Ortaya Çıkan Gelişmeler	53
2.2.4. Türkiye ve AB Arasında Oluşturulan Gümrük Birliği	56
2.3. TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARETİNİN GELİŞİMİ	60
2.3.1. Gümrük Birliği Öncesi Dönemde Dış Ticaretin Gelişimi	59
2.3.2. Gümrük Birliği Sonrası Dönemde Dış Ticaretin Gelişimi	64

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARETİNİN ÇEKİM MODELİ YAKLAŞIMI
İLE ANALİZİ

3.1. ÇEKİM MODELİNİN TEORİK TEMELİ	69
3.2. İLGİLİ LİTERATÜR	74
3.3. UYGULAMANIN AMACI	77
3.4. UYGULAMANIN YÖNTEMİ	78
3.5. EKONOMETRİK MODEL VE VERİ SETİ	81
3.6. PANEL VERİ ANALİZİ VE TAHMİN SONUÇLARI	83
SONUÇ	90
KAYNAKLAR	95

KISALTMALAR

AAET : Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu

AB : Avrupa Birliği

A.B.D: Amerika Birleşik Devletleri

ABGS : Avrupa Birliği Genel Sekreterliği

AET : Avrupa Ekonomik Topluluğu

AKÇT : Avrupa Kömür Çelik Topluluğu

AR-GE : Araştırma Geliştirme

AT: Avrupa Topluluğu

B.A.E : Bileşik Arap Emirlikleri

COMECON: Ekonomik Yardımlaşma Konseyi

DTM : Dış Ticaret Müsteşarlığı

ECB : Avrupa Merkez Bankası

ECU : Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun Para Birimi

EFTA : Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi

EKK : En Küçük Kareler

Mio : Milyon

NAFTA : Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi

TÜİK : Türkiye İstatistik Kurumu

USD: ABD Doları

Vb : Ve benzeri

Vd : Ve diğerleri

TABLO LİSTESİ

Tablo 1 : Uluslararası Ekonomik Bütünleşmenin Aşamaları	10
Tablo 2 : Ortalama Üretim Maliyetleri ve Olumlu Üretim Etkisi	19
Tablo 3 : Ortalama Üretim Maliyetleri ve Olumsuz Üretim Etkisi	22
Tablo 4 : Türkiye'nin Dış Ticaretinin Gelişimi (1923-1980) (Milyon \$)	61
Tablo 5 : Türkiye'nin Dış Ticaretinin Gelişimi (1981-1995) (Milyon \$)	62
Tablo 6 : Türkiye – AB Arasındaki Dış Ticaretin Gelişimi (1968-1995)	63
Tablo 7 : : Türkiye'nin Dış Ticaretinin Gelişimi (1996–2009) (Milyon \$)	65
Tablo 8 : Türkiye – AB Arasındaki Dış Ticaretin Gelişimi (1994-2009)	66
Tablo 9 : Türkiye'nin İhracatı Üzerine Uygulanan Çekim Modelinin Panel Regresyon Sonuçları	85
Tablo 10 : Türkiye'nin İthalatı Üzerine Uygulanan Çekim Modelinin Panel Regresyon Sonuçları	88

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1 : Viner'in Analizinde Olumlu Üretim Etkisi (Ticaret Yaratımı)	20
Şekil 2 : Viner'in Analizinde Olumsuz Üretim Etkisi (Ticaret Saptırıcı Etki)	24
Şekil 3 : Sabit Tüketim Varsayımı ve Olumsuz Üretim Etkisi	26
Şekil 4 : Olumlu Tüketim Etkisi	29
Şekil 5 : Lipsey'in Tüketim Etkisi Analizi	31
Şekil 6 : Olumsuz Tüketim Etkisi	34
Şekil 7 : Gümrük Birliklerinin Dış Ticaret Hadleri Etkisi	36
Şekil 8 : İçsel Ekonomiler	40
Şekil 9 : Dışsal Ekonomiler	41
Şekil 10: 2009 Yılı İtibariyle Türkiye'nin İhracatındaki İlk On Ülke	68
Şekil 11 : 2009 Yılı İtibariyle Türkiye'nin İthalatındaki İlk On Ülke	68

GİRİŞ

Uluslararası ticaretin geliştirilmesi ve dış ticaretten elde edilecek kazançların artırılması, özellikle gelişmekte olan ülke ekonomileri için her zaman büyük bir öneme sahip olmuştur. II. Dünya Savaşı sonrası yaşanmaya başlanan küreselleşme ve bölgeselleşme eğilimleri ile birlikte uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi yolunda önemli adımlar atılmıştır. Küreselleşme eğilimleri başta ekonomi alanında ülkeleri birbirlerine yakınlaştırırken, özellikle coğrafi olarak birbirlerine yakın ülkeler arasında bütünleşmeler oluşturulması sonucunu doğurmuştur. Bahse konu bütünleşmelerin en başarılı örneği Avrupa Birliği (AB)'dir.

II. Dünya Savaşı sonrası, Avrupa kıtasında yeni bir savaş çıkmaması düşüncesi ile Avrupa'da bir birlik oluşturulması fikri ortaya atılmıştır. 1950'li yılların başından itibaren Avrupa'da yaşanan bu oluşuma Türkiye de dahil olmak istemiş ve 1963 yılında imzalanan Ankara Anlaşması ile yaklaşık 47 yıl süren müzakere süreci başlamıştır. Avrupa ülkeleri 1968 yılına gelindiğinde gümrük birliği oluşturma sürecini tamamlamış ancak Türkiye'nin bahse konu birliğe üyeliği ise 1996 yılı itibariyle olabilmıştır. Birliğe tam üyelik içinse müzakereler halen devam etmektedir.

Türkiye'nin AB ile Gümrük Birliği'ne girmesi AB'ye tam üye ülkelerle karşılaştırıldığında ilginç bir durumu ortaya çıkarmıştır. Türkiye, tam üye olmadan Gümrük Birliği'ne giren ilk ve tek ülke olmuştur. Bu ticari birlik anlaşmasının Türkiye açısından önemi, AB ile karşılıklı ticaretin geliştirilerek Türkiye'nin geniş bir pazara ulaşmasını sağlamaktır. Birlik anlaşması ile Türkiye ve AB arasında özel bir ticaret ilişkisinin yaratılması beklenmiştir. Bu çalışmada da Türkiye'nin gümrük birliğine girmesi ile ortaya herhangi bir ticaret yaratıcı etkinin çıkıp çıkmadığı ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümünde uluslararası ekonomik bütünleşme kavramı, ekonomik bütünleşmelerin aşamaları ve bu kapsamda gümrük

birliği teorisi değerlendirilerek gümrük birliklerinin statik ve dinamik etkileri analiz edilmiştir.

İkinci bölümde ise AB'nin tarihsel gelişimi ve Türkiye'nin AB ile ilişkilerinin gelişimi incelenmiş ve 1996 itibariyle AB ve Türkiye arasında oluşturulan Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin dış ticaretinde meydana getirdiği değişiklikler ilgili dönemlerin dış ticaret verileri ile analiz edilmiştir.

Çalışmanın son bölümünde, ekonomik bütünleşme teorileri kapsamında, Gümrük Birliği'ne yeliğin Türk dış ticareti üzerine etkileri, ekonometrik yöntemle analiz edilmiştir. Kullanılan ekonometrik analiz panel veri analizi olup, uluslararası iktisat alanında coğrafi yakınlığı analiz eden çekim modeli yaklaşımını içermektedir. Bu bölümde çekim modelinin teorik temelleri ele alınmış ve uygulamada kullanılacak analiz metodu hakkında bilgi verilmiştir. Son olarak tahmine ilişkin bulgular analiz edilmiş, uygulamaya katkı sağlanmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK BÜTÜNLEŞME TEORİLERİ KAPSAMINDA GÜMRÜK BİRLİĞİ TEORİSİ VE EKONOMİK ETKİLERİ

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesi, teknolojide yaşanan yenilikler ve küreselleşme sürecinin dünyada hız kazanmasıyla birlikte uluslararası ticaretinin serbestleştirilmesi yönünde önemli adımlar atılmıştır. Ülkeler arasındaki ekonomik dayanışma ve yakınlaşmaların artması coğrafi, kültürel ve tarihsel yakınlığı olan ülkeler arasında ekonomik bütünleşmelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Küreselleşme süreci, ülkelerin dünya ticaretinde rekabet üstünlüğü elde etmek amacıyla ekonomik birlik kurma yolunu tercih etmelerine yol açmıştır.

İki veya daha fazla ülkenin, aralarında ticareti engelleyici kısıtlamaların kaldırılması ve ticaretin serbestleştirilmesine yönelik izledikleri politikalar şeklinde kendini gösteren ekonomik bütünleşme hareketleri, ülkelerin iktisadi kalkınmasında ve refah artışında önemli rol oynamaktadır.

Ekonomik bütünleşme hareketlerinin temel amacı, ülkeler arasında ticareti serbestleştirerek ticaret hacmini arttırmaktır. Genişletilmiş bir pazar yaratmak suretiyle ülkenin kalkınmasının sağlanması, ülke refahının yükseltilmesi, bölgesel dengesizliklerin giderilmesi, dünyadaki siyasi ve iktisadi olaylarda birliğin statüsünün kullanılması, çeşitli sosyal ve siyasal problemlere ortak çözümler bulunması da ekonomik bütünleşmelerin diğer amaçları arasında yer almaktadır.

Bütünleşme hareketleri ile ülkeler arasında bir taraftan ticaretin serbestleştirilmesi sağlanırken, diğer taraftan da birlik dışındaki diğer ülkelerle yapılan ticarete sınırlamalar getirilebilmektedir. Ülkeler bu ticaret birliğini kendi aralarında anlaşmalar yaparak sağlamaktadırlar ve bu anlaşmalar ekonomik bütünleşmelerin türlerini, aşamalarını belirlemektedir.

Çalışmanın bu bölümünde uluslararası ekonomik bütünleşme kavramı ele alınmış, bütünleşmelerin aşamaları ve bu kapsamda gümrük birliği teorisi değerlendirilerek gümrük birliklerinin ekonomik etkileri analiz edilmiştir.

1.1.Ekonomik Bütünleşme Kavramı

Ekonomi biliminde kullandığımız bütünleşme (integration = entegrasyon) kavramı Latince ‘integratio’ sözcüğünden türemiş ve ilk olarak The Oxford English Dictionary’nin 1620 yılı basımında, parçaları bir araya getirmek, bütünleştirmek anlamında kullanılmıştır (Bakkalcı, 2002:2).

Uluslararası ekonomi alanında bütünleşme kavramının çeşitli tanımları yapılmış ancak literatürde tam bir görüş birliği sağlanamamıştır. Kindleberger ekonomik bütünleşmeyi ‘üretim faktörleri fiyatlarının eşit bir hale getirilmesi’ olarak tanımlarken, Tinbergen ekonomik bütünleşmenin, uluslararası ekonomik işbirliğinin en uygun düzeye çıkarılması olduğunu belirtmiştir (Kılıç, 2002:6). Jovanović (1993) uluslararası ekonomik bütünleşmenin anlamının refahı arttırmak olduğunu ifade etmiştir. Dura ve Atik (2007) ekonomik bütünleşmeyi dünyanın belirli bir bölgesinde birbirleriyle yakın ilişkide bulunan ülkelerin aralarındaki ticareti serbestleştirmek suretiyle bir beraberlik oluşturması olarak tanımlamışlardır. Ertürk (2002) ise ekonomik bütünleşmeyi, ülkeler arasında malların ve faktörlerin serbest hareketine mani olan politikalara son vererek, iç ekonomik politikaları uyumlaştırıp ayrı iktisadi yapıları tek bir iktisadi yapı haline getirmek şeklinde tanımlamıştır.

Tüm bu tanımlardan farklı olarak Balassa (1973) ekonomik bütünleşmeyi süreç ve durum olarak ayırarak: *bir süreç olarak*, farklı ulusal devletlere ait ekonomik birimler arasındaki ayrımcılığı ortadan kaldırmaya yönelik önlemler alınması; *bir durum olarak* ise ulusal ekonomiler arasındaki çeşitli ayrımcılık türlerinin bulunmaması şeklinde ifade etmiştir.

Balassa (1973) aynı zamanda ekonomik bütünleşmeyi aşamaları ile birlikte tanımlamıştır. Balassa (1973) en basitinden en ileri safhasına kadar ekonomik bütünleşmeyi; ticareti engelleyen unsurların ortadan kaldırılması (ticaret birliği),

Ülkelerarası faktör hareketlerine serbestlik tanınması (faktör birliği), ulusal ekonomik politikaların uluslararası ilişkiler lehine uyumlaştırılması (politika birliği) ve son olarak bunların birleşmesi sonucu oluşan tam bütünleşme tipleri olarak tanımlamıştır.

Ekonomik bütünleşme en temel tanımını ile mal ve hizmet akımlarının serbestleştirilerek uluslararası ticaretin önündeki engellerin kaldırılması suretiyle ortak bir pazar oluşturulmasıdır. Ekonomistler tarafından ekonomik bütünleşmelerin tanımlanmasında farklı açıklamalar olsa bile üzerinde anlaşmaya varılan üç temel nokta şunlardır:(Uyar, www.econturk.org):

- Ekonomik bütünleşme temelde iş bölümüne dayanır.
- Bütünleşmenin ileri aşamasında malların, hizmetlerin ve üretim faktörlerinin serbestçe dolaşımı öngörülmektedir.
- Ekonomik bütünleşme, mal ve hizmetler ile üretim faktörlerinin kaynağı ve gideceği yere göre ayrıcalıklı olmayan uygulama görmesi hususunu içermektedir.

1.2. Ekonomik Bütünleşmelerin Aşamaları

Ekonomik bütünleşme hareketleri, bütünleşme hareketlerinin derecelerini gösteren bir süreci ifade etmektedir. Genel kabul gören ayrıma göre ekonomik bütünleşmeler beş grup altında incelenmektedir (Balassa, 1973:2).

1. Serbest Ticaret Bölgeleri,
2. Gümrük Birliği,
3. Ortak Pazar,
4. Ekonomik Birlik,
5. Tam Ekonomik Birlik.

1.2.1. Serbest Ticaret Bölgesi

Serbest ticaret bölgeleri ekonomik bütünleşmelerin en basit formudur. Serbest ticaret bölgesi üye ülkelerin kendi aralarında ticareti kısıtlayan tarife ve miktar kısıtlamalarının kaldırıldığı bir anlaşmadır (Jovanović, 1993:9). Buna karşın bölge dışındaki ülkelere yönelik, her ülke kendi dış ticaret politikasını ve vergi oranını uygulamaktadır. Bu tür birleşmelerde, ekonomi politikalarının ve kurumlarının uyumlaştırılması ve birliği söz konusu değildir. Serbest ticaret bölgelerinde amaç, üye ülkeler arasında mal ve hizmetlere ilişkin ticaretin serbestleştirilerek ortak bir pazar yaratılmasıdır.

Ticaretin serbestleştirilmesi AB’de olduğu gibi tüm ekonomik faaliyetler için geçerli olabileceği gibi, Avrupa Serbest Ticaret Bölgesindeki (EFTA) gibi belli bir sektör için veya Avrupa Kömür Çelik Topluluğu’nda (AKÇT) olduğu gibi belli bir mal grubu için oluşturulabilmektedir (Eroğlu, 2006:8).

Serbest ticaret bölgeleri uygulamalarının en önemli sorunu, üye ülkelerin üçüncü ülkelere karşı kendi ulusal tarifelerini uygulamaları sonucunda farklı seviyelerde uygulanan tarifelerin ticaret akımlarını olumsuz yönde etkilemesidir. Farklı seviyelerde uygulanan tarifeler nedeniyle üçüncü ülkelere yapılan ithalat, önce düşük tarifeyi uygulayan ülkeye yapılmakta ve oradan da yüksek tarife uygulayan ülkeye gönderilmektedir. Böylece üçüncü ülkelere karşı gümrük tarifelerini yüksek tutan ülkeler vergi kaybına uğramaktadırlar. Bu tür uygulamaları önlemek için ithal malların ilk üretim yerlerini gösteren menşe belgeleri düzenlenmektedir.

Serbest ticaret bölgelerinin en bilinen örneği 1960 yılında Stockholm Anlaşması ile kurulan EFTA’ dır (Bakkalcı, 2002:8).

1.2.2.Gümrük Birlikleri

Gümrük birlikleri uygulamada en sık rastlanan ekonomik bütünleşme şekli olup serbest ticaret bölgesine göre daha geniş ve kapsamlı bir ekonomik bütünleşmeyi ifade eder. Serbest ticaret bölgesinin şartlarına ek olarak birliğe üye ülkelerin serbest ticaret politikası izleme imkânları kısıtlanmaktadır.

Gümrük birliği, serbest ticaret bölgesinde olduğu gibi üyelerin aralarındaki ticarete her türlü gümrük vergisi ya da eş etkili vergi, resim, fonlar vb. ile her türlü miktar kısıtlamalarının kaldırıldığı, serbest ticaret bölgesinden farklı olarak üçüncü ülkelere ithalatta ortak bir gümrük vergisinin uygulanacağı ekonomik alan olarak tanımlanmaktadır. Gümrük birliklerinde katılımcı ülkeler yalnızca kendi aralarındaki ticareti kısıtlayan tarife ve miktar kısıtlamalarını kaldırmakla kalmaz aynı zamanda üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifesi uygulamaktadırlar. Böylece üye ülkeler, birlik dışındaki ülkelere karşı aynı ölçüde korunmuş olur.

Genelde kabul edildiği üzere, tam bir gümrük birliği için aşağıdaki koşulların sağlanması gerekmektedir (Viner, 1950:5):

- (a) Üye ülkeler arasında var olan gümrükler ve miktar kısıtlamaları kaldırılmalıdır.
- (b) Üye ülkeler arasında birliğin dışındaki ülkelere karşı uygulanacak ortak gümrük tarifeleri belirlenmelidir.
- (c) Gümrüklerden sağlanacak gelirlerin üye ülkeler arasında hangi oranda dağılacağı saptanmalıdır.

Ekonomik bütünleşmenin bu aşamasına Alman Gümrük Birliği (Zolverein) Belçika, Hollanda ve Lüksemburg arasında kurulan Benelux Gümrük Birliği örnek gösterilebilir. Tarihteki bu örneklere rağmen gümrük birliklerinin en önemli örneği Roma Anlaşması ile kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)'dur. Türkiye ile AB arasındaki ekonomik bütünleşme de bir gümrük birliğidir.

1.2.3. Ortak Pazar

İki ya da daha fazla ülke bir ortak pazar kurduklarında; gümrük birliğine ek olarak, kendi aralarında tüm üretim faktörlerinin (emek, sermaye, girişim) serbestçe dolaşımına izin verirler. Böylece üye ülkeler arasındaki tüm ticari engeller kaldırılır, birlik dışındaki ülkelere karşı ise ortak gümrük tarifesi uygulanır (Kılıç, 2002:14).

Gümrük birliğinden daha ileri bir aşama olan ortak pazarda gümrük birliğinde olduğu gibi üye ülkeler arasında yine tarife ve kotalar bulunmamakta, yani mal ve hizmetlerin serbest dolaşımı mümkün olmakla birlikte üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifesi uygulanmaya devam edilmektedir. Bunlara ek olarak, üye ülkeler birbirleri arasında emek ve sermaye gibi üretim faktörlerinin dolaşımını da serbest hale getirmektedirler.

Gerek mal ve hizmet piyasalarında gerekse üretim faktörleri piyasalarında serbest dolaşımın sağlanması, ortak pazar içinde faktör fiyatlarının eşitlenmesini ve kaynakların etkin kullanılmasını sağlayacaktır. Ortak pazarın en başarılı örneği AB'dir.

1.2.4. Ekonomik Birlik

Ekonomik birlik ülkeler arasında sadece ortak pazarı değil aynı zamanda mali, parasal, endüstriyel, bölgesel, ulaşım ve diğer ekonomik politikaların bütünleştirilmesi olarak tanımlanır (Jovanović, 1993:9). Bu aşamadaki bir bütünleşmede, üye ülkelerin bireysel olarak uyguladıkları makroekonomik politikaların bir kısmı birlik bünyesinde kurulmuş bir üst organa devredilir. Bunun için üye ülkeler arasında ortak bir para birimi ve bankacılık sisteminin kurulmuş olmasının ve ortak maliye politikalarının uygulanmasının gerekliliği dikkat çeker (Özkan, Emsen, 2007:51).

Ekonomik birlik mal ve faktör piyasalarında bütünleşmeyi sağlamanın yanında, ekonomik, parasal ve sosyal politikalar ile ilgili kurumların tek bir elden

yönetilmesini, içermektedir. Bu aşamada tam bir bütünleşmenin gerçekleşmesi için ülkeler arasında ulusal ekonomik bağımsızlığın büyük ölçüde kaldırıldığı ve uluslar üstü otoritenin kurulduğu ortak bir paraya geçilmesi ve tek bir merkez bankasının kurulması gündeme gelmektedir. Serbest ticaret bölgesi, gümrük birliği ve ortak pazar, esas olarak üyeleri arasındaki dış ticarete konan engelleri ortadan kaldırmayı hedeflerken, ekonomik birlik uluslar üstü ekonomik politikaların birlikte alındığı ve her ülkede aynen uygulandığı bir ekonomik birleşme türüdür (Karlık, 2002:233).

1.2.5. Tam Ekonomik Birlik

Tam ekonomik birlik ekonomik bütünleşme hareketlerinin en ileri aşamasını ifade etmekte ve literatürde siyasi birlik olarak da adlandırılmaktadır. Bu son aşamada, ekonomik birlikle birlikte uyumlaştırılan para ve maliye politikaları ve kurumsal düzenlemelere ek olarak topluluk hukuku ve siyasi kararların birlikteliği söz konusudur.

Ülkelerin para ve maliye politikalarını uyumlaştırmaları, ekonomik olarak tek bir devlet gibi idare edilmelerine yol açacaktır. Ekonomik konularda ortak hareket eden birlik, güvenlik ve savunma gibi siyasi konularda da ortak hareket etmeye başlayacaktır (Dura, Atik, 2007:10).

Açıklanan ekonomik bütünleşme aşamalarını aşağıdaki tabloda toplu olarak özetlemek mümkündür.

Tablo 1: Uluslararası Ekonomik Bütünleşmelerin Aşamaları

	Serbest Ticaret Bölgesi	Gümrük Birliği	Ortak Pazar	Ekonomik Birlik	Tam Ekonomik Birlik
Ticarette Tarife ve Kotaların Kaldırılması	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet
Ortak Gümrük Tarifesi	Hayır	Evet	Evet	Evet	Evet
Üretim Faktörlerinin Serbest Dolaşımı	Hayır	Hayır	Evet	Evet	Evet
Ekonomi Politikalarının Uyumlaştırılması	Hayır	Hayır	Hayır	Evet	Evet
Ekonomik Politikaların Bütünleştirilmesi	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Evet

Kaynak: Jovanić, 1993:10

1.3. Ekonomik Bütünleşmelerin Başarı Şartları

Ekonomik bütünleşme hareketleri temelde üye ülkeler arasında ticaret hacminin artırılmasını amaçlamaktadır. Buna ek olarak işbölümü ve uzmanlaşmanın sağlanmasıyla kaynakların daha etkin kullanılması ve yapısal engellerin kaldırılması ile uluslararası rekabetin artırılması, birliğe üye ülkeler arasında ticaretin serbestleşmesiyle ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanması, bölgesel gelişmişlik farklılıklarının giderilmesini amaçlamaktadır. Ekonomik bütünleşmelerin bahse konu amaçları gerçekleştirmeleri için, birliğe üye ülkelerin bazı özellikleri bulunmalıdır. Bu özellikler şu şekilde sıralanabilir:

a) Ekonomik Gelişmişlik Farklılıklarının Az Olması: Ekonomik bütünleşmelerin başarılı olabilmesinin önemli şartlarından biri; birliği oluşturan ülkeler arasındaki gelişmişlik farklılıklarının mümkün olduğu kadar az olmasıdır. Farklı gelişme düzeylerinde bulunan ülkelerin mal ve faktör hareketlerinin serbest olduğu bir iktisadi gruba katılmaları durumunda, serbest piyasa düzeni, bunlar arasındaki gelişme dengesizliğini artırır (Seyidoğlu, 2001:216). Serbest dolaşım ile birlikte kalifiye işgücü ve sermaye daha yüksek gelir sağlamak amacıyla gelişmiş ülkelere akmakta, bu ise dengesiz bir yapıya neden olmaktadır. Eğer ülkeler arasında

gelişme seviyesi farkı çok ise kutuplaşma teorisine göre sanayisi az gelişmiş ülkelerin, gelişmiş ülkeler ile rekabet etme imkanı güçleşmektedir. AB ve EFTA'nın başarılı olmasının temel nedenlerinden biri de üyeleri arasındaki gelişmişlik seviyelerinin az olmasıdır.

b) Coğrafi Yakınlık: Coğrafi olarak birbirine yakın ülkeler arasında oluşturulan bir birlik, taşıma ve ulaştırma maliyetlerinin azalması sonucu daha çok fayda sağlayacaktır. Bütünleşmeyi oluşturacak ülkeler arasındaki uzaklık arttığında haberleşme, ulaşım ve taşıma giderleri de artacağından, ülkelerin coğrafi bakımdan birbirine yakın olmaları büyük önem taşımaktadır. Bütünleşme hareketlerinin bölgesel oluşumlar olmasının ardında yatan temel neden de budur. AB ve Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA) bu tür bütünleşmelere örnek gösterilmektedir.

c) Ekonomik Sistemlerin Benzer Olması: Ekonomik bütünleşmeye giden ülkelerin ekonomik sistemlerinin de birbirine yakın olması gerekmektedir. Ekonomilerinin liberalleşme düzeyleri birbirine yakın olan ülkeler arasında oluşturulan bütünleşmelerin başarıya ulaştığı görülmektedir. Gerek liberal yapıdaki ekonomilerden meydana gelen AB, EFTA gibi yapılar gerekse eski sosyalist üyelerden oluşan Ekonomik Yardımlaşma Konseyi (COMECON) benzer ekonomik yapıdaki ülkeleri bir araya getirmiştir.

d) Ulaştırma ve Haberleşme Altyapılarının Gelişmiş Olması: Ekonomik bütünleşmelerin başarısını etkileyen bir diğer unsur da bütünleşmeyi oluşturan ülkelerin altyapı yeterlilikleridir. Gelişmiş ülkelere nazaran çoğu gelişmekte olan ülkenin kara, hava ve demir yolu ağı olanakları sınırlıdır. Ulaştırma altyapılarına benzer şekilde iletişim altyapıları da gelişmekte olan ülkelerin yetersiz kaldığı konulardan biridir. Bu nedenlerle gelişmekte olan ülkelerde taşıma ve haberleşme maliyetleri ticareti engelleyerek söz konusu ülkelerin bütünleşmelerden elde edebilecekleri kazanımları sınırlayan bir faktördür.

e) Milli Egemenlik Anlayışından Ödün Verilebilmesi: Ekonomik birliğe giren ülkeler, bütünleşmelerin ileri aşamalarında, iktisadi ve siyasi politikalarını uyumlu hale getirmek durumundadırlar. Bu durum, bütünleşmeye giren ülkelerin kendi ulusal kurumlarının belirli yetki ve sorumluluklarını ortaklaşa oluşturacakları uluslar üstü kurumlara devretmelerini gerektirecektir. Milli egemenlik konusundaki hassasiyet sebebiyle, özellikle gelişmekte olan ülkelerde söz konusu kurumlara yetki devrinde sıkıntılar yaşanmaktadır. Bütünleşmelerin başarısı için topluluk kurumlarının yavaş ve belirsizliklere meydan vermeyen bir politika izlenmesi yoluyla oluşturulması gerekmektedir.

f) Kültürel Yakınlık: Ekonomik birleşme anlaşmalarında yazılı metinlere geçmemesine rağmen, üye ülkelerin ortak kültürel, sosyal, tarihsel ve dinsel değerlere sahip olması bütünleşme hareketlerinin hem daha uzun ömürlü olmasına hem de üyelerin pek çok konuda paralel düşüncelerine neden olur. AB'nin günümüzdeki şeklini almasında bu durumun önemli payı bulunmaktadır (Aydoğan, 2007:13).

g) Yatırım Politikalarının Uyumlaştırılması: Ekonomik bütünleşmelerin ölçek ekonomileri, rekabet artışı, uzmanlaşma ve benzeri pek çok faydası uzun vadede ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte zaman içerisinde elde edilecek bu kazanç ve kayıplar tüm üye ülkeler için önem ifade etmektedir. Dolayısıyla yatırım kararları alınırken bunlar göz ardı edilmemeli ve oluşturulacak bölgesel yatırım politikalarının bölge kaynaklarını daha iyi değerlendirecek şekilde, ilgili topluluk kurumları marifetiyle yapılması gerekmektedir (Ertürk, 1993:84). Birlik içerisinde yapılacak yatırım kararlarındaki uyumlaştırma sayesinde, kaynakların daha etkin bir biçimde dağılımı sağlanabilecektir.

h)Tazmin Prensibinin İşletilmesi: Ekonomik birliğe gidilmesiyle, eğer birlik içerisinde farklı gelişmişlik düzeyine sahip ülkeler bulunuyorsa, bunlardan bir kısmının durumu iyileşirken bir kısmının durumu kötüleşebilmektedir. Bu durumda birliği oluşturan ülkeler arasındaki farklılığın azaltılması amacıyla, birliğe

girmekten dolayı durumu kötüleşen ülkelerin zararları, topluluk üyeleri tarafından tazmin edilmelidir.

1.4. Gümrük Birliği Teorisi

Ekonomik bütünleşme türleri içerisinde en yaygın ve uzun bir geçmişe sahip olanı gümrük birlikleridir. Bu nedenle bütünleşme hareketlerinin üye ülkelerin ekonomileri üzerine etkilerini analiz eden çalışmalarda gümrük birlikleri üzerine incelemeler yapılmıştır.

Gümrük birliklerinin, ekonomik etkileri konusunda ilk kapsamlı analiz Jacob Viner (1950) tarafından 'The Customs Union Issue' adlı çalışma ile yapılmıştır. Bir gümrük birliğinin (ya da herhangi başka bir tercihli ticaretin) serbest ticaret elemanları ile daha büyük üretim faktörlerini birleştiren bir öneri sunmuş ve ikna edici bir şekilde bu tür anlaşmaların (potansiyel) refahı arttırıp arttırmadığının açık olmadığını tartışmıştır. Özellikle Viner, gümrük birliğinin bir yandan üye ülkeler arasında rekabet ve ticareti arttırdığını (daha serbest bir ticarete doğru) diğer yandan göreceli olarak ticarete ve dünyanın geri kalanı ile rekabette daha fazla koruma sağladığını (daha büyük korumaya doğru) iddia etmiştir (Ertürk, 1993:84).

Viner'in katkıları öncesinde Klasik iktisatçıların ekonomik bütünleşmeler üzerine görüşleri, dış ticaret üzerindeki engellerin ve tarifelerin kaldırılmasının iş bölümü ve uzmanlaşma ile kaynakların etkin dağılımını sağlayarak ülke refahını artırması sonucu dünya refahına katkıda bulunacağı yönünde olmuştur. Viner (1950), çalışmasında ekonomik bütünleşmenin net bir refah artışına neden olmayabileceğini ortaya koymuştur.

Viner'in analizindeki varsayımlar; tüketimde sabit oranlar ve üretimde sabit maliyetler olup bu varsayımlar gerçek dünyayı yansıtmadıkları için eleştirilerin hedefi olmuştur. Viner'e göre gümrük birliği tüketicilerin bir mala olan talebini yüksek maliyetli yurtiçi üreticiden, düşük maliyetli üye ülke üreticisine kaydırmak suretiyle refahı arttırırken, ticareti düşük maliyetli birlik dışı bir ülkeden yüksek

maliyetli üretim yapan birlik içi bir ülkeye kaydırması sonucu refahı azaltır (Krauss, 1972:413).

Viner, gümrük birliğinin üretim üzerindeki etkilerini ele alarak ticaret yaratma ve ticaret saptırma etkilerini analiz etmiş ve ticaret yaratma etkisinin ticaret saptırma etkisinden büyük olması halinde, dünya refahının artacağı aksi durumda ise azalacağını belirtmiştir. Ticaret yaratımı ve ticaret saptırımı ayrımı, gümrük birliğinin refah üzerindeki etkilerinin analizini konu alan çalışmalara temel oluşturmuştur.

Viner'in analizi başta Lipsey ve Gehrels tarafından tüketim etkilerini göz ardı etmesi nedeniyle eleştirilmiş ve mallar arası ikame veya tüketim etkisi dikkate alınarak genişletilmiştir. Lipsey 'tüketim etkisi göz önüne alındığında, ticaret yaratımı iyidir ve ticaret saptırımı kötüdür şeklindeki basit sonucun geçerli olmadığını' belirtmiştir (Cooper, Massell, 1965:742).

Yalnızca üretim etkilerini dikkate alarak, ticaret yaratıcı etki (olumlu üretim etkisi) ile ticaret saptırıcı etki (olumsuz üretim etkisi) çerçevesinde gümrük birliğini değerlendiren Viner'in analizine karşılık, bu çalışmalar ticaret yaratıcı etki (olumlu üretim etkisi) olmasa bile, yeterince büyük 'olumlu tüketim etkilerine' yol açması kaydıyla gümrük birliğinin yine de refahı artırabileceğini ortaya koymuştur (Güran, 2002:40).

Gümrük birliği teorisinin konusu olan ve refah artışı ya da azalışı Lipsey'e göre farklı nedenlerden kaynaklanmaktadır (Lipsey, 1960:496);

1. Geleneksel durumda ticaretten kazançların temeli olan karşılaştırmalı üstünlüklere göre üretimde uzmanlaşma,
2. Ölçek ekonomileri,
3. Ticaret hadlerindeki değişme,
4. Artan yabancı rekabet nedeniyle etkinlikte meydana gelen artış,
5. Ekonomik büyüme hızındaki değişme.

Viner'in analizinden çıkartılan 'gümrük birlikleri serbest ticaret doğrultusunda bir adım olmakla birlikte her zaman dünya refahını arttırmayabilir' şeklindeki sonuç Lipsey ve Lanchester (1956-1957) tarafından 'ikinci en iyi teorisi' düşüncesinin geliştirilmesinde önemli olmuştur (Seyidoğlu, 2001:209).

Pareto optimumu tüm en iyi koşulların eş anlı olarak sağlandığı durumu ifade etmektedir. İkinci en iyi teorisine göre, bir eşitlikte Pareto koşullarından tek birini bile etkileyen bir kısıt bulunuyorsa; diğer Pareto koşulların sağlanmasının hiç bir faydası yoktur. Diğer bir deyişle, Pareto koşullardan birisi bile yerine getirilemiyorsa, optimum durum, ancak diğer Pareto koşullarından da vazgeçilirse elde edilebilir. Elde edilen bu optimum durum, tanım gereği, Pareto koşullarını olumsuz yönde etkileyen bir kısıt nedeniyle ortaya çıkmıştır ve ikinci en iyi durum olarak tanımlanmaktadır (Lipsey, Lancaster,1956-1957:11).

Klasik iktisat teorisine uygun bir biçimde; tam rekabet ve serbest ticaret dünya refahını en yüksek düzeye çıkartması bakımından en iyi politikadır. Birinci en iyi durum dünyadaki tüm ülkelerin gümrüklerini kaldırdığı ve serbest dünya ticareti olarak belirlenirse, üye ülkeler arasında gümrüklerin kaldırılıp sadece üye olmayan ülkelere uygulandığı gümrük birlikleri ise ikinci en iyi durum olmaktadır. Bu nedenle Lipsey ve Lanchester (1956-1957) gümrük birliği uygulamalarının, ikinci en iyi teorisinin uygulandığı önde gelen alanlardan biri olduğunu ifade etmiştir.

Viner'in temel katkısı, gümrük birliğinin ticaret yaratıcı etkisi ve ticaret saptırıcı etkisini ilk kez ayırt etmesidir. Bu durum hangisinin ağır basacağına bağlı olarak gümrük birliğinin dünya refahını artırabileceği gibi azaltabileceğini de gündeme getirmiştir. Böylece, Viner ile gelişen gümrük birliği teorisi ve bu arada ikinci en iyi teorisi gümrük birliğinin serbest ticaret (birinci en iyi) yönünde atılmış bir adım olarak dünya refahını artıracığı yolundaki, Viner-öncesi genel düşüncenin her zaman geçerli olmayabileceğini ortaya koymuştur (Güran, 2002:39).

1.5. Gümrük Birliklerinin Ekonomik Etkileri

Gümrük birliği teorisinin temelleri Viner'in 1950 yılında yapmış olduğu çalışma ile atılmış ve daha sonrasında yapılan çalışmalarla teori geliştirilmiştir. Bu kapsamda gümrük birliklerinin birliğe üye ülkeler üzerindeki ekonomik etkileri analiz edilirken ilk olarak gümrük birliklerinin statik etkileri incelenmiştir. Statik etkiler bir defaya mahsus ortaya çıkan etkilerdir. Bahse konu çalışmalarda statik etkiler analiz edilirken ülkelerin teknolojik ve ekonomik yapılarının sabit olduğu varsayımı yapılmıştır. Gümrük birliğinin dinamik etkileri ise uzun dönemde ortaya çıkan, ekonomik büyüme ve kalkınmayı hızlandıran etkilerdir.

Çalışmamızda gümrük birliklerinin ekonomik etkilerini statik etkiler ve dinamik etkiler olmak üzere iki başlık altında incelenmekte olup bu çalışmada yapılacak olan uygulama ve analizlerin esasını gümrük birliklerinin statik etkileri oluşturmaktadır. Gümrük birliklerinin dinamik etkilerine de kısaca değinilecektir.

1.5.1. Gümrük Birliklerinin Statik Etkileri

Viner, gümrük birliklerinin ekonomik etkileri üzerinde ilk kapsamlı analizi yapmış ve bu analiz Lipsey, Gehrels, Cooper ve Massell tarafından geliştirilmiştir. Bahsedilen bu çalışmalarda gümrük birliklerinin statik refah etkileri incelenmiştir. Statik etkiler, teknolojik ve ekonomik yapının sabit kalması varsayımı altında üretim faktörlerinin yeniden dağılımı nedeniyle ortaya çıkabilecek etkileri ifade etmektedir.

Gümrük birliklerinin statik etkilerinin incelenebilmesi için bazı temel varsayımların yapılması gereklidir. Bu varsayımlar şunlardır (Gehrels, 1956-1957:61-62):

- Faktör donanımı, teknolojik seviye ile talep yapısı gibi parametreler sabittir.
- Kaynaklar tam istihdamdadır.
- Devlet piyasalarda etkili değildir.
- Olumsuz dışsal ekonomiler söz konusu değildir.

- Tam rekabet koşulları geçerlidir yani fiyatlar ortalama maliyete eşittir.
- Çok taraflı ticaret sisteminde, gümrük vergileri advalorem esasa göre belirlenir.
- Taşıma maliyetleri yoktur.
- Üretim faktörleri arasında ikame söz konusudur.

Yukarıda belirtilen varsayımlar altında gümrük birliklerinin statik etkileri; üretim etkisi, tüketim etkisi, dış ticaret hadleri etkisi ve endüstri içi ticaret olmak üzere dört başlık altında incelenmektedir.

Üretim etkileri, herhangi bir malı hangi ülkenin üreteceği ile ilgili iken, tüketim etkileri, bir ihtiyacı hangi malın karşılayacağı ile ilgilidir. Diğer yandan üretim ve tüketim etkilerine bağlı olarak dünya üretim ve ticaret kalıbı değişirken, ithal ve ihraç mallarının fiyatları da (ticaret hadleri de) değişmektedir (Aydoğan, 2007:73). Ticaretin önündeki engellerin kaldırılması ülkelerin kaynaklarını ithal ikameci endüstrilerden karşılaştırmalı avantaja sahip olduğu ihracat endüstrilerine kaydırarak ülkelerin ticaret yapılarını da değiştirebilmektedir.

1.5.1.1. Üretim Etkileri

Gümrük birliklerinin veya ekonomik bütünleşmelerin, belirgin olarak ortaya çıkan ilk etkisi, ülkelerin karşılıklı olarak gümrük vergileri, tarife ve miktar kısıtlamalarını kaldırması nedeniyle dış ticaret üzerinde meydana gelmektedir. Bütünleşme sonucu ticaret engellerinin kaldırılması, üçüncü ülkelerden yapılmakta olan ithalatı gümrük birliğine dahil olan ülkelerin mallarına kaydırmaktadır.

Gümrük birliği kurulduğunda, üye ülkelerin yerel piyasalarında nispi fiyatlar değişir çünkü bazı ithal mallarda tarifeler kaldırılır. Bu nispi fiyat değişimlerinin iki muhtemel etkisi vardır. İlk olarak Viner tarafından analiz edilen dünya üretiminin konumunun etkilenmesidir. Diğeri ise dünya tüketiminin konumunun, üretime paralel olarak etkilenmesidir (Lipsey, 1957:41).

Viner, çalışmasında, gümrük birliğinin üretim üzerindeki etkilerini ele alarak ticaret yaratma ve ticaret saptırma etkilerini incelemiştir. Gümrük birliklerinin kurulmasıyla, birliğe giren ülkeler arasında tarifeler kaldırılır ve diğer ülkelere karşı ortak gümrük tarifesi uygulanır. Gümrük birliği uygulamalarının üretim üzerindeki muhtemel etkilerinden ilki birlik öncesinde yerel olarak üretilen ürünlerin, birlik kurulduktan sonra düşük maliyetli birlik üreticisinden ithal edilmesidir. Burada üretim, yüksek maliyetli yerel üreticiden birlik üyesi düşük maliyetli üreticiye kaymaktadır yani ticaret yaratımıdır. İkinci muhtemel etki ise düşük maliyetli üreticinin birlik dışında bırakılarak, ticaretin etkin üretim yapmayan birlik üyesi ülkeye kaymasıdır yani ticaret sapmasıdır.

Üretim etkisi, ülkeler arasında gümrük birliği sağlandıktan sonra ticareti yapılan malın üretim yerinde meydana gelen değişikliği ifade etmektedir. Viner'in üretim etkileri üzerine yapmış olduğu analizde, tek mal incelenmiştir. Talep esnekliği sıfır ve arz esnekliği sonsuzdur. Dolayısıyla fiyat değişimlerinin malların tüketimi üzerinde etkisi yoktur. Gümrük birliklerinin üretim etkileri incelenirken ticaret yaratımı ve ticaret saptırımı etkileri sırasıyla olumlu üretim etkisi ve olumsuz üretim etkisi başlıkları altında incelenmiştir. Gümrük birliklerinin üretim etkileri aşağıda belirtilen varsayımlar çerçevesinde incelenmektedir. (Collier, 1979:84).

- Üretim maliyetleri sabittir.
- Talep esnekliği sıfır, arz esnekliği sonsuzdur.
- Dış ticaret hadleri veridir.
- İki ürün üretilmektedir.

1.5.1.1.1. Olumlu Üretim Etkisi

Gümrük birliğinin kurulması ile birliğe üye ülkeler arasında tarife ve kotalar kaldırılırken birlik dışında kalan ülkelere karşı ortak gümrük tarifesi uygulanır. Ülkeler arasındaki taşıma maliyetlerinin olmadığını varsayarsak; ülkeler arasındaki tarife ve kotaların kaldırılması birliğe katılan ülkelerin üretimini etkileyecektir. İlk etki, olumlu üretim etkisi (ticaret yaratıcı etki), birlik öncesinde yüksek maliyetle

yerel olarak üretilen ürünlerin birlik kurulduktan sonra düşük maliyetle üretim yapan birlik üreticisinden ithal edilmesidir. Bu durumda ev sahibi ülkenin ve birliğin üretim maliyetleri azalmış olacaktır.

Olumlu üretim etkisi Tablo 2’de gümrük birliği öncesi ve sonrası durum analiz edilerek açıklanmıştır. X malının dünyada üç ülke tarafından üretildiği varsayımı ile A ev sahibi ülke, B birlik üyesi olacak ülke ve C ülkesi üçüncü ülkeyi temsil etsin. Tablo 2’de ayrıca X malının A,B ve C ülkelerindeki ortalama üretim maliyetleri ve A’nın X malını B ve C ülkelerinden ithal etme maliyetleri yer almaktadır.

Tablo 2: Ortalama Üretim Maliyetleri ve Olumlu Üretim Etkisi

Ülke	Ortalama üretim maliyeti, \$	A ülkesi,%100 ithalat vergisi uygulamaktadır, \$	A, B’den ithalatta vergiyi kaldırmakta fakat C’den kaldırmamaktadır, \$
A	50	50	50
B	40	80	40
C	30	60	60

Kaynak: Chacholiades, 1978:548

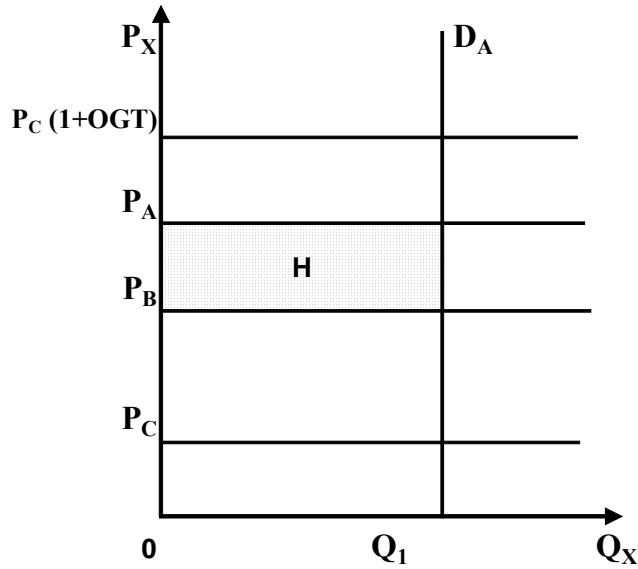
Tam rekabet koşullarının geçerli olması durumunda, malların fiyatı ortalama üretim maliyetine eşit olacaktır. Tablo 2.’de verilen ortalama üretim maliyetleri, ilgili ülkelerdeki X malı fiyatını göstermektedir. X malının söz konusu ülkelerdeki ortalama üretim maliyetleri incelendiğinde; A ülkesi X malını 50 \$, B ülkesi 40 \$ ve C ülkesi 30 \$’a üretmektedir. C ülkesi, X malını en düşük maliyetle üreten üreticidir ve serbest ticaret koşulları altında (gümrük vergilerinin alınmadığı durumda) hem A hem de B ülkesi X malını C ülkesinden ithal edecektir.

Ev sahibi ülkenin yerel X malı üretimini koruma amacıyla %100 oranında gümrük vergisi uyguladığını varsayalım; bu durumda A ülkesinin, B ve C ülkesinden X malını ithal etme maliyetleri sırasıyla 80 \$ ve 60 \$ olmaktadır. Bu durumda A ülkesi yerel üretimi koruma amaçlı bir politika izleyerek, yerel X malı talebini yerel üretimle karşılamaktadır.

A ve B ülkelerinin aralarında bir birlik oluşturduğu durumda, iki ülke arasındaki gümrükler kaldırılmakta ve üçüncü ülkeye karşı ortak gümrük tarifesi uygulanmaktadır. Bu durumda A ülkesinin X malını B' den ithal etmesinin maliyeti 80 \$'dan 40 \$'a düşecektir. Gümrük birliğinin oluşturulması ile A ülkesi X malı üretimini durdurur ve B ülkesinden ithal eder. B ülkesinin üretim maliyetinin, A'dan düşük olması nedeniyle ($40\$ < 50\$$) ulusal üretim odağındaki bu tür bir kayma ticaret yaratımını temsil eder ve kaynakların tahsisini iyileştirir.

Viner üretim etkilerini analiz ederken; mallar arası ikamenin olmadığı (talep eğrileri tam in-elastik), üretim maliyetlerinin sabit olduğunu ve birliğe üye olan ülkelerin küçük olduğunu (dış ticaret hadlerinin etkilenememesi) varsaymıştır. Bu varsayımlar doğrultusunda Tablo 2'de yapılan açıklamalar aşağıdaki şekilde gösterilmektedir.

Şekil 1: Viner'in Analizinde Olumlu Üretim Etkisi (Ticaret Yaratımı)Hata!
Bağlantı geçersiz.

Kaynak: Güran, 2002:46

Yukarıdaki şekilde A ülkesi ev sahibi ülke, B ülkesi birlik üyesi ülke ve C ülkesi de üçüncü ülkeyi temsil etmektedir ve A ülkesi ile B ülkesinin gümrük birliği oluşturdukları, birlik öncesi ve sonrası durum incelenmektedir. Şekil 1'de yatay

eksen malın miktarını (Q_x), dikey eksen fiyatı (P_x) göstermektedir. Gümrük birliği öncesinde P_A , P_B ve P_C sırasıyla ev sahibi ülkenin (P_A), birlik üyesi olacak ülkenin (P_B) ve üçüncü ülkenin (P_C) fiyat düzeylerini göstermektedir. A ülkesinin X malı talep eğrisi D_A ile gösterilmiştir. Tam rekabet koşulları ve taşıma maliyetlerinin olmadığı yukarıdaki durumda fiyatlar ortalama maliyetleri gösterdiğinden söz konusu malın en etkin üreticisi C ülkesidir. Gümrük vergilerinin alınmadığı serbest ticaret durumunda, A ülkesinin malı C ülkesinden ithal etmesinin maliyeti en düşüktür. Bu durumda A ülkesi X malını üretmeyerek C ülkesinden Q_1 miktarda mal ithal etmektedir. ($P_A > P_C$)

A ülkesinin yerel üretimini korumak amacıyla bir ithalat vergisi belirlemesi durumunda, uygulanan yüksek gümrük tarifeleri sonucu malı kendisi üreterek her iki ülkeden de ithalatın yapılmasına olanak vermemektedir.

A ülkesi ve B ülkesinin bir birlik oluşturmaları durumunda, A ve B ülkesi arasında tarifeler kaldırılarak, üçüncü ülkelere karşı uygulanacak ortak gümrük tarifesi belirlenecektir. Bu durumda, B ülkesinin gümrüksüz ithal fiyatı (P_B), C ülkesinden gümrüklü olarak yapılan ithalatın fiyatından $P_C(1+OGT)$ küçük olmak kaydıyla, söz konusu mal, birlik üyesi B'den ithal edilecektir. Verilen örnekte ortak gümrük tarifesi, $P_C(1+OGT)$ seviyesinde belirlenmiş ve C ülkesinden ithalat yapılmasını engelleyecek durumda tutulmuştur. Birlik kurulması sonucu A ülkesi X malını kendisine göre daha düşük maliyetli üretim yapan B ülkesinden ithal edecektir ($P_B < P_C(1+OGT)$). Bu durumda birlik oluşturulması daha önceden ticari ilişkide bulunmayan A ve B ülkesi arasında ticari ilişki başlatmıştır. Ortaya çıkan bu etki olumlu üretim etkisi yani ticaret yaratıcı etkidir.

Birlik sonrasında A ülkesi malı kendisi üretmek yerine, en etkin olmasa da kendisinden daha etkin bir üretici olan birlik üyesi B' den ithal edecektir. $0Q_1$ kadar malı B ülkesinden ithal etmekle A ülkesi H alanı kadar bir kazanç sağlamaktadır. Bu kazanç, A ülkesinin söz konusu malı üretmek yerine, kaynaklarını daha etkin olduğu başka malların üretimine yöneltmesinden kaynaklanmaktadır. Kaynak tahsisinde bir iyileşme ve dolayısıyla potansiyel refahta bir artış olduğu anlamına gelen ve birlik

üyesi ülkeler arasında yeni bir ticaretin yaratılmasıyla ilgili bulunan bu kazanç (H alanı), olumlu üretim etkisi ya da ticaret yaratıcı etki olarak adlandırılmaktadır. Burada gümrük birliği optimum durumu değil, ikinci-en iyi durumu sağlamaktadır. Çünkü A ile C'nin gümrük birliği, ya da bu koşullarda aynı sonucu verecek olan serbest dünya ticareti, gümrük birliğinden daha üstün bir sonucu verecektir (Güran, 2002:48).

1.5.1.1.2. Olumsuz Üretim Etkisi

Olumsuz üretim etkisi ya da ticaret saptırıcı etki; gümrük birliği kurulduktan sonra düşük maliyetle üretim yapan ülkenin birlik dışında bırakılması sonucu, üretimin yüksek maliyetli birlik ülkesine kaymasını ifade etmektedir. Birlik kurulması ile birlik içerisinde tarifelerin kaldırılması ve üçüncü ülkelere karşı uygulanan ortak gümrük tarifesi düşük maliyetle üretim yapan ülkeyi birlik dışında bırakabilmektedir. Bunun sonucu olarak düşük maliyetli üretim yapan üçüncü ülkenin yerini, yüksek maliyetli birlik ülkesi almaktadır. Bu durumun kaynakların tahsisini iyileştirdiği ifade edilemez.

Tablo 3, gümrük birliği uygulamalarının ticaret saptırımına nasıl yol açtığını ülkelerin gümrük birliği öncesi ve sonrası oluşan ticari ilişkilerini analiz edilerek açıklamaktadır. X malının dünyada üç ülke tarafından üretildiği varsayımı ile A ev sahibi ülke, B birlik üyesi olacak ülke ve C ülkesi üçüncü ülkeyi temsil etsin. Tablo 3'de X malının A, B ve C ülkelerindeki ortalama üretim maliyetleri ve A'nın X malını B ve C ülkelerinden ithal etme maliyetleri yer almaktadır.

Tablo 3: Ortalama Üretim Maliyetleri ve Olumsuz Üretim Etkisi

Ülke	Ortalama üretim maliyeti, \$	A ülkesi, % 50 ithalat vergisi uygulamaktadır, \$	A, B'den ithalatta vergiyi kaldırmakta fakat C'den kaldırmamaktadır, \$
A	50	50	50
B	40	60	40
C	30	45	45

Kaynak: Chacholiades, 1978:549

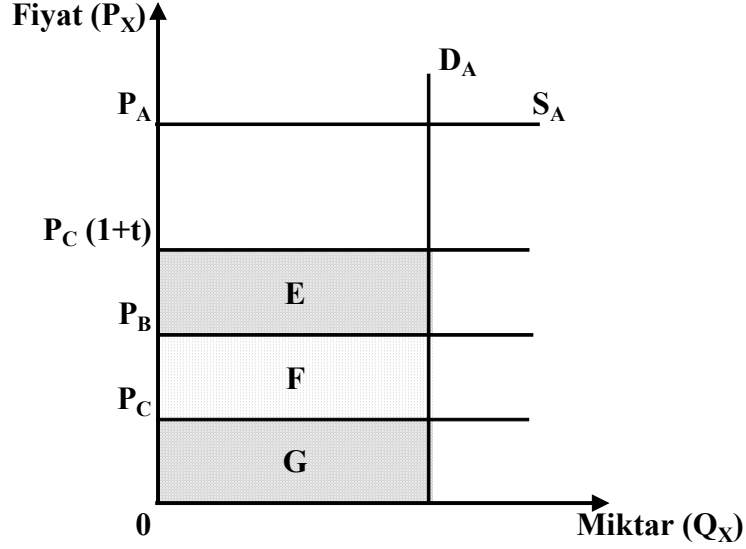
X malının üç ülkedeki üretim maliyeti Tablo 2'dekiyle aynıdır. Tablo 2'den farklı olarak bu örnekte, A ülkesi ithalat vergisi düzeyini %50 olarak belirlenmiştir. Tam rekabet varsayımı ve serbest ticaret koşullarının geçerli olduğu tarife, kotaların ve taşıma maliyetlerinin olmadığı durumda, C ülkesi, X malını en düşük maliyetle üreten ülkedir ve A ülkesi X malını C ülkesinden ithal eder.

Bu örnekte, A ülkesinin %50 gümrük vergisi uyguladığı durum incelenmektedir. Vergilerin %50 uygulanması sonucu A ülkesinin X malını B ve C ülkesinden ithal etme maliyetleri sırasıyla 60\$ ve 45\$ olmaktadır. Serbest ticaret durumunda olduğu gibi ithalat vergisinin %50 oranında uygulanması A ülkesinin X malını C ülkesinden ithal etmesi sonucunu doğurmaktadır. A ülkesinin X malını C ülkesinden ithal etme maliyeti, bu malı yurtiçinde üretmenin maliyetinden düşüktür ($45\$ < 50\$$).

A ve B ülkesinin gümrük birliği oluşturması neticesinde, ülkeler arasındaki gümrük vergileri kaldırılmakta, üçüncü ülkelere ise vergi uygulamaları devam etmektedir. Bu durumda A'nın X malını B ülkesinden ithal etme maliyeti, 60\$'dan 40\$'a düşerken C ülkesinden ithal maliyeti (45\$) ise değişmemektedir. Gümrük birliği ile belirlenen ortak gümrük tarifesi etkin üretici olan C ülkesinin A ülkesi ile ticaretini engeller ve artık X malının B ülkesinden ithal edilmesini sağlar. Ticaretin yönü düşük maliyetli üreticinin birlik dışında bırakılması sonucu, yüksek maliyetli birlik ülkesine kayarak ticareti saptırmıştır.

Yukarıdaki ticaret saptırımı örneğinde, B ülkesinin yüksek maliyetli üreticilerine yüksek koruma sağlanmıştır. Sağlanan yüksek koruma B ülkesinin X malı ithalatını azaltılması şeklinde gümrüksel anlamda yapılmamış, onun yerine A ülkesinin, B ülkesi lehine fiyat ayrımcılığı ile yapılmıştır. Bu tür bir koruma B ülkesinin üreticilerinin A ülkesine olan satışlarını, maalesef, daha verimli bir üretici olan C ülkesinin satışlarının yerine geçmesi vasıtasıyla arttırmalarını sağlamaktadır (Chacholiades, 1978:549)

Şekil 2: Viner'in Analizinde Olumsuz Üretim Etkisi (Ticaret Saptırıcı Etki)

Kaynak: Güran, 2002:46

Yukarıdaki şekilde gümrük birliği öncesinde; A ülkesi (ev sahibi ülke), B ülkesi (birlik üyesi olacak ülke) ve C ülkesinin (üçüncü ülke) fiyat düzeyleri sırasıyla P_A , P_B ve P_C olarak gösterilmiştir. Ev sahibi ülkenin üçüncü ülkelere gümrük vergisi uyguladığı durumda A ülkesinin, X malını, C ülkesinden ithal etme maliyeti $P_C(1+t)$ kendi üretim maliyetinden (P_A) düşüktür. Bu durumda, A ülkesi, $0Q_1$ kadar malı C ülkesinden ithal edecektir. C ülkesi ile yapılan ticaretten doğan gümrük vergisi geliri E+F alanlarının toplamı kadardır.

A ve B ülkesi arasında gümrük birliği oluşturulması ile A ülkesinin X malını B ülkesinden ithal maliyeti, gümrükten alınan vergilerin kaldırılması sonucu P_B olacaktır. Gümrük birliği sonucunda birlik üyesi ülkeler üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifesi uygulamaktadır. Bu durumda X malının C ülkesinden ithal etme maliyeti $P_C(1+t)$ düzeyinde olacaktır. $P_B < P_C(1+t)$ olduğundan A ülkesi X malını artık birliğe üye B ülkesinden ithal etmektedir. Ev sahibi ülke E+F alanı toplamı olan gümrük gelirini kaybetmektedir.

Birlik öncesi ve sonrası durumlar karşılaştırıldığında, malın tüketicilere maliyetinin E+F+G alanının toplamından, F+G alanına düştüğü, ülkeye maliyetinin ise G alanından, F+G alanına yükseldiği görülmektedir. Burada A ülkesinin reel olarak kaybı F alanı olup, bu alan ‘olumsuz üretim etkisi’ ya da ‘ticaret saptırıcı etki’ adını almaktadır. Ticaretin birlik dışında kalan daha etkin bir üreticiden birlik içindeki daha az etkin bir üreticiye yönelmesi ile ilgili bulunan ve kaynak tahsisinde bir bozulma olduğu anlamına gelen ticaret saptırıcı etkinin, ele alınan A ülkesinin refahını azalttığı gibi, birliğin ve tüm dünyanın refahında da bir azalmaya yol açtığı söylenebilir (Güran, 2002:47).

Birlik sonrası oluşan bu yeni durumda düşük maliyetli üretim yapan C ülkesi birlik dışında bırakılmış ve ticaretin yönü yüksek maliyetli üretim yapan birlik üyesi ülkeye kaymıştır. Gümrük birliği oluşturulduktan sonra ortaya çıkan bu etki, olumsuz üretim etkisi yani ticaret saptırıcı etkidir. Viner, gümrük birliğinin ticaret yaratıcı etkisinin ev sahibi ülkenin refahını artıracığı, ticaret saptırıcı etkinin ise ev sahibi ülkenin refah seviyesinde azalmaya yol açacağını belirtmiştir.

Viner, analizi ile A ve B gibi iki ülke arasında gümrük birliği oluşturulmasının aşağıda belirtilen ihtimalleri ortaya çıkaracağını göstermiştir. (Lipsey, 1960:496):

(1) Hem A hem de B belli bir malı üretmiyorsa her ikisi de bu malı üçüncü bir ülkeden ithal edecektir ve gümrük vergilerinin kaldırılması bu mal için A ve B arasındaki ticarete bir değişikliğe neden olmayacaktır. Her ikisi de gümrük birliği dışında bulunan en ucuz kaynaktan ithal etmeye devam edecektir.

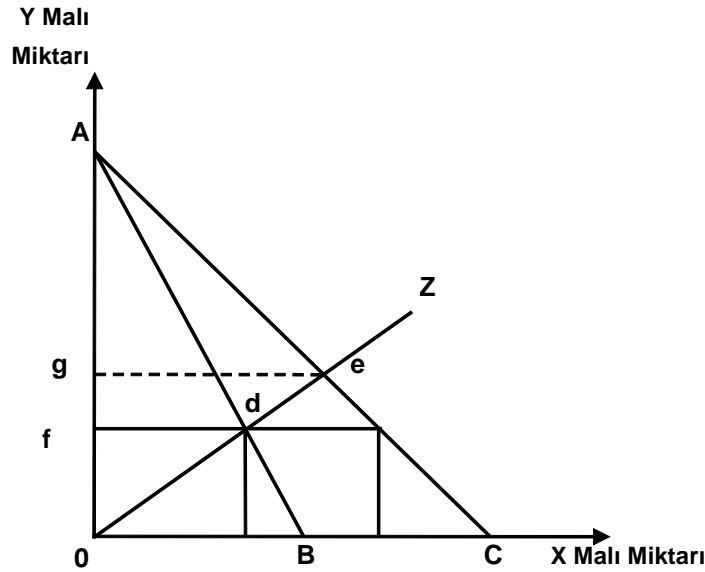
(2) İki ülkeden biri tarife altında etkin olmayan bir şekilde üretim yapabilir. Eğer A ülkesi tarife koruması altında X malını üretebiliyorsa bu demektir ki tarife en ucuz kaynağın rekabetini engellemek için yeterlidir. Böylece A'nın X üzerinde ki tarifesi gümrük birliği tarafından üstlenilecek ve

tarife B piyasasını A'nın etkin olmayan endüstrisi için güvenli kılabilecek kadar yüksek olacaktır.

(3) Her iki ülke de tarife altında etkin olmayan şekilde üretim yapabilir. Bu durumda gümrük birliği A ve B ülkeleri arasındaki tarifeleri kaldırır ve etkinliği en fazla olan ülkenin gümrük birliği piyasasını elde etmesini garantiler.

Lipsey, Viner'in analizinde örtülü bir biçimde malların göreceli fiyat yapısından bağımsız bir biçimde sabit bir miktarda tüketildiğinin varsayıldığını ifade etmiş ve çalışmasında Viner'in örtülü talep varsayımına dayanan ticaret sapmasının refahı azaltması gerektiği sonucunu aşağıdaki şekilde analiz etmiştir.

Şekil 3: Sabit Tüketim Varsayımı ve Olumsuz Üretim Etkisi

Kaynak: Lipsey, 1960:500

Lipsey, analizinde üç ülke olduğunu varsaymıştır ve küçük bir ülke olan A ülkesinin birlik öncesi ve birlik sonrasındaki durumunu incelemiştir. A ülkesi ticaret hadlerinin üzerine konulan herhangi bir vergi ya da tarifeden bağımsız olarak Y malı üretimi üzerine uzmanlaşmış ve yalnızca X malını ithal etmektedir. Malların

tüketildiği sabit oran OZ çizgisinin eğimiyle belirtilmiştir ki bu çizgi gelir-fiyat-tüketim eğrisidir.

X malının en etkin üreticisi C ülkesidir ve OA, A ülkesinin Y malı için toplam üretimini ve AC çizgisinin eğimi, C ülkesinin sunduğu ticaret hadlerini göstermektedir. Serbest ticaret koşulları altında A ülkesinin denge noktası OZ ve AC'nin kesiştiği nokta olan 'e' noktasında olacaktır. A ülkesi Y malının **0g** miktarını tüketecek, X'in 'ge' kadarı için 'Ag' kadar Y ihraç edecektir. A ülkesinin ticaret hadlerini etkilemeyecek ve Y malı üretimi için yerel endüstriyi koruyacak kadar yüksek olmayan bir tarife uygulandığı durumda denge noktasını e'de değiştirmeden bırakacaktır. Tarife görelî fiyatları değiştirecektir ancak tüketicilerin alımları bu değişikliğe tamamıyla duyarsızdır ve eğer dış ticaret AC çizgisinin eğimiyle ifade edilen hadlerde devam ederse ülke 'e' denge noktasında kalmak zorundadır (Lipsey, 1960:500).

Şimdi A ve B ülkesinin ticaret saptırıcı bir gümrük birliği oluşturduğu durumu ele alalım Bu demektir ki A, Y malı cinsinden X malı ithalatını gümrük birliği oluşturulmadan öncesine göre daha yüksek bir fiyata yapmalıdır. Bunun bir örneği şekilde AB çizgisiyle gösterilmiştir. A ülkesinin dengesi bu durumda AB ve OZ'nin kesişim noktası olan 'f' dendir. Her iki maldan da daha az tüketilmektedir ve A'nın refahı kesin bir şekilde azalmıştır. Böylece varsayılan talep koşullarında ticaret sapması A'nın ticaret hadlerinde bozulmaya neden olan A'nın refahını kesinlikle azaltır.

Lipsey, Viner'in mallar arası ikame etkisinin olmadığı varsayımı ile üretim etkilerini analiz etmiştir. Lipsey'in gümrük birliği teorisine asıl katkısı ise Viner tarafından göz ardı edilen tüketim etkilerini de analize dahil etmesidir.

1.5.1.2. Tüketim Etkileri

Viner'in gümrük birlikleri analizi, yalnızca üretim etkileri ile alakalıdır. Gümrük birliği kurulduğunda, üye ülkelerin yerel piyasalarında nispi fiyatlar değişir

çünkü bazı ithalatlarda tarifeler kaldırılır. Bu fiyat değişimlerinin iki önemli etkisi muhtemeldir. İlk olarak Viner tarafından dikkatle analiz edilen dünya üretiminin yerinin çeşitli yollarla etkilenebilmesidir. İkinci olarak dünya tüketiminin konumunun üretime paralel bir şekilde etkilenmesidir. Lipsey (1957), dünya üretimi sabit kalsa bile, gümrük birliğinin üye ülkelerin pazarlarındaki nispi fiyat değişimine yol açarak tüketim üzerinde bazı etkilere neden olacağını vurgulamıştır.

İki veya daha fazla ülkenin birlik oluşturmaları ile gümrük tarifelerinin kaldırılması, iç piyasada ithal mallarının fiyatlarının düşmesine neden olur. Birlik sebebiyle kaldırılan gümrükler, birlik içerisindeki mal hareketliliğini arttırarak, ekonomideki nispi fiyatları etkiler. Bunun sonucunda tüketici alımları ucuzlayan yabancı mallara doğru kaymaktadır.

Mal fiyatlarındaki değişmelerin sonucunda ihraç ya da ithal edilen mal hacminin ve tüketim düzeyinin ne olacağı, mallara olan talebin fiyat esneklikleri tarafından belirlenmektedir. Eğer ticarete konu olan mallarda talep esnekliği sıfırdan büyük ise fiyatı ucuzlayan mala olan talep artar. Fiyat yapısındaki bu değişiklikler tüketimi, yurtiçi mallar ve üçüncü ülkelerden yapılan ithalatı saptırarak, birlik içi ülkelerin mallarına yönelir. Eğer birlik içinde ithalat artmış ise tüketimde artmıştır. Bu durumda Gümrük Birlikleri'nin (olumlu – olumsuz) tüketim etkileri ortaya çıkar (Bilget, 1971:29).

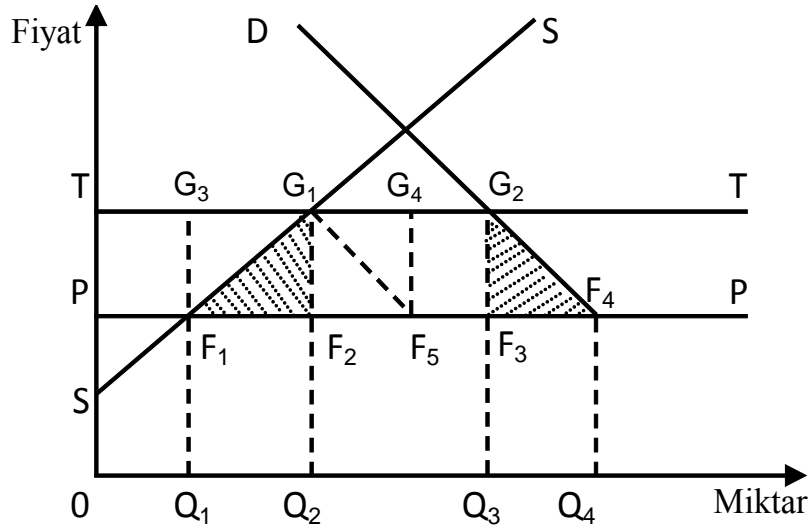
Gümrük birliklerinin tüketim etkileri incelenirken ticaret yaratımı ve ticaret saptırımı etkileri sırasıyla olumlu tüketim etkisi ve olumsuz tüketim etkisi başlıkları altında incelenmiştir.

1.5.1.2.1. Olumlu Tüketim Etkisi

Gümrük Birliği kurulması, ev sahibi ülke tüketicileri açısından, gümrüklerin kalkması nedeniyle ithal malın birim fiyatının düşmesi sonucu ithal malın daha fazla talep edilmesi ile olumlu tüketim etkisini ortaya çıkarmaktadır. Bir başka ifade ile ticaret yaratılması sonucunda fiyatı düşen malın daha fazla talep edilmesiyle ortaya çıkan etki denilebilir (Kılıç, 2002:32).

Gümrük birliği uygulamaları sonucu ortaya çıkan üretim ve tüketim etkileri Şekil 4’de incelenmektedir. A ve B ülkelerinin gümrük birliği oluşturulmadan önce ve sonrasındaki durumları ele alınarak söz konusu etkiler birlikte analiz edilmektedir.

Şekil 4: Olumlu Tüketim Etkisi

Kaynak: Chacholiades, 1978:550

Şekil 4’te A ülkesinin X malı talep ve arz eğrileri sırasıyla DD ve SS eğrileriyle gösterilmektedir. A ülkesinin X malı arz eğrisinin eğimi pozitifken, basitlik açısından birlik oluşturulacak B ülkesinin arz eğrisinin eğiminin sonsuz esnek olduğu varsayılmış ve PP yatay çizgisi ile gösterilmiştir.

Birlik öncesinde A ülkesinin uyguladığı gümrük vergisini B ülkesinin X malı üretim maliyetine eklersek TT ile gösterilen yatay çizgi A ülkesinin X malını B ülkesinden ithal etme maliyeti elde edilir. Bu nedenle gümrük birliğinin kurulmasından önce A ülkesi $0Q_3$ miktar mal tüketmekte ve tüketimin $0Q_2$ miktarı A ülkesinin yerel üreticileri tarafından üretilip, Q_2Q_3 miktarlık kısmı B ülkesinden ithal edilmektedir. Birlik öncesi durumda, A ülkesinin gümrük vergisi kazancını $G_1F_2F_3G_2$ dikdörtgeninin alanı vermektedir.

A ve B ülkeleri arasında gümrük birliği olduğu durumda A ülkesinin yeni tüketim düzeyi $0Q_4$ 'e yükselir ve yerel üretim $0Q_1$ 'e düşer, A ülkesinin B'den ithal miktarı Q_2Q_3 seviyesinden Q_1Q_4 'e yükselirken, A ülkesinin gümrük vergisi kazancı ortadan kalkar.

A ülkesinin tüketicileri A ve B ülkesi arasındaki gümrük vergisinin kalkmasından PF_4G_2T alanı kadar fayda sağlarlar. Fakat bunun tümü A ülkesi için net kazanç değildir. Gümrük vergisinin kaldırmasından önce PF_1G_1T alanı, A'nın üreticileri tarafından yararlanılan üretim fazlasıdır ve birlik sonrasında A ülkesinin tüketicileri açısından kaybı ifade etmektedir. Birlik öncesinde devlet tarafından alınan gümrük vergisi geliri, $F_2F_3G_2G_1$ dikdörtgeninin alanı ile gösterilmektedir ve birlik oluşturulması ile gümrük vergisi geliri de artık yoktur. Bahsedilen hususlar göz önüne alındığında A ülkesi için net kazanç $F_1F_2G_1$ ve $F_3F_4G_2$ üçgenlerinin alanları olarak gösterilmektedir.

$F_1F_2G_1$ taralı üçgeni, A'nın ithalatları ile yer değiştiren yerel üretim üzerinden gerçek maliyet kazancıdır ve Viner'in ticaret yaratımına yol açan gümrük birliğinin üretim etkisini göstermektedir. Q_1Q_2 miktarı daha önceden $Q_1Q_2G_1F_1$ alanı ile belirlenen bir toplam ücretle yerel olarak üretilmektedir. Aynı miktar (Q_1Q_2) şimdi daha düşük maliyetli bir ülkeden $Q_1Q_2F_2F_1$ alanı şeklinde verilen toplam maliyetle ithal edilmektedir. Açıkça görülmektedir ki $F_1F_2G_1$ kadar net bir kazanç vardır. Benzer şekilde $F_3F_4G_2$ taralı üçgeni, tüketicinin fazlasında net bir kazancı temsil etmektedir. Viner'in görmezden geldiği işte bu tüketim etkisidir (Chacholiades, 1978:550).

Ticaret yaratımından gelen toplam kazancı elde etmek için iki üçgen birbirine eklenir. Yukarıdaki şekilde gösterilen taralı iki üçgen olan $F_1F_2G_1$ ve $F_3F_4G_2$ üçgenlerinin alanlarının toplamı olarak verilen ticaret yaratımından gelen toplam kazanç üç parametreye bağlıdır (Chacholiades, 1978:551):

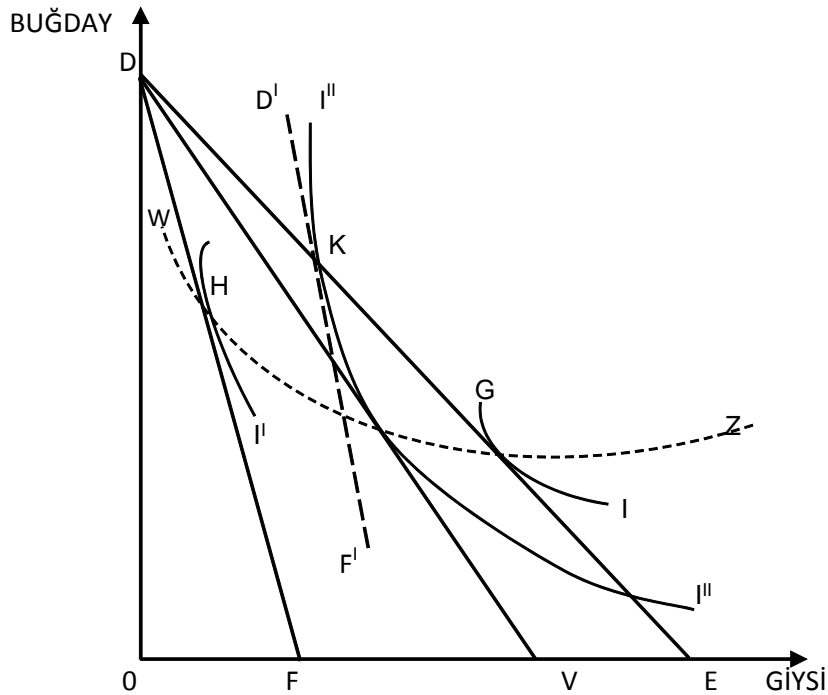
- (a) A'nın başlangıçtaki gümrük vergisi (örn. PT uzunluğu),
- (b) A'nın gümrük birliği öncesi üretim noktası G_1 'deki arz esnekliği,

(c) A'nın gümrük birliği öncesi tüketim noktası G_2 'deki talep esnekliği.

A ülkesinin gümrük vergisinin başlangıçtaki seviyesi ne kadar yüksek olursa A ülkesinin arz ve talep eğimleri de o kadar esnek olur ve bunun sonucu ticaret yaratımından gelen kazanç da o kadar fazla olur.

Viner (1950) tarafından ele alınan üretim etkileri analizi Lipsey tarafından eleştirilmiştir. Lipsey (1957,1960), dünya üretimi sabit kalsa bile, üye ülkelerin yerel pazarlarında nispi fiyatlarda değişme olacağından, gümrük birliğinin ülkelerin tüketim kalıplarında değişmelere neden olacağını, tüketim etkisinin, üretim etkisi mevcut olmasa bile ortaya çıkacağını vurgulamıştır. Lipsey'e göre tüketim etkisine izin verildiğinde, ticaret yaratımı iyidir ve ticaret saptırımı kötüdür basit sonucu artık geçerli değildir.

Şekil 5: Lipsey'in Tüketim Etkisi Analizi

Kaynak: Lipsey, 1957:42

Lipseý (1957), tüketime etkisini A, B ve C ülkelerinden oluşan üç ülke ve bu ülkelerin iki mal ürettiği varsayımı ile analiz etmiştir. A ülkesinde iki mal tüketiliyor olsun; buğday ve giysi. A ülkesi buğday üretiminde uzmanlaşmış, giysiye olan talebi ise uluslararası ticaret yolu ile sağlamaktadır. A ülkesi küçük bir ülkedir yani giysi fiyatını buğday fiyatı cinsinden etkileyememektedir. C ülkesi giysi fiyatını, B ülkesine göre daha düşük bir buğday fiyatı cinsinden sunmaktadır. Bu nedenle serbest ticaret durumunda A ülkesi C ülkesi ile ticaret yaparak, buğday ihraç edip karşılığında giysi ithal edecektir. Gümrük birliği oluşturulmadan önce A ülkesi üçüncü ülkelere karşı gümrük vergisi uygulamakta ancak belirlenen vergi oranı yerel giysi üreticilerini koruyacak düzeyde tutulmamaktadır. Bu nedenle A ülkesi giysi talebini C ülkesinden karşılamaktadır.

A ve B ülkesinin gümrük birliği oluşturduğu durum ele alındığında B ülkesi, A ülkesinin giysi üreticisi olarak C ülkesinin yerini alacaktır. B ülkesi, C ülkesine göre giysi üretiminde daha yüksek maliyetli bir üreticidir. Fakat giysi üretiminde B ülkesinin vergisiz fiyatı, C ülkesinin vergili fiyatından daha düşüktür. Bu nedenle, birlik ticaret saptıracak A ülkesinin ithalatını C ülkesinden B'ye kaydıracaktır. A ülkesinde tek bir tüketici olduğu ve bu tüketicinin farksızlık eğrisinin A ülkesinin farksızlık eğrisi olduğu varsayılmıştır. Şekil 5, A ülkesindeki koşulları göstermektedir. OD, A ülkesinin buğday üretimini göstermektedir. C ülkesi ile ticaret yapıldığı durumda DE çizgisinin eğimi buğday ve giysi arasındaki fiyat oranını göstermektedir. Serbest ticaret durumunda denge G noktasında oluşmuştur.

A ülkesinin giysi ithalatında % EF/OF oranında vergi uyguladığı varsayılmıştır. Eğer vergi geliri bozulursa yeni denge farksızlık eğrisinin yerel fiyat çizgisine (DF) teğet olduğu H noktasında oluşacaktır. Gümrük vergisi gelirlerinin tüketiciye geri verildiği varsayılırsa, nihai denge DE üzerinde olmak zorundadır. Bu farksızlık eğrisinin eğiminin DF'nin eğimine eşit olduğu ve DE'yi kestiği K noktasında olacaktır. Şekilde denge noktası K noktasıdır, bu da DF'ye paralel çizilen D'F' eğrisini teğet geçtiği noktadır. Bu nokta üzerinde tüketicinin yerel fiyat çizgisi D'F' boyunca ticaret yapması ve daha yüksek bir farksızlık eğrisine ulaşması

imkânsızdır. Tarife, beklenen sonuç olan ithal edilen giysinin miktarını azaltmış, yerel buğday tüketimini artırmıştır.

A ile B arasında ticaret saptırıcı bir gümrük birliği oluşturulduğunu varsayalım B ile olan ticaret hadleri eğrisinin DE ve DF arasında bir yerde olması gerekir. A ile B arasındaki ticarete vergiler kaldırılacağı için, denge noktası fiyat tüketim eğrisi olan WHGZ üzerinde olması gerekir. Birliğin A ülkesinin refahı üzerindeki etkileri şimdi ele alınabilir.

Şekilde D noktasından başlayarak I'' farksızlık eğrisine teğet olan ve giysi eksenini kesen V noktasında doğru bir doğru çizildiğinde DV doğrusunun eğimi A ülkesinin C ile ticaret yaptığı durumda B ülkesi ile yapılan ticaret hadlerini göstermektedir. Eğer A ülkesinin, B ülkesi ile yaptığı ticaret hadleri DE'den daha kötü fakat DV'den daha iyi ise gümrük birliği üretim açısından ticareti saptırsa da A ülkesinin refahında bir artışa neden olmaktadır. Eğer A ülkesinin ticaret hadleri DF'den daha iyi, DV'den daha kötü olursa ticaret sapması A ülkesinde refahının azalması ile sonuçlanır. Sonuç olarak A ülkesi gümrük birliğine dahil olarak ithalatını daha düşük maliyetli üreticiden daha yüksek maliyetli arz kaynaklarına kaydırarak kazanç sağlayabilecektir.

1.5.1.2.2. Olumsuz Tüketim Etkisi

Gümrük birliğinin oluşturulması tüketicilerin, malların fiyatında oluşabilecek bir yükselme nedeniyle tüketimin maliyetli hale gelmesi durumunda, tüketimlerini azaltmasıyla birlikte olumsuz tüketim etkisi ortaya çıkmaktadır.

durumda tüketicilerin refah kaybı ‘b’ alanı kadardır. Ayrıca ülke gümrük vergisi kazançlarını da kaybetmektedir (Özkul, 2004:88).

Gümrük birliklerinin oluşturulması ile ortaya çıkan ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkilerin toplam refah üzerinde ortaya çıkaracağı net sonuç; söz konusu etkilerin büyüklüğüne bağlıdır. Ticaret yaratıcı etkinin, ticaret saptırıcı etkiden büyük olması durumunda birlik üyesi ülkelerin refahı yükselecektir. Ticaret saptırıcı etkinin, ticaret yaratıcı etkiden büyük olması durumunda, birliğe üye ülkelerin refah artışı sağlanmış olsa da dünyanın refah azalmaktadır.

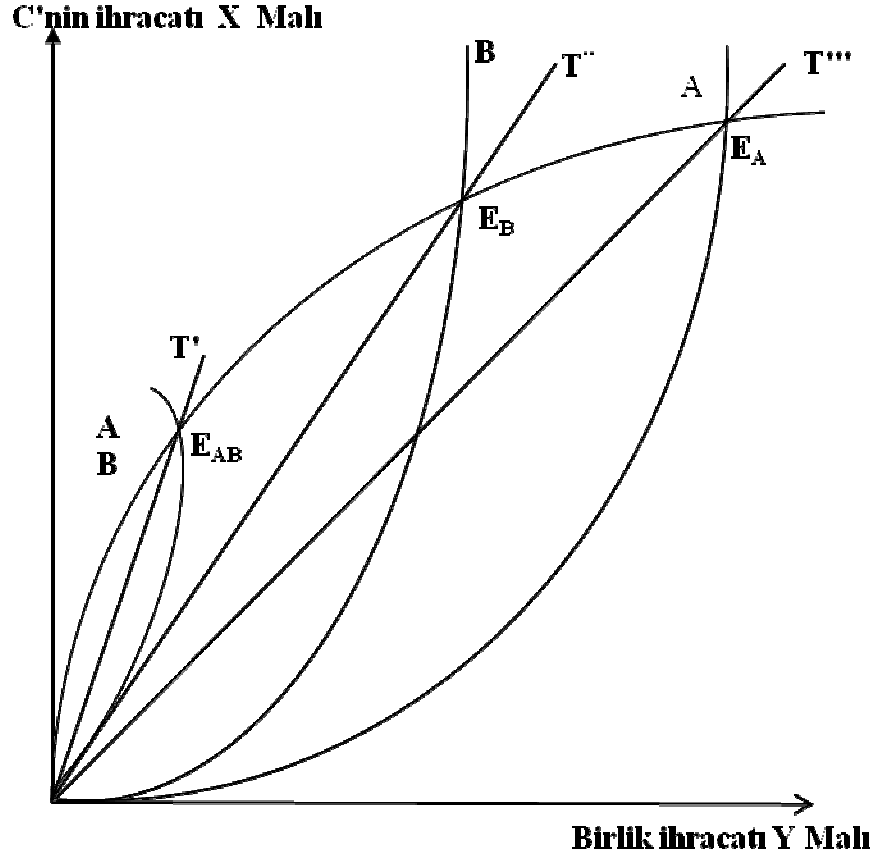
1.5.1.3. Dış Ticaret Hadleri Etkisi

Ticaret hadleri ihracat fiyatları ile ithalat fiyatlarının birbirlerine oranıdır. Ülkenin ithal ettiği malların fiyatındaki artış (azalış) ve ihraç ettiği malların fiyatındaki azalış (artış) ticaret hadlerinin ülke aleyhine (lehine) geliştiğini gösterir. Gümrük birliği sonucu ülkelerin ticaret kalıbında ortaya çıkan değişimler, birliğin ticaret hadlerinde de değişmeye neden olacaktır. Üretim ve tüketim etkileri analiz edilirken ülkelerin küçük ülkeler olduğu ve fiyat değişimlerinin ticaret hadlerini etkilemediği varsayılmıştır.

Gümrük birliği oluşturulması neticesinde ithal ve ihraç mallarının fiyatlarındaki değişimler ülkelerin dış ticaret hadlerini etkileyecektir. Ticaret hadleri etkisi, gümrük birliği teorisine Mundell (1964) tarafından teklif eğrileri analizi ile sokulmuştur. Mundell üç ülkeli ve üç mallı teorik bir model oluşturmuş ve iki ülke arasında oluşturulacak gümrük birliği durumunda birlik dışında kalan ülkeye göre her iki ülkenin ticaret hadlerinin birleşmeden olumlu etkileneceği sonucuna ulaşmıştır (Yıldırım, Dura,2007:145).

Şekil 7’de, A ve B ülkesinin bir gümrük birliği oluşturduğu ve birlik dışında bırakılan C ülkesi ile ticaretle, teklif eğrileri ile ticaret hadlerinin nasıl değiştiği gösterilmeye çalışılmıştır.

Şekil 7: Gümrük Birliklerinin Dış Ticaret Hadleri Etkisi

Kaynak: Ertürk, 2002:103

A ve B ülkeleri arasında gümrük birliği oluşturulduğunu, söz konusu ülkeler arasında gümrüklerin kaldırıldığı ve üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifesi uygulandığını varsayalım. Şekil 7'de 0A, A ülkesinin teklif eğrisi, 0B, B ülkesinin teklif eğrisi ve 0C'de C ülkesinin teklif eğrisini göstermektedir. A ve B ülkeleri arasında gümrük birliği oluşturulduğu durumda ortak gümrük tarifesi uygulamaları ticareti E_{AB} denge noktasına taşımıştır. Ortak gümrük tarifesi uygulaması, birlik ile üçüncü ülkeler arasındaki ticaret hacmini daraltmış ve T' ile gösterilen birliğin karşı karşıya olduğu ticaret hadleri, hem A ülkesinin hem de B ülkesinin ticaret hadleri (T'' ve T''') doğrularından daha dik olduğu için, ticaret hadlerini birlik lehinde değiştirmiştir.

1.5.1.4. Endüstri İçi Ticaret

Daha önce bahsedildiği gibi Viner 1950 yılında yaptığı çalışmayla, gümrük birliğinin üretim üzerindeki etkilerini ele alarak ticaret yaratma ve ticaret saptırma etkilerini analiz etmiş ve ticaret yaratma etkisinin ticaret saptırma etkisinden büyük olması halinde, dünya refahının artacağı aksi durumda ise azalacağını belirtmiştir.

Endüstri içi ticaret bir ülkenin aynı endüstriye ait malları hem ithal hem de ihraç etmesi biçimindeki ticarete verilen addır. Uluslararası ticaretin oluşumu endüstriler arası ticaret biçiminde olabileceği gibi endüstri içi ticaret biçiminde de olabilir. Endüstri içi ticaret, belirli bir endüstri kapsamında birbirinden farklılaştırılmış yapıdaki ürünlerin eşzamanlı olarak ihraç ve ithal edilmesidir. Böylece söz konusu endüstride ülkeler arasında karşılıklı olarak iki yönlü ticaret ortaya çıkar (Bahçekapılı, 2006:36).

Geleneksel dış ticaret teorisine göre, eğer ticaretin önündeki engeller azaltılırsa ya da kaldırılırsa, ticaret yapan ülkenin kaynakları ithal ikameci endüstrilerden karşılaştırmalı avantaja sahip olduğu ihracat endüstrilerine kayacaktır. Çünkü bu durumda yerel fiyatları daha yüksek olan mallar, birliğe üye ülkelere ithal edilebilecek daha ucuz mallarla ikame edilebilmekte ve bunun sonucunda iç kaynaklar ihracat endüstrileri için serbest kalabilmektedir. Bu durum bir endüstriler arası dış ticaret öngörüsüdür. Ancak Benelux gümrük birliğinin ve AET'nin kurulmasından sonra yapılan çalışmalarda ticaretin serbestleşmesinin endüstri içi ticareti önemli ölçüde artırdığına ilişkin bulgular elde edilmiştir (Şimşek, 2008:29).

Gümrüklerin kaldırılmasıyla birlikte, başta firmaların büyük bir pazara ulaşması ve teknolojik gelişmelerde yaşanan değişimle firmalar maliyet avantajları sağlayacaklardır. Ekonomik bütünleşmeye katılan ülkelerin gümrüklerin kaldırılmasıyla yaşamış olduğu fiyat avantajları ve firmaların maliyet avantajları ölçek ekonomileri yoluyla endüstri içi ticaret seviyesini yükseltecektir.

1.5.2. Gümrük Birliklerinin Dinamik Etkileri

Gümrük birliklerinin, birliğe üye ülke ekonomileri üzerinde yaratacağı etkileri sadece statik etkilerle açıklamak mümkün değildir. Ekonomik bütünleşmelerin statik refah etkileriyle ilgili olarak yapılan analizlerde ekonomilerin faktör donatımı, teknoloji düzeyi ve talep yapısı gibi koşulların sabit olduğu varsayımları yapılmıştır. Oysa bu parametreler zaman içinde başka gelişmelere bağlı olarak değişeceği gibi, ekonomik bütünleşme nedeniyle de değişebilecektir (Güran, 2002:69). Gümrük birliklerinin dinamik etkileri analiz edilirken bahse konu varsayımlar terk edilerek, bütünleşmelerin verimlilik ve ekonomik büyüme üzerindeki etkileri incelenmektedir.

Dinamik faktörlerin, bütünleşme sürecindeki bölgenin artan pazar büyüklüğünün büyüme hızına uzun dönemli sonuçları vardır. Pazar büyüklüğü ve büyüme oranı arasındaki ilişki aşağıdaki yollar aracılığıyla olmaktadır (Kreinin,1964:193):

1. Ölçek ekonomileri, özellikle de içsel ekonomiler
2. Dışsal ekonomiler; teknolojik ve yönetsel (idari) becerilerinin genişletilmiş birikimini, uzmanlık ekonomilerini, yeniliklerin sanayiler arası iletimi ve keşiflerin ve temel araştırmaların daha iyi kullanımını kapsar.
3. Daha rekabetçi piyasa yapısı
4. Yabancı ülkelerin önderlik ettiği genişletilmiş ticaret ve yatırımlardan gelen risk ve belirsizlik ortadan kaldırılması.

Bütünleşme ile birlikte üye ülkelerin ekonomilerinde küçük piyasadan büyük ve entegre bir piyasaya geçişten kaynaklanan dinamik etkiler görülmekte; ölçek ekonomileri, rekabet artışı, teknolojik ilerleme ve yatırım artışı gibi etkiler ekonomik büyümeyi de uyarmaktadır (Bakkalcı,2002:134). Bütünleşmelerin yol açtığı ekonomik süreç, yalnızca gümrük birliğine üye olan ülkelerin değil, üçüncü ülkelerin refahlarını da etkilemektedir.

Gümrük birliklerinin dinamik etkileri; ölçek ekonomileri, rekabet artışı, teknolojik ilerleme ve yatırım artışı başlıkları altında incelenmiştir.

1.5.2.1. Ölçek Ekonomileri Etkisi

Ölçek ekonomileri bir firma veya sanayi dalında tesisleri yenilemek, teknolojik yenilikleri kullanmak veya maliyetleri düşürerek verimliliği artırmak yoluyla kazanç elde etmektir (Kırdar, 2005:27).

Ekonomik bütünleşmeler üye ülkeler açısından daha geniş piyasalara ulaşma ve bu nedenle daha yüksek düzeyde uzmanlaşmaya olanak tanımakta ve böylece ülkeler kaynaklarını daha etkin kullanabilmekte ve ölçek ekonomilerinden faydalanabilmektedirler (Bakkalcı, 2002:135).

Ülkeler arasında kurulacak bir gümrük birliği, firmaların karşı karşıya olduğu pazarın büyümesi ile firmalar arası rekabet artışı sonucunu ortaya çıkaracaktır. Rekabet artışı firmaların üretim yapılarını düzenlemesini gerektirecektir. Firmaların karşı karşıya olduğu pazarın büyümesi, firma büyüklüğünden kaynaklanan unsurlar, geniş piyasa, ileri teknolojik yöntemlerle maliyetlerin düşmesi, verimliliğin ve üretimin artması ile bunların sağladığı olumlu sonuçların tümüne ölçek ekonomileri denir.

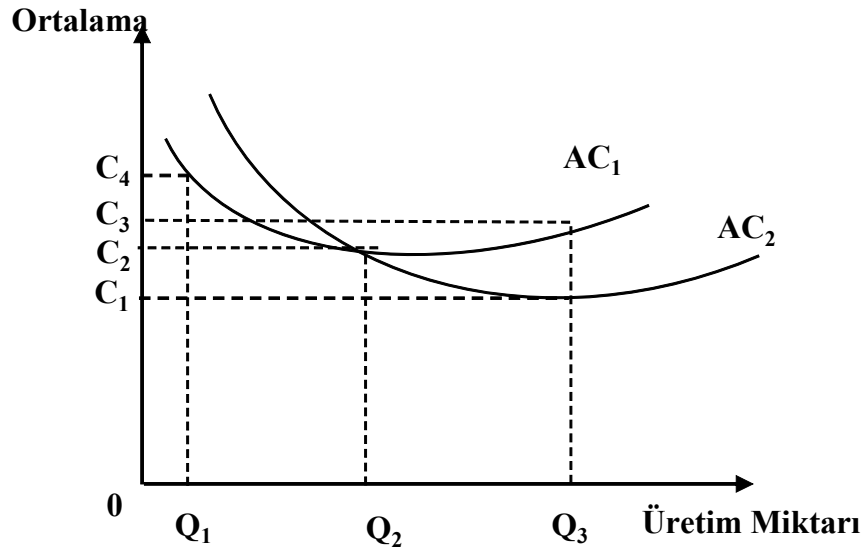
Ölçek ekonomileri içsel ve dışsal ekonomiler olarak ikiye ayrılır. Eğer ölçek ekonomileri firmaların içinde veya o firmanın bulunduğu sanayi dalında meydana geliyorsa, bu ekonomiler içsel ölçek ekonomileri olarak adlandırılır. İçsel ekonomiler firmaların büyümek, yani daha çok üretmek yoluyla emek ve sermaye unsurlarını daha verimli kullanmalarını, pazarlama ve yönetim masraflarını azaltmalarını ifade eder.

Dışsal ekonomiler ise, firmaların birbirlerinden bağımsız olarak aldığı kararlarla diğerlerinin giderlerinde yarattıkları azaltıcı etkileri ifade etmektedir. Sanayiler arasında girdi-çıkıtlı akımlarının doğurduğu dolaysız ilişkiler, firmalar veya

sanayiler arasındaki iletişim sebebiyle birbirlerini etkilemekte ve dışsal ekonomilerin yanında dışsal eksi ekonomilerin de ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Dışsal ekonomiler, kısaca, bir üreticinin diğer bir üreticiye, yapmış olduğu karşılıksız yararlar olarak tanımlanırken, dışsal eksi ekonomiler bir üreticinin diğer üreticinin veriminde yaratmış olduğu kayıplar olarak ifade edilebilir (www.ekodialog.com).

Şekil 8’de birlik oluşturulması yoluyla büyüyen pazarın yerel firmalar üzerindeki maliyet avantajını ifade eden içsel ekonomiler ele alınmaktadır.

Şekil 8: İçsel Ekonomiler

Kaynak : Güran, 2002:71

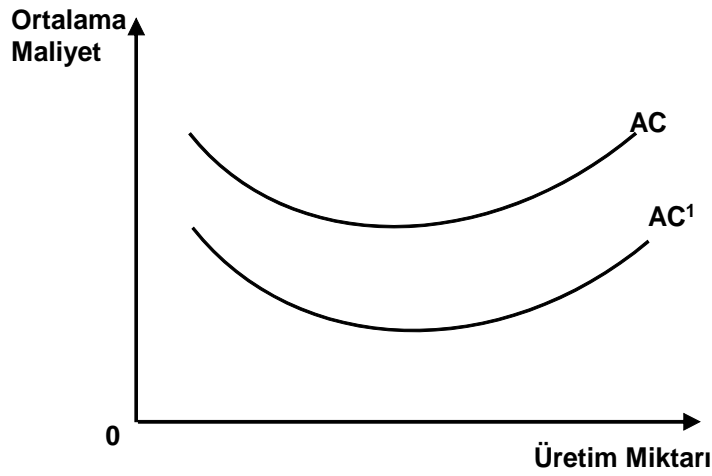
Şekilde görüldüğü üzere; AC₁ ve AC₂ ele alınmış firmanın ortalama maliyet eğrilerini göstermektedir. Şekilde ele alınan firmanın 0Q₁ kadar üretim yapmak yerine daha geniş bir piyasaya yönelik 0Q₂ kadar üretim yaparak, AC₁ ortalama maliyet eğrisi üzerinde Q₁ üretim düzeyinden, minimum maliyetli üretimin gerçekleştiği Q₂ gibi bir noktaya geçerek, içsel ekonomilerden yararlanabileceği görülmektedir.

Şekilde görüldüğü gibi aynı üretim fonksiyonu geçerli iken Q₂’nin üzerinde gerçekleştirilecek üretim ise firmanın maliyetlerini yükselten negatif içsel

ekonomilere yol açmaktadır. Bu noktada ortaya çıkan negatif içsel ekonomiler firma açısından üretim fonksiyonunun değiştirilerek AC_2 'ye geçilmesini gerekli kılabilir. Dolayısıyla piyasanın genişlemesi; gerek aynı üretim fonksiyonu içinde kalınarak, gerekse yeni bir üretim fonksiyonuna geçilerek, içsel ekonomilerden yararlanmayı mümkün ve çekici kılacaktır (Güran, 2002:73).

Ülkelerin birlik oluşturması neticesinde, içsel ekonomilerin yanı sıra dışsal ekonomilerin de ortaya çıkması mümkün olmaktadır. İçsel ekonomilere bağlı olarak ortaya çıkan firmalar ve endüstri üzerindeki olumlu gelişme, söz konusu firmanın üretmiş olduğu malı girdi olarak kullanan firmaları ve dolayısıyla endüstriyi etkileyecektir. İçsel ekonomilerin ortaya çıkardığı bu etkiler firmaların uzun dönem ortalama maliyet eğrilerini Şekil 9'da görüldüğü gibi aşağıya çekebilecektir.

Şekil 9: Dışsal Ekonomiler

Kaynak : Güran, 2002:71

1.5.2.2. Rekabet Etkisi

Ülkeler, ulusal sanayilerini, gümrük vergileri ve miktar kısıtlamaları yoluyla korumak istemektedirler. Bunun sonucu dış ticareti kısıtlayacak düzeyde belirlenen vergiler, etkin üretim yapmayan yerli üreticileri koruyarak tekelleşmenin ortaya çıkmasına yol açar.

Gümrük birliğinin kurulmasıyla birlikte, firmalar karşılarında büyük bir pazar bulma imkânına sahip oldukları gibi benzer ürün üreten firmalarla da rekabet etmek zorunda kalacaklardır.

Gümrük birliğiyle birlikte tarifelerin kaldırılması rekabeti uyarır. Üyeler arasında rekabetin artması; etkinliği uyarıcı, yatırımları teşvik edici ve monopol güçleri azaltıcı etkiler yapar. Verimli olamayan işletmeler ya işten el çekmek zorunluluğunu duyarlar ya da verimli oldukları üretim alanlarına kayarlar. İthalatla rekabet edilebilen işletmeler ise; daha etkin çalışacakları gibi, fiyatlarını da düşünürler. Aynı zamanlarda gümrük birliği üyeler arası rekabeti artırarak maliyetlerde düşme ve üretimde uzmanlaşma sağlamaktadır (Kılıç, 2002:34).

1.5.2.3. Teknolojik Gelişme Etkisi

Gümrük birliklerinin oluşturulması piyasa yapısını genişletirken aynı zamanda işletmelerin yeni teknolojilerle karşılaşmasına, teknolojik bilgi aktarımlarının-ithaline yol açmaktadır.

Gümrük birlikleri üye ülkelerin teknolojik ilerleme hızlarını yükseltir. Birlik oluşturulması sonucu, firmaların karşı karşıya oldukları pazarın büyümesi büyük işletmelerin kurulmasına ya da firmaların büyümesine yol açar. Bu ise bir yandan yurtdışından ileri tekniklerin aktarılmasına öte yandan işletmelerin bünyesinde AR-GE faaliyetlerine daha büyük fonlar ayrılmasına olanak verir. Teknolojik gelişme, sonucunda üretim teknolojileri gelişecek ve daha az maliyetle daha çok ürün elde edilmesi mümkün olabilecektir. Teknolojik gelişmelerin üretimde üzerinde ortaya çıkarmış olduğu bu katkı ekonomik büyümeyi de paralel olarak etkilemekte ve ülkelerin büyümelerini hızlanmaktadır.

1.5.2.4. Yatırım Etkisi

Gümrük birlikleri, kaynakların etkinliğini, dolayısıyla milli gelir düzeylerini yükseltir. Milli gelirdeki yükselme ise ekonomide tasarruf ve yatırımların artmasını sağlamaktadır. Gümrük birlikleri tarifelerin yeniden yükseltilmeyeceği konusunda işadamlarına güven sağlayarak yatırımların riskini azaltır ve karlılığı yükseltir. Bunlara ek olarak, piyasa hacminin genişlemesi, birlik içinde üretimin daha etkin ellerde toplanmasına ve bölgeye önemli ölçüde yabancı sermaye yatırımının çekilmesine neden olabilir (Seyidoğlu, 2001:212)

Birlik oluşturulmasıyla üye ülkelerde ekonomik istikrar ve üretivite artışı, istihdam seviyesinin yükselmesine, gelir artışlarına ve sermayenin marjinal verimliliğinin artmasına neden olacaktır. Bu durum ,birliğe akan yabancı sermaye ile yatırımları artıracaktır. Gümrük birliği sonucu piyasanın genişlemesi bazı yatırımcılara çekici görünecek ve böylece yabancı sermaye gümrük birliğine üye olan ülkelere akacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ, TÜRKİYE AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ VE GÜMRÜK BİRLİĞİ ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARETİ

Küreselleşme süreci, dünyada artan rekabet ortamı ve ülkelerin bu rekabetin dışında kalmamak amacıyla, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında birlik oluşturulması sonucunu doğurmaktadır. Ülkelerin uluslararası ticarete daha büyük kazançlar ve daha büyük pazarlara ulaşabilmelerini sağlayan bütünleşmeler, ülkelerin dış ticaretten kazançlarını artırmalarını sağlamaktadır. Bu birleşmelerin en başarılı örneklerinden biri AB’dir.

Türkiye, Avrupa’da başlayan bütünleşme sürecinin dışında kalmamak amacıyla, AB ile ilişkilerini güçlendirmeye çalışmıştır. Bu amaçla Türkiye AET’nin oluşturulmasıyla, topluluğa üyelik için başvurmuş ve 1996 yılında Gümrük Birliği’ne girmiştir. Tam üyelik için ise müzakereler hala devam etmektedir.

Çalışmanın bu bölümünde AB fikrinin doğuşu ve tarihsel gelişimi incelenerek, Türkiye’nin birlikle olan ilişkilerinin tarihsel sürecine değinilmiştir. AB ile karşılıklı ilişkiler sonucu oluşturulan gümrük birliğinin Türkiye’nin dış ticaretine etkileri, dış ticaret verileri doğrultusunda incelenmektedir.

2.1. Avrupa’da Bütünleşme Fikrinin Doğuşu ve AB’nin Bütünleşme Süreci

Avrupa’da bir birlik yaratma düşüncesi, bu kıtada devletlerin ortaya çıkmasıyla eş zamanlıdır. Kıta Avrupa’sındaki ülkelerin kendi aralarındaki savaş sonucunda imzalanan anlaşmalarında, Avrupa’da bir ‘birlik’ veya ‘federasyon’ kurma düşüncesi gündeme gelmiştir (Karluk, 2007:2). Avrupa’da sanayi üretiminde yaşanan yeniliklerin ortaya çıkmasıyla beraber güçlenen bir birlik oluşturulması fikri, Fransız devriminin araya girmesi ve sonrasında ortaya çıkan 20. yüzyılın ilk yarısına kadar süren savaşlar sonucunda gerçekleştirilememiştir.

Avrupa’da herhangi bir ortaklığın kurulabilmesi ancak II. Dünya Savaşı’nın iki büyük ve birbirine düşman aktörü Almanya ve Fransa’nın bir araya gelebilmesine bağlı olmaktadır çünkü savaş sonrasında bile bu iki ülke arasındaki sorunlar devam etmekteydi. 1949 yılı sonlarında bu sorunun ciddi bir krize dönüşebileceğini öngören iki Fransız siyasetçi, Dışişleri Bakanı Robert Schuman ve Devlet Planlama Teşkilatı Başkanı Jean Monnet, o döneme kadar savaş sanayinin temel malzemeleri olarak kullanılan kömür ve çelik üretiminin kontrol altına alınması konusunda görev yapacak bir uluslararası kuruluşun taslağını hazırladılar (Palabıyık, Yıldız, 2006:8). Schuman Planı olarak bilinen Avrupa’da kömür ve çelik üretiminin kontrol altına alınması düşüncesi, 1951 yılında Fransa, İtalya, Batı Almanya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg’un Paris Anlaşmasını imzalamalarıyla AKÇT’nin kurulması sonucunu doğurmuştur. AKÇT’nin kurulmasıyla söz konusu altı ülkedeki kömür ve çelik sanayi ile ilgili alınan kararlar, bağımsız ve devletler üstü bir kuruma devredildi. 18 Nisan 1951 yılında kurulan AKÇT, 23 Temmuz 1952’de yürürlüğe girmiştir.

Schuman Planının oluşturulduğu bu dönemde, ‘Avrupa Savunma Topluluğu’nun kurulmasını öngören bir anlaşma AKÇT kurucusu olan altı ülke tarafından imzalanmıştır. Bu anlaşma, Fransız ulusal egemenliğini sınırladığı gerekçesiyle Fransa tarafından onaylanmamış ve Avrupa Savunma Topluluğu’na bağlı olarak oluşturulması düşünülen “Avrupa Siyasi Topluluğu” projesi de uygulanamamıştır.

1955 yılında İtalya’nın Messina kentinde bir araya gelen altı devletin Dışişleri Bakanları bütünleşmenin devam etmesi, ekonomik ilişkiler ve nükleer enerji konularında da işbirliğine gidilmesi konusunda karar almışlardır (Palabıyık, Yıldız, 2006:11). Bunun üzerine ekonomik bütünleşme üzerinde yoğunlaşan üyeler 25 Mart 1957’de Roma Antlaşmasını imzalayarak AET’yi kurmuş ve anlaşma, 1 Ocak 1958’de yürürlüğe girmiştir (Dura, Atik, 2007:27). Yine Roma Anlaşması ile nükleer enerji konusunda üye devletler arasında koordinasyon ve işbirliği sağlanması amacıyla Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (AAET) kurulmuştur.

II. Dünya Savaşı sırasında kurulmasına karar verilen ve buna paralel olarak Hollanda, Belçika ve Lüksemburg'un 1948 yılında katılması ile gerçekleştirilen Benelux gümrük birliği, AB'nin çekirdeğini oluşturmuştur. Benelux, ticarete gümrük tarifelerini kaldırmış, diğer ticari engelleri mümkün olduğunca azaltmış, üçüncü ülkelere karşı da ortak gümrük tarifesi uygulamasını başlatmıştır. AET'nin kurulması ile 1958 yılında Benelux bu kuruluşa katılmıştır (Özkul, 2004:22). Roma Antlaşmasının temel amacı da, üye devletlerarasındaki gümrük vergilerinin ve miktar kısıtlamalarının kaldırılması ve üçüncü ülkelere karşı ortak bir gümrük tarifesinin kabul edilmesidir (Telli, 2008:4).

Roma Antlaşması'nın 2. Maddesi'ne göre AET'nin hedefi şu şekilde özetlenebilir (Aktan vd., www.canaktan.org):

“Topluluğun görevi, bir ortak pazarın kurulması ve üye ülkelerin ekonomi politikalarının zamanla yaklaştırılması yoluyla, Topluluğun tümü içinde ekonomik etkinliklerin uyumlu olarak gelişmesini, sürekli ve dengeli yayılmasını, istikrarın artmasını, hayat seviyesinin hızla yükseltilmesini sağlamak ve birleştirdiği devletlerarasında daha sıkı bir işbirliğini gerçekleştirmektir”.

AET'nin nihai hedefinin ise Avrupa'nın siyasi bütünlüğe ulaşması olduğu belirtilmiştir. Bu hedefe varmak için ekonomik dengenin sağlanması ve ekonomik dengenin sağlanması için de ilk araç olarak üye ülkeler arasında malların, hizmetlerin, sermayenin ve emeğin serbestçe dolaştığı bir “ortak pazar” kurulması öngörülmüş ve bu ortak pazarın özünü ise “gümrük birliği” oluşturmuştur (Aktan vd., www.canaktan.org).

Roma Anlaşması ile ortak pazar içerisindeki ülkelerin gümrüklerinin kademeli olarak indirilmesi ve 12 yılsonunda gümrüklerin tamamen kaldırılması öngörülmüştür. 1970 yılına gelindiğinde Roma Anlaşması'nda öngörülen 12 yıllık geçiş dönemi tamamlanmış, üçüncü ülkelere karşı uygulanacak olan ortak gümrük tarifesi belirlenmiş, sonuç olarak gümrük birliği hedefi gerçekleşmiştir. Gümrük birliğinin gerçekleşmesi, ekonomik ve siyasi birliğin temellerini sağlamlaştırmıştır.

Avrupa’da temellerini Altılar’ın kurduğu AKÇT, AET ve AAET kurumları 1965 yılında imzalanarak 1967 yılında yürürlüğe giren Füzyon Anlaşması ile birleştirilmiş ve kurulan birlik artık Avrupa Topluluğu (AT) olarak anılmaya başlamıştır. Topluluk içerisinde mal, hizmet, insan ve sermayenin serbest dolaşımını engelleyen çok sayıda fiziki, teknik ve mali engelin bulunması nedeniyle bu, sınırlı bir ortak pazar uygulamasını ifade etmekteydi. Bu durum karşısında, tam anlamıyla bir ortak pazar oluşturulabilmesi amacıyla, yasal yönü 1987 yılında yürürlüğe giren “Tek Avrupa Senedi” ile oluşturulan ve birlik düzeyinde malların, hizmetlerin, kişi ve sermayenin herhangi bir engel olmadan serbest dolaşımının sağlanmasını öngören “Tek Pazar” uygulamasına geçilmiştir (Aydoğan, 2007:40).

10 Aralık 1991 tarihinde Maastricht’de (Hollanda) kabul edilip 7 Şubat 1992 tarihinde imzalanan ve 1 Kasım 1993 tarihinde yürürlüğe giren Birlik Anlaşmasından sonra ise Topluluk, AB adıyla anılmıştır (Güran, 2002:93). Avrupa Birliği Anlaşması, Avrupa halkları arasında kararların vatandaşlara olabildiğince yakın düzeyde alınacağı ve her zamankinden daha sıkı bir birlik yaratmaya yönelik süreçte yeni bir aşama olmuştur. Birliğin görevi, üye devletler ve onların halkları arasındaki ilişkileri uyum ve dayanışmayı yansıtacak şekilde düzenlenmektir. Maastricht Anlaşmasıyla ulus-devlet yapısı yerini ülkeler üstü federalist bir topluluk yapısına bırakmaktadır (Bakkalcı, 2002:19). Maastricht Anlaşmasıyla, AB daha ileri düzeyde bir ekonomik ve siyasi bütünleşme sürecine girmiştir.

Maastricht Anlaşması ekonomik faaliyetlerin uyumlu ve dengeli gelişimini; enflasyonsuz, sürdürülebilir ve çevre korumasına önem veren bir büyümenin sağlanmasını; üye ülke ekonomilerinin uyum içinde birbirlerine yaklaşmasını ve Avrupa vatandaşları için daha güçlü bir birlik yaratılmasını hedeflemiştir (www.ikv.org.tr). Söz konusu anlaşma ile belirlenen AB’nin hedefleri; ortak bir kurumsal yapı içerisinde AB kurumlarının demokratikleştirilmesi ve etkin çalışmasının sağlanması, ekonomik ve parasal birlik hedefinin yakalanması amacıyla, Avrupa Merkez Bankası’nın kurulması (ECB) ve tek para birimine geçilmesi, birlik içerisinde ortak vatandaşlığın yerleştirilmesi ve ortak savunma politikasının uygulanması amacı göz önünde bulundurularak ortak dış güvenlik politikasının uygulanmasıdır (Kılıç, 2002:54).

Maastricht Anlaşması, AB'ye katılımın ekonomik ve parasal kriterlerini belirlemiştir. Maastricht Kriterlerine göre (Kılıç, 2002:55);

- Toplulukta en düşük enflasyona sahip üç ülkenin yıllık enflasyon ortalaması ile ilgili üye ülke enflasyon oranı arasındaki fark %1.5 puanı geçmemelidir.
- Üye ülke devlet borçlarının gayri safi yurtiçi hasıllarına oranı %60'ı geçmemelidir.
- Üye ülke bütçe açığının gayri safi yurtiçi hasıllarına oranı % 3'ü geçmemelidir.
- Herhangi bir üye ülkede uygulanan uzun vadeli faiz oranları 12 aylık dönem itibariyle, fiyat istikrarı alanında en iyi performans gösteren 3 ülkenin faiz oranını 2 puandan fazla aşmayacaktır.
- Son 2 yıl itibariyle üye ülke parası karşısında devalüe edilmiş olmamalıdır.

Maastricht Anlaşması ile birliğe katılımın ekonomik ve parasal koşullarının belirlenmesi ile birliğe tam üyeliğin siyasi koşulları da Kopenhag zirvesi ile belirlenmiştir. 22 Haziran 1993 tarihinde yapılan Kopenhag zirvesiyle, Kopenhag kriterleri olarak bilinen üyelik kriterleri ise şöyledir (Bakkalcı, 2002:23);

1. Demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve azınlıklara saygı gösterilmesini ve korunmasını garanti eden kurumların istikrarının gerçekleştirilmesi.
2. İşleyen bir pazar ekonomisinin varlığının yanı sıra Birlik içindeki piyasa güçleri ve rekabet baskısına karşı koyma kapasitesine sahip olunması.
3. Siyasi, ekonomik ve parasal birliğin amaçlarına uyma dahil olmak üzere üyelik yükümlülüklerini üstlenme kabiliyetine sahip olunması.

Roma Antlaşması ile ortak pazar oluşturulması sürecine girilirken bir yandan da, AET ilk genişleme sürecine girmiştir. AET'de ilk genişleme 1973'te Danimarka, İrlanda ve İngiltere'nin katılımıyla gerçekleşmiştir. 1981'de Yunanistan, 1986'da Portekiz ve İspanya, 1995'te Avusturya, Finlandiya ve İsveç, 2004'te Kıbrıs, Çek

Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Malta, Polonya, Slovakya ve Slovenya ile 2007'de Bulgaristan ve Romanya katılmışlardır.

2.2. Türkiye-AB İlişkileri

Türkiye ile AB arasındaki ilişkiler, Türkiye'nin Roma Anlaşması ile kurulan AET'ye üye olmak istemesiyle başlamaktadır. Avrupa'da ortaya çıkan bir birlik oluşturma fikrinin dışında kalmak istemeyen Türkiye, 31 Temmuz 1959 tarihinde AET'ye üyelik başvurusunda bulunmuştur.

2.2.1. Türkiye'nin AET'ye Üyelik Başvurusu

Türkiye ve AB ilişkileri, Türkiye'nin 1958 yılında kurulan AET'ye 31 Temmuz 1959'da ortaklık başvurusunda bulunmasıyla başlamıştır. AET, Türkiye'nin üyelik başvurusuna verdiği yanıtta, Türkiye, topluluğa katılma şartlarını yerine getirinceye kadar, AET ile Türkiye arasında ortaklık kurulmasını önermiş ve görüşmelerden sonra 12 Eylül 1963 tarihinde Türkiye ile AB arasında ortaklık kurulmasını öngören Ankara Anlaşması imzalanmıştır (Palabıyık, Yıldız, 2006:74). Türkiye ile AB arasında günümüze kadar gelen süreci başlatan Ankara Anlaşması, 1 Aralık 1964 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

2.2.2. Ankara Anlaşması

Anlaşmanın amacı, Türkiye ekonomisinin hızlandırılmış kalkınmasını ve Türk halkının çalıştırılma seviyesinin ve yaşama şartlarının yükseltilmesini sağlama gereğini tümü ile göz önünde bulundurarak, taraflar arasındaki ticari ve ekonomik ilişkileri aralıksız ve dengeli olarak güçlendirmeyi teşvik etmektir (ABGS, Ankara Anlaşması.). Ankara Anlaşmasının ilkeleri şöyledir (Karluk, 2007:450):

- Anlaşmada belirtilen amaçlara ulaşabilmek için Türkiye ve Topluluk arasında bir gümrük birliği oluşturmak,

- Türk halkı ile AET üyesi ülke halkları arasında daha sıkı bağlar kurmak,
- Türkiye ekonomisinin kalkınmasına yardımcı olmak üzere ekonomik yardımda bulunmak,
- Türkiye'nin gelecekte Topluluğa tam üye olmasını kolaylaştırmaktır.

Türkiye'nin AET'ye katılma isteğinin iki önemli nedeni vardır. Türkiye uzun dönemde, Batı Avrupa'da kurulabilecek siyasal bir birliğin dışında kalmak istememektedir. Öte yandan Türkiye, Gümrük Birliği içinde Yunanistan'a verilecek ticari tavizlerden de yoksun kalmamak amacındadır (DTM, Ankara Anlaşması: Türkiye-AET Ortaklığı).

Türkiye'nin üyelik başvurusunun kalkınma düzeyinin tam üyeliğin gereklerini yerine getirmeye yeterli olmadığı gerekçesiyle kabul edilmemesinin ardından, Ankara Anlaşması, tam üyelik koşulları gerçekleşinceye kadar geçerli olacak bir ortaklık anlaşması olarak imzalanmış ve günümüze kadar gelen bir süreci başlatmıştır. Anlaşmayla, AET ile olan ilişkilerin üç aşamada gerçekleşmesi öngörülmüştür. Bu dönemler sırasıyla hazırlık dönemi, geçiş dönemi ve Türkiye'nin tam üyeliği ile tamamlanacak son dönemdir.

(a) Hazırlık Dönemi (1964-1973): Bu dönemde Türkiye-AET ilişkilerinin geliştirilmesi bakımından, Türkiye herhangi bir yükümlülük üstlenmemekte olup, geçiş dönemi ve son dönem boyunca üstleneceği yükümlülükleri yerine getirebilmesi için Topluluğun yardımı ile ekonomisini güçlendirmesi öngörülmüştür. Bu kapsamda Türkiye'ye I. Mali Protokol ile 175 milyon ECU tutarında kredi verilmiştir. Hazırlık döneminin 5 yıl sürmesi öngörülmüş fakat 9 yılda tamamlanmıştır.

Hazırlık döneminin en önemli tarafı, Türkiye'ye tek taraflı olarak, bazı ihraç mallarında belirli kotalar içinde indirimler tanınması olmuştur. Bahsedilen ihraç malları arasında tütün, üzüm, fındık ve incir gibi geleneksel mallar başta gelmekteydi. Daha sonrasında bazı tekstil ürünleri de kota indirimlerine dahil edilmiştir. Türkiye'ye tanınan tarife kontenjanlarına rağmen, 1963–1969 yılları

arasında Türkiye'nin AET'ye yönelik ihracatında önemli bir gelişme olmamıştır. Hazırlık dönemi boyunca ithalat, ihracattan hızlı gelişmiş ve Türkiye'nin toplam ithalatında AET'nin payı yükselmiştir. İthalatın ihracattan daha hızlı artması ve Türkiye pazarında AET'nin payının genişlemesi bu dönemde Türkiye'nin topluluğa iyi bir pazar oluşturduğunu göstermektedir (Karluk,2007:456).

Hazırlık dönemi süresince işgücünün serbest dolaşımı, yerleşme hakları ve hizmet edinme serbestliği konularında bir gelişme sağlanamamıştır. Hazırlık dönemi 1973 yılında katma protokolün yürürlüğe girmesiyle son bulmuş ve geçiş dönemi başlamıştır.

(b) Geçiş Dönemi (1973–1995) : Hazırlık döneminde gerçekleştirilen düzenlemelerin ardından, Türkiye'nin isteği üzerine geçiş döneminin koşullarını, süre ve sıralarını belirlemek üzere Topluluk ile yeniden müzakerelere başlanmış ve 23.11.1970 tarihinde Katma Protokol imzalanmış ve 1 Ocak 1973 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Katma protokolün imzalanmasıyla AET ve Türkiye arasındaki hazırlık dönemi sona ermiş ve geçiş dönemine geçilmiştir.

Anlaşmada öngörülen hazırlık döneminin sona ermesiyle birlikte, 13 Kasım 1970 tarihinde imzalanan ve 1973 yılında yürürlüğe giren “Katma Protokol” ile geçiş döneminin hükümleri ve tarafların üstleneceği yükümlülükler belirlenmiştir. “Katma Protokol”ün yürürlüğe girmesi ile başlayan ve karşılıklı ve dengeli yükümlülükler esasına dayanan “geçiş dönemi”, Türkiye ile AB arasında gümrük birliğini kademeli olarak yerleştirmeyi hedeflemiştir (DTM, Türkiye'nin Avrupa Birliği ile İlişkilerinin Tarihi Gelişimi, Ankara Anlaşması ve Katma Protokol).

Bu döneme geçişle taraflar, karşılıklı ödün vererek bir ‘gümrük birliğini’ gerçekleştirmeyi amaçlamışlardır. Hazırlık döneminde Topluluğun tek taraflı verdiği ödünlere karşılık bu defa Türkiye’de yüklenim altına girerek belirli bir zaman takvimi içinde Topluluk ile gümrük birliğini gerçekleştirmeyi taahhüt etmiştir. Kurulacak gümrük birliğinin, Roma Anlaşması’nda olduğu gibi sanayi ürünlerini

kapsaması öngörölmüş, tarımsal ürünler için ortak bir tarım politikası izlenmesi kabul edilmiştir (Karluk, 2007:456).

Katma Protokol; malların serbest dolaşımı, kişilerin ve hizmetlerin serbest dolaşımı, ekonomi politikalarının yakınlaştırılması ve mali yardımları içeren dört kısımdan oluşmaktaydı. Malların serbest dolaşımına ilişkin düzenlemelerle hazırlık aşamasında tek taraflı olarak Türkiye'ye verilen tavizlerin, eş olarak Topluluğa da verilmesini ve bu kapsamda gümrük birliği, Türkiye tarafından ortak gümrük tarifesinin kabulü, karşılıklı uygulanan miktar kısıtlamalarının kaldırılması amaçlanmıştır.

Katma Protokol hükümlerine göre, Türkiye ve Topluluk malları üzerindeki gümrük vergileri ile eş etkili vergi, resim ve harçların aşamalı olarak kaldırılması planlanmaktaydı. Gümrük vergilerinin kaldırılması bir kısım mallarda 12 yılda, diğerlerinde ise 22 yılda gerçekleştirilecekti. Dış rekabet olanağı göreceli yüksek olan mallarda 12, daha rekabetçi olanlarda 22 yıllık listeye konulmuştu (Seyidoğlu, 2001:269).

Katma Protokolle birlikte II. Mali Protokol imzalanmış, Türkiye'ye 220 milyon ECU mali yardım yapılmıştır. 1973 yılında yürürlüğe giren Türkiye'nin kalkındırılmasını hızlandırmak amacıyla, Katma Protokol ile birlikte imzalanan İkinci Mali Protokol, Türkiye'ye 195 milyon ECU'lük bir kredi açmaktadır. Mali Protokol'ün 8 inci maddesine göre, AET ayrıca 25 milyon ECU'lük ek bir kredi açma imkânlarını da araştırmıştır. Aralık 1982 itibariyle tamamı kullanılan 195 milyon ECU'lük kredinin 175 milyon ECU'lük kısmı kamu sektörü, 20 milyon ECU'lük kısmı ile ek 25 milyon ECU'lük kredi ise, özel sektör tarafından kullanılmıştır (DTM, Katma Protokol).

Katma Protokol ile başlayan geçiş dönemi, 22.yılsonunda Türkiye ve topluluk arasındaki gümrüklerin tamamen sıfırlanması sonucu 1 Ocak 1996 tarihinde sanayi ürünleri ile işlenmiş tarım ürünlerini kapsayan Gümrük Birliğinin gerçekleştirilmesi ile son bulmuştur.

(c) Son Dönem (1996'dan Günümüze) : Katma Protokol ile düzenlenen Geçiş Dönemi'nin tamamlanmasını izleyen dönemde ise, "Son Dönem" başlamaktadır. Bu dönemin başlangıcı Türkiye ile AB arasındaki Gümrük Birliği'ne dayanır ve Türkiye'nin birliğe tam üyeliğiyle sonuçlanacaktır. Bu dönemde, tarafların ekonomi politikaları arasındaki farklılıkların giderilmesi sağlanması amaçlanmış ancak dönemin ne zaman sonlanacağı belirtilmemiştir.

2.2.3. Türkiye'nin Tam Üyelik Başvurusu ve Sonrasında Ortaya Çıkan Gelişmeler

Ankara Anlaşması ile birlikte Türkiye'nin Topluluğa tam üyelik süreci belirlenmiştir. Bu süreç; hazırlık dönemi, geçiş dönemi ve son dönem olarak üç aşamaya ayrılmıştır. Hazırlık dönemi içerisinde Türkiye'ye tek taraflı tavizler verilerek Topluluğun ekonomik yapısına uyumu sağlanmış ve daha sonrasında 1973 yılında Katma Protokolün imzalanmasıyla geçiş dönemi başlamıştır. Katma Protokolle başlayan geçiş dönemi malların ve hizmetlerin serbest dolaşımı başta olmak üzere birçok düzenlemeyi gerektirmekteydi. Tamamlanması 22 yıl sürecek olan bu dönem Türkiye'de ki siyasi çalkantılar nedeniyle yarım kalmıştır.

12 Eylül 1980 tarihinde Türkiye'de yaşanan darbe sonucu Türkiye ile AB arasındaki ilişkiler askıya alınmıştır. Türkiye ve AB ilişkilerinin tekrar canlanması, Türkiye'de hür ve demokratik seçimlerin 1983'te yapılmasını müteakip Eylül 1986'da Türkiye-AET Ortaklık Konseyi'nin yeniden toplanması ile mümkün olabilmektedir.

Türkiye 14 Nisan 1987 tarihinde, Roma Anlaşmasına dayanarak, o zamanki adıyla AT'ye tam üyelik başvurusunda bulunmuştur. Avrupa Komisyonu, Türkiye'nin tam üyeliğine ilişkin raporu 18 Aralık 1989 yılında Konseye sunmuş, Konsey ise 5 Şubat 1990 yılında aldığı kararla Türkiye'nin topluluğa tam üye olabilme niteliğine sahip olduğunu ancak ikili ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ancak AT'nin kendi içindeki reformları tamamlamadan yeni bir üye kabul etmeye hazır olmadığı ve Türkiye'nin de tam üye olabilmek için siyasi, sosyal ve ekonomik alanlarda ilerlemeler kaydetmesi gerektiğini öne sürerek, Türkiye ile

tam üyelik müzakerelerinin başlamasına onay vermemiştir (Palabıyık, Yıldız, 2006:75).

Türkiye'nin tam üyeliği konusunda hazırlanan söz konusu raporda her ne kadar Türkiye'nin topluluğa üyeliği ertelense de, alması gereken önlemler belirtilmiştir. Söz konusu önlemler ise aşağıda belirtilmektedir (Dura, Atik, 2007:496).

- Gümrük Birliğı, Ortaklık Anlaşmasına uygun olarak, 1995 sonuna kadar gerçekleştirilecektir. Bu amaçla Türkiye, Ortak Gümrük Tarifesine ve Topluluğun dampire mücadele ve benzeri konularındaki politikalarına uyum sağlamalıdır.
- Türkiye ile Topluluk arasındaki gelişme farkının azaltılması için, sınai ve teknolojik işbirliğı özendirilmelidir.
- Mali işbirliğı yeniden başlatılacaktır. Bu çerçevede Türkiye'ye 50 milyonu karşılıksız olmak üzere, 600 milyon ECU'lük kredi açılması öngörülmüştür.
- Siyasal diyalog yoğunlaştırılacaktır.

Yukarıda bahsedilen önlemler çerçevesinde Türkiye gümrük birliğı hedefine odaklanmış ve siyasi istikrarsızlıklar nedeniyle gerçekleştirilemeyen gümrük indirimlerinin gerçekleştirilmesi için hızlı adımlar atmıştır.

Türkiye ve AB arasındaki ilişkilerin gelişimi açısından önemli bir gelişme de 1993 yılında Kopenhag Zirvesi ile belirlenen AB'ye üyelik kriterlerinin belirlenmesi ve Türkiye ile AB ilişkilerinin gümrük birliğı ile sınırlandırılmasıdır. Kopenhag zirvesinden sonra devam eden müzakereler sonucunda 5 Mart 1995 tarihinde yapılan ortaklık konseyi toplantısında alınan karar uyarınca 1 Ocak 1996 tarihinde Türkiye'nin Gümrük Birliğı'ne girmesini öngören 'Gümrük Birliğı Ortaklık Anlaşması' imzalanmıştır.

Topluluk ve Türkiye arasında Gümrük Birliğı oluşturulması Türkiye'yi tam üyelik düşüncesi için cesaretlendirmiş ancak, Helsinki Zirvesine kadar geçen

Lüksemburg(1997), Cardiff (1998) ve Köhl (1999) Zirvelerinde Türkiye'nin tam üyelikle ilgili beklentileri gerçekleşmemiştir.10–11 Aralık 1999 tarihinde yapılan Helsinki Zirvesi ise Türkiye açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Helsinki Zirvesinde Türkiye tam üyeliğe aday ülke olarak ilan edilmiştir. Bu zirveyle birlikte Türkiye'nin tam üyelik sürecinde yerine getirmesi gereken şartlar kendisine bildirilmiş, Türkiye'de bu şartları yerine getireceğini taahhüt etmiştir (Kılıç, 2002:117).

Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin diğer aday ülkeler ile eşit konumda olacağı açık ve kesin bir dille ifade edilmiştir. Zirve Sonuç Bildirisi ayrıca, Türkiye'nin diğer aday ülkeler gibi katılım öncesi stratejisinden yararlanmasını ve Türkiye için de bir Katılım Ortaklığı Belgesinin hazırlanmasını öngörmüştür. Türkiye için ilk Katılım Ortaklığı Belgesi 8 Mart 2001 tarihinde AB Konseyi tarafından onaylanmıştır. Katılım Ortaklığı Belgesinde yer alan önceliklerin hayata geçirilmesine yönelik program ve takvimimizi içeren Ulusal Program 19 Mart 2001 tarihinde Hükümet tarafından onaylanmış ve 26 Mart 2001 tarihinde Komisyona sunulmuştur. Katılım Ortaklığı Belgesi ile Ulusal Program 2003 ve 2005 yıllarında gözden geçirilmiştir (Dış İşleri Bakanlığı, Türkiye-AB İlişkileri).

Aralık 2002'de gerçekleşen Kopenhag Zirvesi ile Aralık 2004'te AB Komisyonunun rapor ve tavsiyesine dayanarak Türkiye'nin daha önce bahsedilen Kopenhag kriterlerini yerine getirdiğine karar verildiği takdirde, katılım müzakerelerinin gecikmeksizin başlatılacağı kararlaştırılmıştır.

17 Aralık 2004 yılında Brüksel'de gerçekleştirilen AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'nde, Türkiye'nin içerisinde olduğu reformdan memnun kaldığı belirtilmiş, Türkiye ve AB arasındaki müzakerelerin 3 Mart 2005 tarihinde başlatılması kararlaştırılmıştır.

Nihai hedefi Türkiye'nin AB'ye tam üyeliği ile sonuçlanması beklenen Türkiye-AB tam üyelik müzakere sürecinin 6 temel aşaması bulunmaktadır (İKV, Müzakere Süreci):

1. Tarama Süreci
2. Müzakere Pozisyonlarının Hazırlanması
3. Pozisyon Belgelerinin AB Dönem Başkanlığı'na Sunulması
4. Müzakerelerin Açılması
5. Müzakerelerin Tamamlanması
6. Katılım Anlaşması'nın Onay Süreci

3 Ekim 2005 tarihinde başlayan müzakere süreci başta malların ve hizmetlerin serbest dolaşımı olmak üzere birçok başlıkta görüşülmeye başlanmıştır.

2.2.4. Türkiye ve AB Arasında Oluşturulan Gümrük Birliği

Gümrük Birliği, üyeler arasındaki ticarete mevcut gümrük vergileri, eş etkili vergiler ve miktar kısıtlamalarıyla, her türlü eş etkili tedbirin kaldırıldığı ve ayrıca, birlik dışında kalan üçüncü ülkelere yönelik olarak da, ortak gümrük tarifesinin uygulandığı bir ekonomik bütünleşme şeklidir. Bu kapsamda AB'de gümrük birliğinin temeli Roma Anlaşması ile oluşturulmuştur. Roma Anlaşması'nın 9.maddesine göre; Topluluk, mal alışverişlerinin tümünü içine alan ve üye ülkeler arasındaki ithalatta ve ihracatta uygulanan gümrük vergileri ve eş etkili vergilerin yasaklanması ile üçüncü ilişkilerde ortak gümrük tarifesinin kabulünü kapsayan bir gümrük birliği üzerine kurulmaktadır (Bakkalcı, 2002:51). Roma Anlaşması'nın bahse konu maddesine dayandırılarak, Türkiye ve AB arasındaki ilişkiler Ortaklık Konseyinin 6 Mart 1995 tarihli kararı ile 1 Ocak 1996 tarihinden itibaren oluşturulan Gümrük Birliği ile neticelenmiştir.

Türkiye ile AB arasındaki ortaklık ilişkisinin temel unsurlarından birini teşkil eden Gümrük Birliği'nin çerçevesi 1963 yılında Ankara Anlaşması ile çizilmiş, 1973 yılında Katma Protokol ile de ayrıntıları belirlenmiştir.

Türkiye- AB arasında Gümrük Birliği, Ortaklık Konseyinin 1/95 Sayılı Kararı ile oluşturulmuştur. Taraflar arasında sanayi malları ve işlenmiş tarım ürünlerinin serbest dolaşımını kapsayan Gümrük Birliği sürecinde Türkiye, mevzuatını AB'nin

gümrük ve ticaret politikalarının yanı sıra rekabet ve fikri sınai mülkiyet haklarına ilişkin politikalarının da dahil olduğu kapsamlı bir alanda uyumlaştırma yükümlülüğünü üstlenmiştir.

6 Mart 1995 tarihinde Brüksel’de alınan 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi kararı başlıca aşağıdaki alanlarda hükümler içermektedir (DTM, Gümrük Birliği’nin Kapsamı):

- Malların serbest dolaşımı (taraflar arasında gümrük vergisi ve miktar kısıtlamalarının kaldırılması ve Ortak Gümrük Tarifesi uyumu),
- Teknik mevzuat uyumu,
- Ortak Ticaret Politikası’na uyum,
- AB’nin tercihli gümrük rejimlerinin üstlenilmesi,
- Türkiye’nin Topluluk Ortak Tarım Politikası’na uyumu ve tarım ürünleri ticaretinde uygulanacak tercihli rejim,
- Gümrük Kodu’na uyum ve karşılıklı idari işbirliği,
- Yasaların yakınlaştırılması (Fikri, sınai ve ticari mülkiyetin korunması; Gümrük Birliği’nin rekabet kuralları; ticari korunma araçları; kamu alımları; vergilendirme),
- Kurumsal hükümler (Gümrük Birliği Ortak Komitesi; danışma ve karar usulleri; uyuşmazlıkların çözümü; korunma tedbirleri).

Malların serbest dolaşımı ve ticaret politikası doğrultusunda Ortaklık Konseyinin 1/95 sayılı kararı ile ilk olarak Türkiye ve AB arasındaki mevcut tüm gümrük vergileri ve eş etkili tedbirlerin kaldırılması ve üçüncü ülkelere yönelik olarak ise ortak gümrük tarifesini uygulanması öngörülmektedir. Ancak Topluluğun Ortak Ticaret Politikasının üstlenilmesi çerçevesinde tekstil ve konfeksiyon sektöründe üçüncü ülkelere karşı uygulanan miktar kısıtlamalarının 1996 yılı başı itibariyle, ticaret sapmasının önlenmesi amacıyla üçüncü ülkelerle mevcut tercihli rejimlerinin ise 5 yıllık bir geçiş süresi içerisinde uygulamaya konulması öngörülmüştür. Türkiye 5 yıllık geçiş dönemi tanınan hassas ürünler haricinde üçüncü ülkelere karşı Birliğin ortak gümrük tarifesini uygulamaya başlamıştır.

Türkiye, AB'nin Ortak Ticaret Politikası'na uyum kapsamında, üçüncü ülkelerden sanayi ürünleri ithalatında AB'nin ortak gümrük tarifelerini uygulamayı, ithalat üzerinden alınan diğer vergi ve fonları kaldırmayı, AB'nin tercihli ve otonom ticaret rejimlerini üstlenmeyi taahhüt etmiştir. Gümrük Birliği'nin tamamlandığı 1996 itibariyle Türkiye, hassas ürünler dışında ortalama %85 düzeyinde ortak gümrük tarifesi uyumunu benimsemiş, 2001 yılı başından itibaren söz konusu ürünlere ilişkin indirimler de tamamlanmıştır (İKV, Gümrük Birliği).

AB ile Türkiye arasında bütünleşmenin tamamlanabilmesi ve haksız rekabetin önüne geçilebilmesi için, ticaret politikası dışında kalan alanlarda da ortak kural ve uygulamalara gidilmesi zorunluluğu doğmuştur. Anlaşmaya göre, gümrük birliği ile doğrudan ilgili yasalar, Topluluk mevzuatına uydurulacaktır. Bu alanda öncelikle yapılacak düzenlemeler; fikri ve sınai mülkiyet hakkı, patent yasası, rekabet kurulunun oluşturulması ve işlemesi gibi alanlarda yapılacaktır (Dura, Atik, 2007:500). Bahsedilen bu alanlarda birçok düzenleme yapılmakla beraber tam üyelik için henüz yeterli uyum sağlanamamıştır.

2.3. Türkiye'nin Dış Ticaretinin Gelişimi

Türkiye'nin dış ticaret yapısına bakıldığında; Cumhuriyetin ilk kuruluş yıllarında ihracat, tarım sektörüne dayalı olarak gelişim göstermiştir. Türkiye'nin savaştan yeni çıkması ve savaşlar sonucu sanayide yaşanan devrimin gerisinde kalması Cumhuriyetin ilk yıllarında yerel üretimin özellikle tarım sektöründe yapılabilmesi sonucunu doğurmuştur. Tarım sektörüne dayalı bu ticaret yapının değiştirilmesi, 1960'da planlı döneme geçilmesi ile sağlanmaya çalışılmıştır.

1960'lı yıllarda ekonomide Planlı döneme geçilmesiyle birlikte Türkiye'nin sanayisinin gelişmesi ve yerli endüstrilerin geliştirilmesi amacıyla *ithal ikameci politikalar* izlenmiştir. Planlı dönemin dış ticaret politikaları ve ithal ikameci sanayileşme politikaları ile ödemeler dengesi üzerindeki baskıyı azaltmak amacıyla, çeşitli ürünlerin ülkeye girişi yasaklanmıştır. İthal ikameci politikalar ile ülkede yerel sanayi desteklenmeye çalışılmış ancak sanayinin gelişimini gerektiren ithal ikameci sanayilerin dışa bağımlılığı sebebiyle ithalat önemli oranda artmış, ihracatta önemli

bir gelişme olmayınca da dış açık büyük çapta genişlemiş ve ödemeler dengesi sürekli açık vermiştir.

1960'lı yıllar boyunca dış ticaret politikaları sabit döviz kuru, kambiyo kontrolleri ve kotalar aracılığıyla yürütülmüştür. Türkiye ekonomisi 1962–1976 yılları arasında ithalata bağımlı ve ihracatı durgun bir seyir izlerken, bu dönemde dış ticaret açıkları işçi dövizleri, kısa ve uzun vadeli krediler gibi dış kaynaklar yoluyla karşılanmıştır. 1970'li yıllarda petrol fiyatlarındaki beklenmedik artış neticesinde Dünya ekonomisinin yaşadığı bunalımın Türkiye ekonomisine etkileri ülkeye dış kaynak girişi ile ertelenmiş ve ithalattaki artış devam etmiştir. Bu dönemde ekonominin dengelerini düzeltmek yolunda birçok önlem alınmıştır. Uygulanan ekonomi politikalarının hedefleri; ihracatın artırılması, enflasyonun düşürülmesi ve bütçe açıklarının ortadan kaldırılmasıdır. Ancak alınan önlemler ekonomideki kötüye gidişi durduramamış ve 24 Ocak 1980'de alınan kararlarla Türkiye ekonomisinde yeni bir dönem başlamıştır.

24 Ocak 1980 kararlarına kadar yerli sanayinin gelişmesi amacıyla uygulanan ithal ikameci politikalar, yerini ihracata dönük büyümeye bırakmıştır. Söz konusu kararlar doğrultusunda oluşturulan politikalar ile ihracatın artırılması, fiyat sisteminin serbestleştirilmesi, yabancı sermaye girişinin artırılması ve faizlerin serbest bırakılması hedeflenmiş olup ithal ikameci politikalarla kurulmuş bir sanayi yapısını, dışa dönük, ihracat amaçlı bir yapıya dönüştürmek asıl amaç olmuştur.

Türkiye'nin 1980 yılında sanayinin geliştirilmesine yönelik olarak ithal ikameci politikaları terk ederek, ihracata dayalı büyüme stratejisini tercih etmesinin, ulusal ticaret yapısında bir değişime neden olduğu muhakkaktır. Türkiye'nin dış ticaret politikalarındaki bir diğer dönüşüm ise Türkiye ile AB arasında 1 Ocak 1996 yılında tahsis edilen Gümrük Birliğidir. Dış ticaretimizde meydana gelen bu yapısal değişimin toplam dış ticaretimizde yarattığı etkiyi gümrük birliği öncesi ve sonrası olarak iki dönemde incelememiz gerekmektedir.

2.3.1. Gümrük Birliği ncesi Dış Ticaretin Gelişimi

Osmanlı devleti son dönemlerinde gerek savaşlar gerekse i çalkantılar nedeniyle; hızla sanayileşen, üretimde yeni teknikler kullanarak üretim yapılarını değiştiren Avrupa lkelerinin gerisinde kalmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ülkenin dış ticareti; hammadde ve tarım ürünleri ihraç eden, sanayi ürünleri ithal eden bir yapıdadır. Osmanlı'nın son dönemlerinde, batı ülkeleri ile arka arkaya serbest ticaret anlaşmaları imzalanması ülkeyi açık pazar haline getirmiştir.

Osmanlı devleti sonrası Cumhuriyetin ilk yıllarında da Türkiye ekonomisi dışa açık bir yapı sergilemekteydi. Ekonomi tarıma dayalıydı ve sanayi henüz kurulamamıştı. Temel tüketim malları (gıda maddeleri, tekstil ürünleri gibi) ithalat yoluyla sağlanıyordu. Ülkenin tüketim malları ithalatı, tarımsal ve madensel hammadde ihracı ile karşılanmaktaydı (zcan, Dünden Bugüne Dış Ticaretimizdeki Gelişmeler).

Türkiye Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki ekonomik yapıyı değiştirmek ve sanayinin geliştirilmesi amacıyla Mayıs 1934 yılında ilk "Beş Yıllık Sanayi Planı"nı yürürlüğe konmuştur. Bu planın amacı; hammaddeleri yurt içinden sağlanması mümkün olan sanayi kollarını devletçe kurmaktır.

1950'li yıllara gelindiğinde ise dış ticarete liberasyon ve zelleştirme politikaları uygulanmaya çalışılmış, ancak uygulanan liberasyon politikaları dış ticaret açığını hızla yükseltmiştir. Ticaret dengesinde meydana gelen açıklar ve kıt olan döviz rezervlerinin hızla erimesi sonucu devlet müdahalesi gerekmiş ve liberalizasyon denemesi başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

1960'lı yıllara gelindiğinde ise Türkiye bir yandan AET'ye katılım için başvurarak Ankara Anlaşmasını imzalamış, diğer taraftan da ekonomide planlı döneme geçilmesi sonucu ithal ikameci politika uygulaması dönemine girmiştir. 1960 ve 1970'lerde ithal ikamesine dayalı dış ticaret politikası sanayileşme amacını gerçekleştirmede başlıca araç olarak kabul edilmiş ve bu politika 1980 yılına kadar da srdrlmştir.

Tablo 4, bahse konu gelişmeler çerçevesinde, Türkiye'nin dış ticaretinin gelişimini göstermektedir. Cumhuriyetin kuruluşundan ihracata dayalı büyüme dönemine kadar Türkiye'nin dış ticaret verileri incelendiğinde ilk izlenim dış ticaret hacminin yıldan yıla artarak ciddi bir gelişim gösterdiğidir.

Tablo 4: Türkiye'nin Dış Ticaretinin Gelişimi 1923-1980 (Milyon \$)

YILLAR	İhracat		İthalat		Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı
	Milyon \$	% Değişim	Milyon \$	% Değişim	Milyon \$	Milyon \$	%
1923	51		87		-36	138	58,5
1925	103	24,6	129	28,4	-26	232	79,6
1930	71	-4,6	70	-43,7	2	141	102,6
1935	76	4,4	71	2,7	6	147	107,9
1940	81	-18,8	50	-45,9	31	131	161,7
1945	168	-5,4	97	-23,2	71	265	173,5
1950	263	6,3	286	-1,6	-22	549	92,2
1955	313	-6,4	498	4,0	-184	811	63,0
1960	321	-9,3	468	-0,4	-147	789	68,5
1965	464	12,9	572	6,5	-108	1,036	81,1
1970	588	9,6	948	18,3	-359	1,536	62,1
1975	1,401	-8,6	4,739	25,4	-3,337	6,140	29,6
1980	2,910	28,7	7,909	56,0	-4,999	10,819	36,8

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret Verileri,(1923-2009), www.tuik.gov.tr

1923 yılında, 137 Milyon USD olan dış ticaret hacmimiz 1960'lı yıllara geldiğinde 788 Milyon USD'ye çıkarak ciddi bir artış göstermiş ancak bu değişimin ithalat kaynaklı olması sebebiyle dış ticaret açığı bu dönemde giderek artmıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranı ise 1945 yılında %173 seviyesindeyken 1980'li yıllara geldiğinde %36,8'e gerilemiştir.

1923-1980 arası dönemde görülmektedir ki gerek liberalizasyon dönemi gerekse ithal ikameci politika uygulamaları ülkenin ihracat düzeyini istenilen seviyelere çekememekte, ithalatı baskı altında tutmaya çalışan politikalar uygulanmış olsa bile gerek küresel kaynaklı petrol krizi gerekse ülke içinde yaşanan siyasi

belirsizlikler toplam ithalatı baskılayamamıştır. Sonuç olarak söz konusu dönemde dış ticaret açıklarının artması kaçınılmaz olmuştur.

1980 yılına gelindiğinde ise, 24 Ocak 1980 kararları neticesinde dışa karşı uygulanan korumacı politikalar yerini daha serbest piyasa ekonomisine bırakmıştır. Bu dönemde Türkiye'nin ihracatın gelişimine bağlı olarak büyümenin gerçekleşmesi arzulanmıştır.

Tablo 5: Türkiye'nin Dış Ticaretinin Gelişimi 1981-1995 (Milyon \$)

YILLAR	İhracat		İthalat		Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı
	Milyon \$	% Değişim	Milyon \$	% Değişim	Milyon \$	Milyon \$	%
1981	4,703	61,6	8,933	12,9	-4,230	13,636	52,6
1982	5,746	22,2	8,843	-1,0	-3,097	14,589	65,0
1983	5,728	-0,3	9,235	4,4	-3,507	14,963	62,0
1984	7,134	24,5	10,757	16,5	-3,623	17,891	66,3
1985	7,958	11,6	11,343	5,5	-3,385	19,301	70,2
1986	7,457	-6,3	11,105	-2,1	-3,648	18,561	67,1
1987	10,190	36,7	14,158	27,5	-3,968	24,348	72,0
1988	11,662	14,4	14,335	1,3	-2,673	25,997	81,4
1989	11,625	-0,3	15,792	10,2	-4,167	27,417	73,6
1990	12,959	11,5	22,302	41,2	-9,343	35,261	58,1
1991	13,593	4,9	21,047	-5,6	-7,454	34,640	64,6
1992	14,715	8,2	22,871	8,7	-8,156	37,586	64,3
1993	15,345	4,3	29,428	28,7	-14,083	44,773	52,1
1994	18,106	18,0	23,270	-20,9	-5,164	41,376	77,8
1995	21,637	19,5	35,709	53,5	-14,072	57,346	60,6

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret Verileri,(1923-2009), www.tuik.gov.tr

24 Ocak 1980 yılında alınan istikrar politikaları öncesinde Türk yerli sanayinin korunması amacıyla ithal ikamesi politikası uygulanmıştır. Söz konusu kararlarla ithal ikamesi politikalar yerini, ihracatın artırılmasının teşvik edilmesine bırakmıştır. 1980 yılında alınan kararlar sonrası, Tablo 4 ve Tablo 5'de gösterildiği gibi ihracatta 1980 yılında % 28,7 artarken, 1981 yılında % 61,6 ile büyük bir artış

yaşanmıştır. 1980'e kadar dış ticaret hacminin 10 milyar doların altında seyrederken 1980 yılında 10,8 milyar dolar seviyesine ulaştığı görülmektedir. 1980 sonrası döneme bakıldığında, dış ticaret hacmi yıldan yıla artarak 1981'de 13 milyar dolar seviyesinden, 1995 yılına gelindiğinde 57.3 milyar dolar seviyesine yükselmiştir.

İhracata dayalı sanayileşmenin Türkiye'nin dış ticaret yapısını değiştirdiği muhakkaktır. Söz konusu dönem, aynı zamanda Türkiye ve AB arasında oluşturulacak Gümrük Birliği'nin tamamlanması için karşılıklı olarak ticarete tavizlerin verilmesini gerektiren bir dönemdir. Türkiye'nin ithalatının ve ihracatının birlikte geliştiği gümrük birliği öncesindeki dönemde, Türkiye ve AB arasındaki ticaretin yapısı, AB'ye üye 25 ülkenin toplam ticaret verileri ile Tablo 6'da ele alınmıştır.

Tablo 6: Türkiye – AB Arasındaki Dış Ticaretin Gelişimi (1968-1995)

	Türkiye'nin Toplam Dış Ticareti			Türkiye'nin AB ile Olan Ticareti			AB'nin Türkiye'nin Toplam Ticareti İçindeki Payı (%)		
	İHR. (Mio \$)	İTH. (Mio \$)	İHR/İTH	İHR. (Mio \$)	İTH. (Mio \$)	İHR/İTH	İHR.	İTH.	HACİM
1968	496	764	64.9	226	393	57.5	45.6	51.4	49.1
1971	676	1,171	57.7	329	582	56.5	48.7	49.7	49.3
1972	885	1,563	56.6	428	851	50.3	48.4	54.4	52.2
1974	1,532	3,778	40.6	761	1,748	43.5	49.7	46.3	47.3
1980	2,910	7,909	36.8	1,300	2,360	55.1	44.7	29.8	33.8
1985	7,958	11,343	70.2	3,204	3,895	82.3	40.3	34.3	36.8
1993	15,348	29,429	52.2	7,289	10,950	66.6	47.5	37.2	40.7
1994	18,105	23,270	77.8	8,269	10,279	80.4	45.7	44.2	44.8
1995	21,636	35,707	60.6	11,078	16,760	66.1	51.2	46.9	48.5

Kaynak: Yücel, 2006:33

AB'nin Türkiye'nin toplam ihracatı içerisindeki payı 1968 yılında ihracatın %45,6'sını oluştururken, AB'nin Türkiye'nin toplam ithalatının içindeki payı ise %51,4 seviyesindedir. Bahse konu dönemde Türkiye günümüze kıyasla daha kapalı bir ekonomik yapı sergilemektedir. Ancak tablodan da görüldüğü gibi AB ülkeleri her zaman Türkiye'nin ticaretinde önemli bir yer arz etmektedir.

1968–1974 döneminde AB ile ticaret hacmimiz dış ticaretimizin yaklaşık %50’lik bir kısmını oluştururken 1980’lerde %33’lere kadar gerilemiştir. Bunun altında yatan neden, AB ile olan ticaretimizde petrol türevli ürünlerin bu ticaret ilişkisi içindeki payının yüksek oluşudur. Bu nedenle ithalat düşerken toplam ihracatımız içindeki AB’nin payı değişmemiştir. Bu iki farklı durum Türkiye’nin lehine bir tablo ortaya çıkarmış ve 1980 yılında, toplam dış ticaret açığı %21 seviyesinde gerçekleşerek tarihi bir düzeyde gerilemiştir (Yücel, 2006:33).

2.3.2.Gümrük Birliği Sonrası Dönemde Dış Ticaretinin Gelişimi

Türkiye’nin dış ticaret yapısı incelendiğinde iki temel değişim göze çarpmaktadır; ithal ikameci politikalar ve ihracata dayalı büyüme. Bir diğer değişim ise Türkiye ve AB arasında oluşturulan gümrük birliğidir.

Türkiye ve AB arasında gümrük birliği Ortaklık Konseyinin 1/95 Sayılı Kararı ile 1 Ocak 1996 tarihinden itibaren resmen başlatılmıştır. Böylece Türkiye ve AB arasındaki sanayi malları ve işlenmiş tarım ürünlerinin serbest dolaşımını kabul ederek; tüm gümrük vergilerini, kotalarını, eş etkili vergilerini sıfırlamış aynı zamanda üçüncü ülkelere karşı AB’nin belirlediği ortak gümrük tarifelerini kabul etmiş ve 2001 yılına kadar da tedrici olarak ortak gümrük tarifesine uyum sağlamayı taahhüt etmiştir (Güney, 2004:63). Tablo 7, Gümrük birliği sonrasında Türkiye’nin dış ticaret rakamlarındaki meydana gelen değişikliği göstermektedir.

Tablo 7: Türkiye'nin Dış Ticaretinin Gelişimi 1996–2009 (Milyon \$)

YILLAR	İhracat		İthalat		Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı
	Değer	% Değişim	Değer	% Değişim	Değer	Değer	%
1996	23,224	7,3	43,627	22,2	-20,402	66,851	53,2
1997	26,261	13,1	48,559	11,3	-22,298	74,820	54,1
1998	26,974	2,7	45,921	-5,4	-18,947	72,895	58,7
1999	26,587	-1,4	40,671	-11,4	-14,084	67,258	65,4
2000	27,775	4,5	54,503	34,0	-26,728	82,278	51,0
2001	31,334	12,8	41,399	-24,0	-10,065	72,733	75,7
2002	36,059	15,1	51,554	24,5	-15,495	87,613	69,9
2003	47,253	31,0	69,340	34,5	-22,087	116,593	68,1
2004	63,167	33,7	97,540	40,7	-34,373	160,707	64,8
2005	73,476	16,3	116,774	19,7	-43,298	190,251	62,9
2006	85,535	16,4	139,576	19,5	-54,041	225,111	61,3
2007	107,272	25,4	170,063	21,8	-62,791	277,334	63,1
2008	132,027	23,1	201,964	18,8	-69,936	333,991	65,4
2009*	102,129	-22,6	140,926	-30,2	-38,797	243,055	72,5

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret Verileri,(1923-2009), www.tuik.gov.tr

*2009 yılı verileri geçicidir.

Gümrük Birliği oluşturulması ile Türkiye ile AB arasındaki gümrüklerin, eş etkili vergilerin kaldırılması ve ortak gümrük tarifesi uygulaması başlamıştır. Bu dönemde Türkiye açısından beklenen en önemli sonuç; Türkiye'nin dış ticaretinde AB'nin payının artmasıdır. 1996 yılında ihracatımız %7,3 artarken, ithalatımız % 22,2 artmıştır. Gümrük birliği sonrası dönemde dış ticaret hacmi yükselmiştir. Dış ticaret hacmi 1996 yılında 66 milyar dolar iken 2009 yılına gelindiğinde ise 243 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 8: Türkiye – AB Arasındaki Dış Ticaretin Gelişimi (1994-2009)

	Türkiye'nin Toplam Dış Ticareti					Türkiye'nin AB ile Olan Ticareti					AB'nin Türkiye'nin Toplam Ticareti İçindeki Payı (%)		
	İHR (Mio \$)	DEĞ. (%)	İTH. (Mio \$)	DEĞ. (%)	İHR/İTH	İHR (Mio \$)	DEĞ. (%)	İTH. (Mio \$)	DEĞ. (%)	İHR/İTH	İHR.	İTH.	HACİM
1994	18,105		23,270		77.8	8,269		10,279		80.4	45.7	44.2	44.8
1995	21,636	19.5	35,707	34.8	60.6	11,078	25.4	16,760	39	66.1	51.2	46.9	48.5
1996	23,224	7.3	43,626	18.2	53.2	12,569	11.9	24,321	31	51.7	54.1	55.7	55.2
1997	26,261	13.1	48,559	10.2	54.1	13,435	6.4	26,119	6.9	51.4	51.2	53.8	52.9
1998	26,974	2.7	45,921	-5.4	58.7	14,813	9.3	25,282	-3.3	58.6	54.9	55.1	55.0
1999	26,587	-1.4	40,671	-11.4	65.4	15,424	4.0	22,530	-12.2	68.5	58.0	55.4	56.4
2000	27,775	4.5	54,503	34.0	51.0	15,664	1.5	28,527	21.0	54.9	56.4	52.3	53.7
2001	31,334	12.8	41,399	-24.0	75.7	17,546	10.7	19,823	-43.9	88.5	56.0	47.9	51.4
2002	36,059	15.1	51,554	24.5	69.9	20,415	14.1	25,689	22.8	79.5	56.6	49.8	52.6
2003	47,253	31.0	69,340	34.5	68.1	27,394	25.5	35,140	26.9	78.0	58.0	50.7	53.6
2004	63,167	33.7	97,540	40.7	64.8	36,581	25.1	48,103	26.9	76.0	57.9	49.3	52.7
2005	73,476	16.3	116,774	19.7	62.9	41,365	11.6	52,696	8.7	78.5	56.3	45.1	49.4
2006	85,535	16.4	139,576	19.5	61.3	47,935	13.7	59,401	11.3	80.7	56.0	42.6	47.7
2007	107,272	25.4	170,063	21.8	63.1	60,399	20.6	68,612	13.4	88.0	56.3	40.3	46.5
2008	132,027	23.1	201,964	18.8	65.4	63,390	4.7	74,802	8.3	84.7	48.0	37.0	41.4
2009	102,129	-22.6	140,926	-30.2	72.5	46,985	-34.9	56,594	-32.2	83.0	46.0	40.2	42.6

Kaynak: DTM, Dış Ticaret Verileri, www.dtm.gov.tr, (27 Üyeli AB ülke verileri alınmıştır.)

Toplulukla ilişkilerin gümrük birliği anlaşması ile sonuçlandığı 1996 yılı itibariyle ülkemizin ihracatı %7.3 artarken, AB'den yapılan ihracatta % 11.9 artış meydana gelmiştir. Aynı dönemde ithalatımızın artışı %18.2 iken birlikten yapılan ithalat %31.1 artış göstermiş ve toplam ithalatımız içinde AB'den yapılan ithalat %55.7'e yükselmiştir.

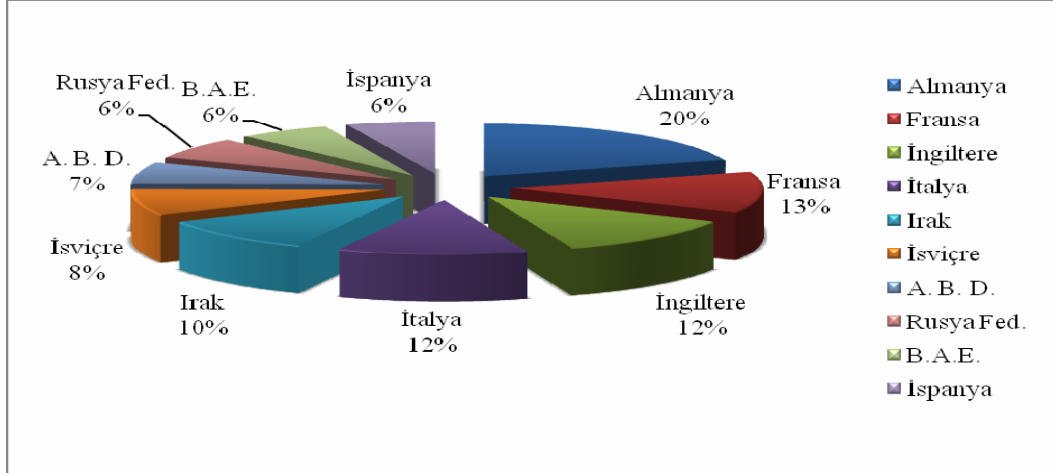
2001 yılına gelindiğinde ülkemizde yaşanan krizle birlikte daralan dış ticaret sonucu ithalatımız %24 azalırken, birlikten yapılan ithalat ise %43 azalmıştır. Kriz nedeniyle oluşan bu durum Türkiye ekonomisinin 2002 yılı itibariyle toparlanmaya başlaması ticaret hacminde artış meydana gelmiş ve toplam ithalat %24 artarken Birlikten yapılan ithalat %22,8 artmıştır. 2002 yılında kaydedilen bu olumlu gelişmeler, 2003-2007 yılları arasında da devam etmiştir. Dış ticarete kaydedilen gelişmeler, toplulukla yapılan ticareti de paralel olarak etkilemiştir. 2008 yılı

sonlarında yaşanmaya ABD’de başlayan ve tüm dünya ülkelerini de etkileyen küresel kriz sonucu Türkiye’de dış ticaret hacmi daralmıştır. Özellikle 2009 yılında etkilerini gösteren bu daralma ihracatımızı %22,6 azaltırken, ithalatımız %30,2 azalmıştır. 2009 yılında yaşanan bu gelişmeler sonucu birlikte Türkiye arasında yapılan ticarete ihracat %34,9 azalırken, ithalat %32,2 azalmıştır.

Gümrük birliği sonrası dönemde AB ile ilişkilerin güçlenmesi beklenmiştir. Ancak yıllar itibariyle gözlemlenmektedir ki 27 üyeli AB göz önüne alındığında Türkiye ve AB arasında dış ticaret hacmi 1996’da %55.2 seviyesinde iken, 2009 yılına gelindiğinde %42.6 seviyesine gerilemiştir. AB ile yapılan ticaret iç ve dış makro ekonomik gelişmelere paralel olarak dalgalı bir seyir izlemiştir. Birliğe ihracatımız kademeli olarak artarken, Birlikten yapılan ithalat ise gerilemiştir. 1996–2008 yılı aralığında Birlikten yapılan ihracat % 50 seviyesinden, % 56-%57 seviyesine yükseldiği gözlenmiştir.

Türkiye’nin 2009 yılı itibariyle ihracat yaptığı ve toplam ihracatının yarısını oluşturan ilk on ülke, Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya, Irak, İsviçre, ABD, Rusya Federasyonu, Bileşik Arap Emirlikleri ve İspanyadır. Görülüyor ki AB ülkeleri, ihracatımızın % 22 azaldığı bu dönemde bile en önemli ticaret ortağımızdır. Şekil 10’da görüldüğü gibi bu dönemde gerçekleştirilen ihracatın büyük bir kısmı Almanya, İtalya, Fransa ve İngiltere ile gerçekleştirilmiştir.

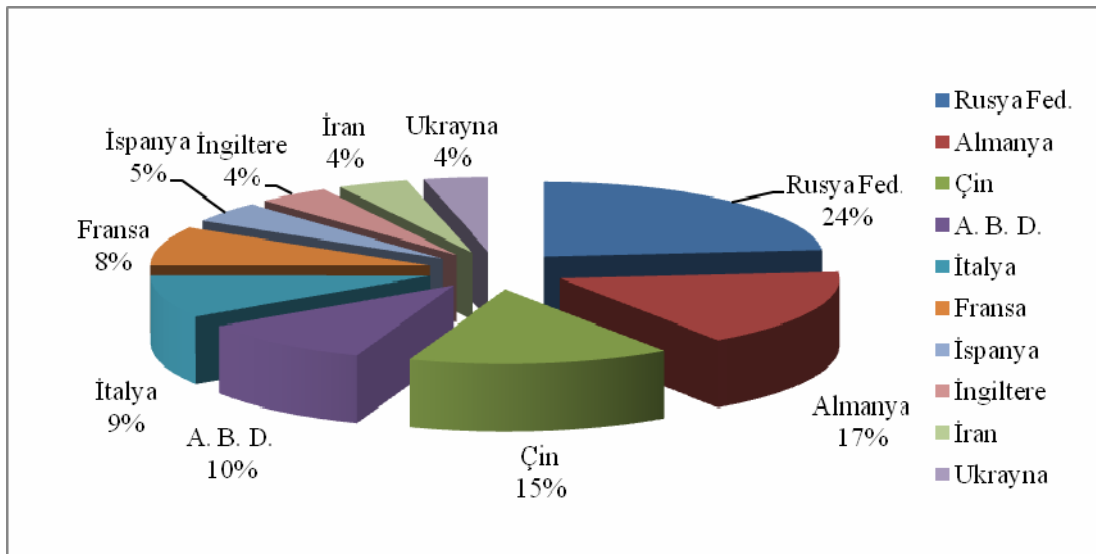
Şekil 10: 2009 Yılı İtibariyle Türkiye'nin İhracatındaki İlk On Ülke

Kaynak: DTM, Ülkelere Göre Dünya Ticareti (2009), www.dtm.gov.tr

Türkiye'nin 2009 yılı itibariyle ithalat yaptığı ve toplam ithalatının yaklaşık %60'ını oluşturan ilk on ülke, Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya, İran, İspanya, ABD, Rusya Federasyonu, Çin ve Ukrayna'dır. İhracatımız için bahsedilen önemli ortaklık ilişkisini, ithalat değerlendirilirken söylemek mümkün olmamaktadır. Türkiye'nin ithalatının %34 daraldığı bu dönemde Rusya ve Çin'den yapılan ithalata ek olarak Almanya'dan yapılan ithalat önem arz etmektedir.

Şekil 11: 2009 Yılı İtibariyle Türkiye'nin İthalatındaki İlk On Ülke

Kaynak: DTM, Ülkelere Göre Dünya Ticareti (2009), www.dtm.gov.tr

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARETİNİN ÇEKİM MODELİ YAKLAŞIMI İLE ANALİZİ

Bu çalışmanın önceki bölümlerinde ekonomik bütünleşmeler teorisi ele alınmıştı. Bu teoriler kapsamında Türkiye-AB ilişkilerinin gelişimi ve Türkiye’nin dış ticaret yapısı incelenmiştir. Uluslararası ekonomi alanında ekonomik bütünleşme teorilerinin bir tercihli ticaret türü olan gümrük birlikleri ve gümrük birliklerinin birliğe üye ülkelerin ekonomileri üzerindeki etkilerinin analizi geniş yer almaktadır. Türkiye’nin 1980’li yıllara kadar uygulamış olduğu ve 1980 sonrası değişen dış ticaret politikasına ek olarak; AB ile gümrük birliği gitmiş olması Türkiye’nin dış ticaret yapısında bir değişikliğe yol açmıştır. Özellikle gümrük birliği sürecinin Türkiye’nin dış ticareti üzerine etkileri araştırmacıların ilgisini çekmekte ve literatürde geniş bir yer almaktadır.

Çalışmanın bu kısmında ekonomik bütünleşme teorileri kapsamında Gümrük Birliği’ne üyeliğin, ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkileri göz önünde bulundurularak Türkiye ve AB arasında özel bir ticaret ilişkisi yaratıp yaratmadığı ekonometrik analiz teknikleriyle açıklanmaya çalışılmaktadır. Bu kısımda yapılan uygulamanın temelini ülkeler arası uzaklıkların, ülkelerin dış ticaretlerine etkilerini açıklamaya çalışan çekim modelleri oluşturmaktadır. Bu bölümünde çekim modeli teorisi açıklanarak, çekim modeli analizine dayanan literatür hakkında bilgi verilmiş, gümrük birliği üzerine yapılan çalışmalar değerlendirildikten sonra, kullanılacak ekonometrik analiz yöntemi, analize ilişkin veriler ve tahmin sonuçları ile bulgulara yer verilmektedir.

3.1. Çekim Modelinin Teorik Temeli

Uluslararası ticarete kullanılan çekim modelinin temelini Newton’un ‘yerçekimi kanunu’ oluşturmaktadır. Newton’un yerçekimi kanununa göre iki madde arası çekim kuvveti, maddelerin kütleleriyle doğru orantılı, aralarındaki mesafenin

karesiyle ters orantılıdır. Çekim modeli, ilk kez H.Carey tarafından 1860'larda insan davranışları da dahil olan sosyal bilimlere uyarlanmıştır (Augilar, 2006:10). Çekim modelinin uluslararası ticarete uyarlanması 1960'lı yıllarda gerçekleşmiştir.

Newton'un çekim kanununun uluslararası ticarete çekim kavramı içerisinde incelenmesinde "maddeler" ithal ve ihraç eden ülkeleri ve bunların "kütleleri" de ekonomilerinin büyüklüğünü ifade etmektedir. Ülkelerin ekonomileri ne kadar büyükse birbirleri arasındaki ticaret de o kadar büyük olur. Uluslararası ticarete engel faktörler ithalat vergileri, sınır kontrolleri ve dolaylı veya yapay ya da suni ticaret maliyetlerini temsil eden miktara bağlı kısıtlamalardır (Antonucci, Manzocchi, 2006:158). Ancak ülkeler arasındaki mesafeler de uluslararası ticarete engel olan faktörlerden biridir. Uzaklık, büyük ölçüde taşıma masrafları ve ulaştırma maliyetleri nedeniyle ticaret akışları üzerinde bir direnç etkisi uygulamaktadır. Bu düşünceden hareketle, coğrafi yakınlık kavramı uluslararası iktisat alanında çalışma konusu olmaktadır.

Tinbergen (1962) ve Pöyhönen (1963), sezgisel gerçeklere dayanarak çekim denklemine bağlı ticaret akışını açıklamaya çalışan ilk iktisatçılardır. Tinbergen (1962) ülkeleri birer varlık gibi düşünerek araştırmasına ülkelerin coğrafi konumlarını dahil etmiştir. Pöyhönen ticaret hacminin, ticari partnerlerin milli gelirlerinin artan bir fonksiyonu ve ülkeler arasındaki uzaklığın azalan bir fonksiyonu olarak tahmin edilebileceğini ileri sürmüştür. Uzaklık, taşıma maliyetinin yerine geçmiştir (Tatlıcı, 2009:15).

Linnemann 1966 yılında yapmış olduğu çalışma ile ticarete bazı engeller olduğunu ifade etmiş ve bunların uluslararası ticaret akımlarına etkilerini ölçmek istemiştir. Bu faktörler arasında nüfus büyüklüğü ve ülkeler arasındaki mesafeleri dikkate alarak ticaret üzerindeki etkilerini çalışmasına dâhil etmiştir. Linnemann'ın ticarete engel olan faktörleri açıklayıcı değişkenler olarak modeline ekleyerek uluslararası ticaret akımlarının analizinde kullandığı çekim modelinin sağlam teorik temellere oturtulması ise çok daha sonraları Anderson (1979) ve Bergstrand (1985) tarafından gerçekleştirilmiştir.

Çekim modeli için ilk temel teorik açıklamalar Anderson tarafından 1979 yılında yapılan çalışmasıyla başlamıştır. Anderson (1979) çekim modelini, ticareti yapılan mallar için tercih yapısı benzer olan ülkelerdeki harcama yapısını kullanarak türetmiştir. Çekim modeline bir diğer katkı da Bergstrand tarafından 1985 yılında yapılan çalışmadır. Bahse konu çalışmada yazar, uluslararası ürünlerde tam ikame varsayımının ikili ticaretin teorik belirleyicisi olduğunu ifade etmiş ve genel denge sisteminin bir alt kısmî denge sistemi olarak çekim denklemi için bir mikroekonomik temel olduğunu ifade etmiştir.

Bergstrand (1985), farklılaştırılmış ürün üzerinde sabit ikame esnekliği tercihleri ile fiyat endeksleri içeren ikili ticaret için çekim denklemini indirgenebilen form haline getirmiştir. Helpman ve Krugman (1985), eksik rekabet koşullarında çekim modelinin endüstri içi ve endüstriler arası ticaret hacimlerinde geçerli olduğunu kanıtlamak amacıyla ölçeğe göre sabit getiri ve ölçeğe göre artan getiri varsayımı altında farklılaştırılmış ürün kullanmıştır. Helpman ve Krugman'ın çalışmasına paralel olarak Deardorff (1995) da Heckscher-Ohlin modelini özdeş tercihleri ya da sabit ikame esnekliği tercihlerini varsayarak çekim modelinden türetileceğini göstermiştir.

Bu çalışmalardan çekim denkleminin arkasındaki teori görülebilir. Çekim modelinin teorik açıklamalarına bağlı olarak birçok deneysel çalışma çekim denklemini kullanarak ticaretin farklı yönlerini açıklamışlardır. Basit bir çekim modeli, ticaret için önemli bir ampirik güç olmakla beraber kişi başına düşen milli gelir, komşuluk, ortak dil ve sömürge bağlantıları, uzaklık, sınır etkileri gibi değişkenleri içerecek şekilde genişletilmiştir (Meyveci, 2009:10).

Farklı varsayımlar ile birçok teorik ticaret çalışmaları, çekim denklemi kullanılarak türetilebilir. Newton'un çekim kanununun uluslararası iktisat alanında kullanımı iki ülke arasındaki ticaretin miktarının, ülkelerin büyüklükleri ile doğru, aralarındaki uzaklık ile ters orantılı olduğu düşüncesidir. Bu düşünceden hareketle, basit çekim modeli şöyle ifade edilebilir (Deardorff, 1995:4);

$$T_{ij} = A \frac{Y_i Y_j}{D_{ij}}$$

- T_{ij} , iki ülke arasındaki ticaret akımını;
- A , orantı sabitini;
- Y_i ve Y_j , i ve j ülkesinin ekonomik büyüklüğünü, (GSYH, kişi başına GSYH vb.);
- D_{ij} , ülkeler arasındaki uzaklığı göstermektedir.

Linnemann, Anderson ve Bergstrand'a göre genel çekim modelinde, i ve j ülkeleri arasındaki çift taraflı ticaret akışları ise şöyle gösterilmektedir (Bebek, 2006:48).

$$T_{ij} = \beta_0 Y_i + \beta_1 Y_j + \beta_2 N_i + \beta_3 N_j + \beta_4 D_{ij} + \beta_5 A_{ij} + \beta_6 u_{ij}$$

- T_{ij} : i ülkesinden j ülkesine çift taraflı ticaret akışlarını,
- Y_i ve Y_j : i ve j ülkelerindeki gelirleri,
- N_i ve N_j : i ve j ülkelerindeki nüfusları,
- D_{ij} : i ve j ülkeleri arasındaki mesafeyi,
- A_{ij} : i ve j ülkeleri arasındaki çift taraflı ticareti teşvik eden ya da engelleyen diğer tüm faktörleri,
- u_{ij} : $E(\ln u_{ij})=0$ eşitliğine sahip, log normal olarak dağılan hata terimini belirtir.

Yukarıda bahsedilen temel denklemin logaritması alındığında denklem doğrusallaştırılmış olur. Böylece çekim modeli şu hale dönüşür:

$$\ln T_{ij} = \beta_0 + \beta_1 \ln Y_i + \beta_2 \ln Y_j + \beta_3 \ln N_i + \beta_4 \ln N_j + \beta_5 \ln D_{ij} + \sum \delta_h P_{ijh} + u_{ijh}$$

\ln , değişkenlerin doğal logaritmasını göstermektedir. P_{ijh} , tercihli ticaret kukla değişkenlerinin toplamıdır. Belli bir koşul sağlandığında 1 değerini (örneğin bir ticaret bloğuna ait olmak), aksi halde sıfır değerini alır. Bu model, tercihli ticaret anlaşmalarının etkilerini değerlendiren ticari blok kukla değişkenlerinde olduğu gibi,

aynı dili ve aynı sınır paylaşan ticari partnerler için kukla değişkenler içermektedir. Bütün bu ticaret değişkenlerinin δh katsayılarının pozitif olması beklenir (Tatlıcı, 2009:23).

Çoğu çalışmada coğrafi koşullar, tarihsel ve kültürel bağlar, benzer ekonomik yapılar, ticaret ortaklığı gibi faktörlerin etkilerini hesaba katmak amacıyla ilave değişkenlerin de modele dâhil edildiği *genişletilmiş (augmented) çekim modeli* de kullanılmaktadır. Genişletilmiş çekim modeli, temel çekim modelinde yer alan aynı açıklayıcı değişkenlerin, genişletilmiş versiyonudur. Bu denklem Di Mauro (2000)'nun önerdiği formülasyondur ve şu şekilde gösterilir:

$$\ln T_{ij} = \alpha + \beta_1 \text{SUMGDP}_{ij} + \beta_2 \text{SIMSIZE}_{ij} + \beta_3 \text{RELENDOW}_{ij} + \beta_4 \text{DIST}_{ij} + \sum D_{kij} + \varepsilon_{ij}$$

Denklemdaki T_{ij} , i ve j ülkeleri arasındaki çift taraflı ticaret akışlarını gösterir. SUMGDP, ekonomilerin toplam büyüklüğünü, SIMSIZE ekonomilerin benzerliğinin büyüklüğünü gösterirken, RELENDOW göreceli faktör donanımı ve DIST mesafe anlamına gelmektedir. D_{kij} ise kukla değişken olarak (ortak kültür, ekonomik anlaşmalar vb) olarak denkleme ilave edilmiştir. ε_{ij} , sıfır anlamlı ve sabit varyanslı, normal dağılan hata terimidir.

Çekim modeline göre; ülkelerin karşılıklı ticareti ülkelerin büyüklükleri ile doğru, aralarındaki uzaklık ile ters orantılı olduğunu ifade eder. Teoriye paralel olarak ekonomilerin büyüklüğünü gösteren SUMGDP'nin katsayısı pozitif ve ülkeler arasındaki uzaklığı gösteren DIST'in katsayısının ise negatif işaret taşıması beklenmektedir.

Modelde kullanılan SIMSIZE değişkeni, ekonomilerin benzerliğinin büyüklüğünü göstermekte olup katsayısının işareti pozitif ya da negatif değerler olabilir. Pozitif bir katsayı, ülkeler arasındaki ticaretin endüstri içi yapıda olduğunu; negatif bir katsayı ise ticaretin endüstriler arası yapıda olduğunu göstermektedir. Göreceli faktör donanımını ifade eden RELENDOW'da muhtemel bir Linder etkisini

analize dahil etmektedir. Katsayı pozitif ve negatif değerler alabilir. Pozitif bir katsayı, endüstriler arası ticaret yapısını gösterirken, negatif bir katsayı, endüstri içi ticaret yapısını gösterir.

Uygulamada tahmin edilecek çekim denklemi, genişletilmiş çekim denklemi olup, model ve değişkenlere ilişkin bilgiler verilirken daha kapsamlı olarak açıklanmaktadır.

3.2. İlgili Literatür

Türkiye'nin gümrük birliğine üyeliği ve AB'ye muhtemel tam üyeliğinin Türkiye'nin dış ticaretine etkilerini konu alan birçok çalışma yapılmıştır. Bazı çalışmalar bu ticaret birliğinin belirli sektörler üzerine etkilerini incelerken bazıları da toplam ithalat ve ihracatın gelişimini inceleyen çalışmalardır. Buna ek olarak son dönemlerde özellikle ekonometrik çalışmalarda panel veri analizine ilişkin uygulamalar göze çarpmaktadır. Bazı çalışmalarda ise ülkeler arasındaki coğrafî ve kültürel koşullar göz önünde bulundurularak incelemeler yapılmıştır. Özellikle ülkeler arasındaki mesafelerin, dış ticaret üzerindeki etkilerine ilişkin analizlerde çekim modeli yaklaşımı da büyük yer almaktadır.

Neyaptı, Taşkın ve Üngör (2004) panel verileri analizini kullanarak Türkiye ekonomisi için ithalat ve ihracat modellemesi yapmışlardır. Analizleri, 1980-2001 yılları arasında 150 ülkeyi konu alan dengeli olmayan panel verileri içermektedir. Türkiye'nin AB ülkeleri ve diğer ülkeler ile olan ticaretinin muhtemel küresel trendler arasında yükselebilmesini incelemektir. Hem ithalat hem de ihracat için iki farklı tanımlama kullanmışlardır. İlk olarak, Türkiye'nin GSYİH ve ithalat için belirlenen döviz kurunu ve ticaret ortaklarının GSYİH'yi ve ihracat için belirlenen döviz kurunu kullanmışlardır. İkinci tanımlama Gümrük birliği ve AB'ye üyeliği kukla değişken olarak modele eklemişlerdir. Panel veri analizinde sabit ve rassal etkilerden hangisini kullanacaklarını belirlemek için Hausman testini uygulamışlardır. Bu sonuçlara bağlı olarak, beş denklem için sabit etkileri temel ithalat denklemi için de rassal etkileri kullanmayı seçmişlerdir.

Analiz sonucunda, GSYİH'nin Türkiye'nin ithalatını pozitif yönde etkilemekte olduğunu ve bunun yanında Türkiye'nin ihracatının da ticaret ortaklarının GSYİH'den olumlu yönde etkilemekte olduğunu doğrulamaktadırlar. Reel döviz kuru ile ilgili olarak, Gümrük Birliğinde etkisi çok güçlü olmasına rağmen daha önceki zamanlarda durumun pek de bu şekilde olmadığını öne sürmüşlerdir. Sonuç olarak Gümrük Birliği Anlaşması'nın Türkiye ve AB'nin karşılıklı olarak ticaret hacminin büyümesini sağladığına inanmaktadırlar.

Karakaya ve Özgen (2002) Türkiye ile AB bütünleşmesinin ticaret yaratma ve ticaret saptırma etkilerini, karşılaştırmalı üstünlük endeksini kullanarak açıklamışlardır. Yazarlar, gümrük birliği sonrası potansiyel ticaret yaratma ve ticaret sapması etkilerinin ortaya çıkabileceği sektörleri belirlemişlerdir. Bulgularında ticaret yaratma etkisi, AB'nin karşılaştırmalı üstünlüğü olan, ancak Türkiye'nin karşılaştırmalı üstünlüğünün bulunmadığı sektörler olan kimya, metal ürünleri ve kağıt ürünleri sanayilerinde meydana gelebilecektir. Ticaret sapması etkisini ise hem AB'nin hem de Türkiye'nin karşılaştırmalı dezavantajının olduğu diğer imalat sanayi ürünleri ve orman ürünlerinde ortaya çıkabileceğini belirtmişlerdir.

Özkale ve Karaman (2006), çalışmalarının ana amacının Gümrük Birliği'nin statik etkilerini ortaya koymak olduğunu belirtmişlerdir. Panel veri analizi ile Türkiye'nin genel ve sektörel ithalat talep denklemlerini incelemişlerdir. Araştırmalarında panel veri yöntemi ile çalışılmış ve rassal etkiler tahmin yöntemini kullanmışlardır. Ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkiler olarak ikiye ayrılan statik etkiler öncelikle Türkiye'nin genel ithalat talebi için, daha sonra da başlıca ithalat mal grupları bazında ortaya konmuştur. Toplam ithalat fonksiyonuna ithalatın %81'ini oluşturan ülkeler dahil edilirken, mal grupları bazındaki analize en çok ithal edilen on mal grubu dahil edilmiştir. Çalışmada ithalat talebinin gelire esnek olduğu ancak fiyat değişmelerinden etkilenmediği sonucu bulunmuştur. Genel analizde elde edilen, Gümrük Birliği'nin net ticaret yaratıcı veya ticaret saptırıcı etkisinin olmadığı bulgusu sektörel analizlerde farklılaşmıştır.

Mercenier ve Yeldan (1997), iki farklı ticaret birliği etkilerini analiz etmek için genel denge modelini kullanmışlardır. Bunların ilki Gümrük Birliğine giriş diğeri ise Avrupa Tek Pazarıdır. Çalışma; ölçeğe göre artan getiri, ürün farklılaşması ve oligopolistik piyasa yapısı varsayımlarını temel alan zamanlar-arası genel denge modeli çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Bu modelde belli başlı dört Avrupa ülkesi, Türkiye ve dünyanın geri kalanı olmak üzere yedi ortak vardır. Her ortağın dört rekabetçi ve beş rekabetçi olmayan toplam dokuz adet sektörü vardır. Bu sektörler Gümrük Birliği ile birleştirilmiş olduğundan Avrupa ithalatında gümrük vergisi alınmamaktadır. Çalışmada eksik rekabet konusu sektörlerdeki yeniden yapılanma etkisi sonucunda refah artışı olmasına rağmen, gümrük birliğinin net refah etkisinin negatif olduğunu tahmin etmişlerdir. Buna karşılık oligopolistik firmaları yabancı firmaların rekabetinden koruyan tarife dışı ticaret engellerinin ortadan kalkması nedeniyle, AB'ye tam üyeliğin, refahı arttıracadı sonucuna varmışlardır.

Kandoğan (2005) ise Avrupa'daki başlıca ticaret anlaşmalarının etkilerini 1962–2002 dönemi için panel veri analizi ile incelemiş, çekim modeli etkisini sabit etkiler yoluyla analiz etmiştir. Türkiye için yaptığı analizinde gümrük birliğinden sonra üye olmayan ülkelerden olan ithalatın arttığı ve bunun da ticaret yaratıcı etki yarattığı sonucuna ulaşmıştır.

Kula ve Aslan (2008) Türkiye'nin 1996–2005 döneminde Ortadoğu ülkelerine yaptığı ihracat verilerinden faydalanarak, Türkiye açısından bölgenin ne oranda bir ihracat potansiyeline sahip olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırmada, bölge ile Türkiye arasındaki ihracat potansiyeli çekim modeli ile tahmin edilmiştir. Çalışmada Ortadoğu ile Türkiye arasındaki coğrafî yakınlığın, sektörel bazda da olsa bize ciddi bir ihracat avantajı yarattığını ve Türkiye'nin yüksek gelir grubu Ortadoğu ülkelerine yaptığı ihracat için tercihlerde benzerlik etkisi görülürken, düşük gelir grubu için endüstriler arası ticaret etkisi gözlemlendiğini belirtmişlerdir.

Bebek (2006), Gümrük Birliği'nin, Türkiye'nin AB ile ticaret akışı üzerindeki etkilerini incelemek amacıyla AB–15 ülkelerini ve 1980–2004 yılları arasını kapsayan panel veri analizini kullanmıştır. Yazar uygulamada, hem temel çekim

denklemini hem de genişletilmiş çekim denklemini kullanmıştır. Çalışmasında elde edilen bulguların çekim teorisine uygun olduğunu ancak Gümrük Birliği'nin, Türkiye'nin AB-15'e yaptığı ihracat üzerinde pozitif ama oldukça küçük ve istatistiksel olarak anlamsız bir etkisinin olduğu ifade etmiştir. Yazarın analizi, Gümrük Birliği'nin kurulmasıyla birlikte ithalatın ihracattan daha çok arttığı gözlemini doğrulamıştır.

Antonucci ve Manzocchi (2006), çekim modelini kullanarak, Türkiye'nin AB ile özel bir ticari ilişkisinin var olup olmadığını araştırmışlardır. Türkiye'nin 1967–2001 yılları arasındaki mal ticaretini, çekim modeli ile analiz etmişlerdir. Modellerinde, ithalatçı ve ihracatçı ülkelerin GSYİH'lerinin toplamını, ülkelerin büyüklüğünün benzerliğini, ülkeler arasındaki mesafeyi, göreceli faktör donanımını temsil eden değişkenlerin yanı sıra AB, Gümrük Birliği, ticaret anlaşması, ortak sınır gibi kukla değişkenler yer almıştır. Türkiye'nin büyük ekonomilerle daha çok ticaret yapma eğiliminde olduğunu göstermiş ve karşılıklı ticaretin endüstri içi ticaret yapısında olduğunu belirtmişlerdir. Faktör bileşimindeki benzerliğin, Türkiye'nin ihracatını teşvik ettiğini ancak ithalat denklemini için anlamlı olmadığını ifade etmişlerdir. Yazarlar uygulamada ilişkilerin uzun geçmişine rağmen, Türkiye ile AB arasındaki ticaretin, basitçe coğrafi ve ekonomik büyüklüğün öngördüğünden ne daha azı ne de daha fazlası kadar olduğu sonucuna varmışlardır.

3.3. Uygulamanın Amacı

Daha önce bahsedildiği gibi gümrük birliğinin ekonomik etkileri statik ve dinamik etkiler olarak ikiye ayrılmaktadır. Olası bir gümrük birliği oluşumunun ilk etkisi ülkelerin dış ticaret akışları üzerinde, üretim ve tüketim etkileri olarak kendini göstermektedir. Viner (1950), bahse konu etkilerden üretim etkilerini analiz etmiş ve birlik oluşturulmasının yüksek maliyetli yurtiçi üretimin yerini düşük maliyetli birlik içi üreticiye bırakması sonucu ticaret yaratırken, ortak gümrük tarifesi uygulanması sonucu düşük maliyetli üreticinin birlik dışı bırakılmasına neden olarak ticareti saptırabileceğini ifade etmiştir. Tüketim etkisi ise tarife uygulamalarının kaldırılması ve ortak gümrük tarifesi sonucunda tüketicilerin fiyatı düşen mala olan taleplerini

artırmaları sonucu ortaya çıkan etkidir. Karşılıklı olarak ortaya çıkan bu etki ülkeler arası alım-satımların artması sonucunu doğuracaktır.

Türkiye ile AB arasında oluşturulan gümrük birliğinin beklenen etkilerinden ilki gruba dahil olmak ve ortak gümrük tarifeleri uygulamaları sonucu, birlik ve Türkiye arasında özel bir ticaret ilişkisi oluşturulması ve karşılıklı olarak dış ticaretin geliştirilmesidir.

Uygulamanın amacı çalışmanın birinci bölümünde ele alınan teorik çerçeveden hareketle;

a) Türkiye'nin gümrük birliğine üyeliğinin Türkiye'nin dış ticaretine olası statik etkilerini ve Türkiye ile birlik ülkeleri arasında özel bir ticaret ilişkisinin varolup olmadığını analiz etmektir.

b) Her bilimsel çalışmanın genel amaçlarından biri olarak belirtilen teori ve yöntem analizlerini araştırarak daha sonra yapılacak çalışmalara referans olacak bulgular elde etmektir.

3.4. Uygulamanın Yöntemi

Türkiye'nin gümrük birliğine üyeliği panel veri yaklaşımı ile analiz edilmiş olup söz konusu panel uygulaması genişletilmiş çekim denklemi ele alarak uygulanmıştır. Panel veri yöntemi, ülkeler, firmalar, hanehalkları vb. kesit (cross-section) gözlemleri ile zaman serisi analizini birleştirmektedir. Son yıllarda giderek artan bir ilgiyle kullanılan bir veri analizi yöntemidir. Panel veri, regresyon analizine uzaysal ve zamansal bir boyut katarak uzunlamasına veri analizlerinin yürütülmesinde araştırmacılara kolaylıklar sağlamaktadır.

Bir panel veri yöntemi kullanılarak basit regresyon modeli şöyle tahmin edilebilir;

$$y_{it} = \alpha_i + \beta x_{it} + u_{it}$$

Burada $t=1, \dots, T$ ' deki her bir zaman sürecinde i yatay kesitleri ($i=1, \dots, N$) ifade etmektedir. Sabit terim içermeyen x_{it} 'de K tane değişken vardır. α_i t zaman boyunca sabit olarak alınan ve i bireysel yatay kesitlere özgü yatay kesit etkileri gösterir.

Sabit, eğim katsayısı ve hata terimi hakkında yapılan varsayımlara bağlı olarak panel veri regresyonu değişik şekillerde tahminlenebilir (Kök, Şimşek, Panel Veri Analizi):

a) Sabitin ve eğim katsayısının zaman ve yatay kesitler arasında sabit olduğu ve hata teriminin zaman ve yatay kesitler boyunca olan farklılıkları yakalayabildiği varsayılabilir.

b) Eğim katsayısının sabit (aynı) olduğu, buna karşılık sabit katsayısının yatay kesitlerde farklı olduğu varsayılabilir.

c) Eğim katsayısının sabit (aynı) olduğu, buna karşılık sabit katsayısının yatay kesitlerde ve zamanda farklı olduğu varsayılabilir.

d) Bütün (sabit ve eğim) katsayıların yatay kesitler boyunca değişebileceği ve

e) Bütün katsayıların (sabit ve eğim katsayıları) yatay kesitler ve zaman boyunca değişebileceği varsayılabilir.

Bir panel veri modelinde gözlenemeyen etkileri tahmin etmek için, artıkların kovaryans yapısına göre değişen farklı modeller kullanılabilir (Şimşek, 2008:226);

- Sabit Etkiler Modeli (Fixed effects)
- Rassal Etkiler Modeli (Random effects)

Her bir yatay kesitin “bireyselliklerini” dikkate almanın bir yolu, her bir kesit için sabit katsayıların farklı olmasına, buna karşılık eğim katsayılarının aynı olmasına izin vermektir. Bu model yazında *sabit etkiler modeli* olarak da bilinmektedir. Buradaki sabit etkiler terimi, sabit her bir kesit için farklı olsa da, her bir kesitin sabitinin zaman boyunca değişmemesinden (time invariant) gelmektedir. Bu modelde eğim katsayıları hem zaman hem de kesit için aynı olmaktadır (Kök, Şimşek, Panel Veri Analizi). Bu nedenle de birimler ararsındaki farklılıklar

regresyon fonksiyonunda parametrik değişme olarak modellenir (Özer, Biçerli 2003-2004:72). Sabit etkiler modelini aşağıdaki gibi ifade edebiliriz:

$$Y_{it} = \alpha_1 + \alpha_2 D_{2i} + \alpha_3 D_{3i} + \alpha_4 D_{4i} + \beta_2 X_{2it} + \beta_3 X_{3it} + u_{it}$$

Panel verinin diğer bir türü de rassal etkiler modelidir. Sabit etkiler modelinin yoğun şekilde kullanımına rağmen kukla değişken kullanımına bağlı olarak çok sayıda yatay kesitin söz konusu olması serbestlik derecesi kaybına neden olmaktadır. Rassal etkiler (hata bileşen modeli) modeli söz konusu olumsuz durumları ortadan kaldırmakta ve kukla değişken kullanımlarını modele dahil etmekte başarılı olmaktadır. Greene, rassal etkiler modelini, bir tesadüfi terime sahip regresyon olarak tanımlamaktadır.(Özer, Biçerli, 2003-2004:72) Hatayı ele almanın bir yolu, kesim noktalarının tesadüfi bir sonuç değişkeni olduğunu kabul etmektir. Bu tesadüfi sonuç, bir ortalama değer artı bir tesadüfi hatanın fonksiyonudur. Rassal etkiler modeli, paneller arası değişim nedeniyle, açıklayıcı değişkenler arasına dâhil edilen zamanla değişmeyen değişkenlere izin verme avantajına sahiptir.

$$Y_{it} = \beta_{1i} + \beta_2 X_{2it} + \beta_3 X_{3it} + u_{it}$$

Panel veri analizi eksik gözlemler ile çalışmayı da mümkün kılmaktadır. Dengesiz panel ve dengeli panel olarak iki şekilde çalışılabilmektedir. Dengeli panel veri analizi, belirli bir dönem için çok sayıda ülkeye ya da ülke grubuna ait değişkenler arasındaki ilişkinin incelenmesine olanak tanır. Burada önemli olan husus, analize dâhil edilen tüm ülke ya da ülke grubu için aynı dönem aralığına ait verilerin mevcut olmasıdır.

Türkiye'nin gümrük birliğine üyeliğinin, Türkiye'nin dış ticareti üzerine etkileri analiz edilirken kullanılan ekonometrik analiz panel veri analizi olup tahmin edilen temel yaklaşım ise genişletilmiş çekim modelidir.

3.5. Ekonometrik Model ve Veri Seti

Bu çalışmada çekim modeli metodu ile Türkiye'nin dış ticaretinde önemli pay sahibi olan 18 ülke verileri kullanılarak analiz edilmiştir. Bu ülkeler başta AB'ye üye olan Almanya, Avusturya, Bulgaristan, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İngiltere, Portekiz, İsveç, İtalya, İrlanda, İspanya, Romanya ve Yunanistan olmak üzere, Türkiye'nin önemli ticaret ortakları olan ABD, Çin Halk Cumhuriyeti ve Rusya'dan oluşmaktadır. Uygulamada kullanılan veriler 1990–2008 yılları arası yıllık gözlemler olarak ele alınmış ve dengeli panel kullanılarak analiz edilmiştir. Bu yüzden bu veri seti, panelin her bir değişkeni için 342 girdiden oluşmaktadır.

Türkiye'nin ticaret akışları analizinde kullanılacak çekim denklemi daha önce belirtildiği gibi genişletilmiş çekim denklemdir. Türkiye'nin ticaret akışlarını analiz etmede tahmin edilecek denklemler aşağıdaki şekilde gösterilmektedir:

$$\ln X_{ij} = \beta_i + \beta_1 \text{SUMGSYİH}_{ij} + \beta_2 \text{SIMSIZE}_{ij} + \beta_3 \text{RELENDOW}_{ij} + \beta_4 \text{DIST}_{ij} + \beta_5 \text{DCUST} + \beta_6 \text{TREND} + u_i$$

$$\ln M_{ij} = \beta_i + \beta_1 \text{SUMGSYİH}_{ij} + \beta_2 \text{SIMSIZE}_{ij} + \beta_3 \text{RELENDOW}_{ij} + \beta_4 \text{DIST}_{ij} + \beta_5 \text{DCUST} + \beta_6 \text{TREND} + u_i$$

'j' harfi Türkiye'yi ifade ederken, 'i' harfi Türkiye'nin ticaret ortaklarından herhangi biri anlamına gelmektedir. Modelimizde bağımlı değişkenler olarak ele alınan X_{ij} , Türkiye'nin GSMH'ı üzerinden i ülkesine mal ihracatı ve M_{ij} i ülkesinden yaptığı ithalatı göstermektedir. Modelde kullanılan açıklayıcı değişkenler ise şunlardır:

- SUMGSYİH_{ij} : hem ihraç eden hem de ithal eden ülkenin ekonomi büyüklüğünü ölçer ve pozitif bir etkisinin olması beklenir. i ve j ülkelerinin GSYİH'lerinin toplamı logaritmasının alınmasıyla, aşağıdaki gibi hesaplanır:

$$\text{SUMGSYİH}_{ij} = \ln(\text{GSYİH}_i + \text{GSYİH}_j)$$

- $SIMSIZ E_{ij}$ $-\infty$ (tam benzemezlik) ve -0.69 (tam benzerlik) arasında değerler alan benzerliğin büyüklüğünün bir ölçüsünü göstermektedir ve pozitif veya negatif etkisi olabilir. Benzer büyüklükteki ülkelerin ticareti endüstriler içi yapıda ise daha fazla ticaret yapmaya meyillidirler. Eğer ülkeler arasındaki ticaret endüstriler arası yapıda ise katsayı negatif olmalıdır (Antonucci, Manzocchi,2006:160). Ülkelerin benzerliklerini ifade eden SIMSIZE değişkeni aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır.

$$SIMSIZE_{ij} = \ln \left[1 - \left(\frac{GSYİH_i}{GSYİH_i + GSYİH_j} \right)^2 - \left(\frac{GSYİH_j}{GSYİH_i + GSYİH_j} \right)^2 \right]$$

- $RELENDOW_{ij}$ Göreceli faktör donanımını ölçer ve kişi başına düşen GSYİH'deki farkı ifade etmektedir. Muhtemel bir Linder etkisini ölçme amacı güder. Linder'in tercihlerde benzerlik teorisine göre sanayi ürünleri ticareti özellikle benzer tercihlere ve gelir düzeyine sahip ülkeler arasında yoğunlaşmaktadır. Linder'e göre zevkleri birbirine benzer ülkeler arasında daha canlı ticaret ilişkileri kurulmaktadır. Değişkenin katsayısı pozitif ve negatif değerler alabilir. Negatif bir katsayı endüstri içi bir ticaret yapısına, pozitif bir katsayı da endüstriler arası bir ticaret yapısına işaret eder. GSYİH ülkelerin gelirlerini gösterirken, POP ülkelerin nüfusunu göstermekte olup göreceli faktör donanımı aşağıdaki şekilde hesaplanır:

$$RELENDOW_{ij} = \left(\ln \frac{GSYİH_i}{POP_i} - \ln \frac{GSYİH_j}{POP_j} \right)$$

- $DIST_{ij}$ i ülkesi ile j ülkesinin başkentleri ya da ticaret merkezleri arasındaki uzaklığı göstermektedir. Ülkelerin coğrafi olarak birbirine yakın olması dış ticaret için katlanılan işlem maliyetlerinin bir kısmını azaltacağı için, ihracat ile uzaklık arasında ters yönlü bir ilişki olduğu ileri sürülmektedir. Bu nedenle, tahmin sonucunda katsayının negatif değerler alması beklenmektedir.

- DCUST, Türkiye'nin gümrük birliğine katıldığı 1996 yılına kadar 0, 1996 sonrasında ise 1 değerini alan gümrük birliği kukla değişkenidir. Gümrük Birliği'ne yeliğin Türkiye'nin ticareti üzerinde anlamlı bir katkı yaratıp yaratmadığını ölçmektedir.

- TREND değerkeni Türkiye ve AB arasındaki yıllık ticari büyüme oranını ele alarak ülkeler arasındaki bütünleşmenin derecesini ölçmesi amacıyla analize dahil edilmiştir (Tang, 2003:265). Zaman trendi değerkeni 1990-2008 yılları için sırası ile 1990=0'dan başlayarak zamana göre 1, 2,3....18 değerini almaktadır.

Çalışmamızda kullanılan ülkelerin gayri safi yurtiçi hasılları ve nüfus verisi Dünya Bankasının www.worldbank.org" adresli internet sitesinden alınmıştır. Kullanılan GSYİH verileri nominaldir.

Modelde bağımlı değerken olarak yer alan Türkiye ve ülkeler arasındaki ihracat ve ithalat verileri, Dış Ticaret Müsteşarlığının "www.dtm.gov.tr" internet adresinden elde edilmiştir. İhracat ve ithalat verileri, cari uluslararası dolar cinsinden ifade edilmiştir.

Uzaklık-mesafe değerkeni Ankara ve ülkelerin başkentleri arasındaki mesafeyi göstermektedir. Ülkelerin başkentlerinin Ankara'ya uzaklıklarını gösteren mesafe verilerine "www.indo.com/distance" adresli internet sitesinden ulaşılmıştır. Mesafe değerkeni kilometre cinsinden kullanılmıştır. Modeli tahmin etmede E-Views 5.0 adlı ekonometrik programdan yararlanılmaktadır.

3.6. Panel Veri Analizi ve Tahmin Sonuçları

Bu çalışmada çekim modeli analizi Türkiye'nin dış ticaretinde önemli pay sahibi olan 18 ülkeden oluşmaktadır. Uygulamada kullanılan veriler 1990–2008 yılları arası yıllık gözlemler olarak ele alınmış ve dengeli panel modeli kullanılarak analiz edilmiştir. Bu yüzden bu veri seti, panelin her bir değerkeni için 342 girdiden oluşmaktadır.

Panel veri analizinde önemli tercihlerden birisi sabit etkiler veya rassal etkiler tahmini arasında bir seçim yapmaktır. Rassal etkiler tahmini, sabit etkilere göre daha büyük bir serbestlik derecesi tanımaktadır. Sabit etkiler tahmininin bir diğer kusuru da, “zaman içinde değişmeyen” (time invariant) değişkenler için uygun olmamasıdır (Aguilar, 2006:23). Modelimizde yer alan ülkelerarası uzaklık (*DIST*) bu tür bir değişkendir. Bu nedenlerden dolayı, çalışmada rassal etkiler tahmini yapılmıştır.

Rassal etkiler modeli ile yapılan tahminlerde, hata terimlerinde oto-korelasyonun bulunmadığı ve sabit varyansın geçerli olduğu varsayılır. Değişen varyans ve oto-korelasyon durumunda tahmin edilen regresyon katsayıları tutarlı ama etkin değildir. Çalışmada etkin bir tahmin yapabilmek için değişen varyansın mevcut olduğu kabul edilerek “White düzeltmesi” uygulanmıştır.

Rassal etkiler modelini tahmin etmede, Swamy-Arora, Wallace- Hussain ve Wansbeek-Kapteyn'den gelen üç tahminciden yararlanılır. Swamy-Arora iç ve ara regresyonlardan elde edilen kalıntıyı kullanmaktadır. Wansbeek-Kapteyn ve Wallace-Hussain iç (sabit etkiler) ve en küçük kareler regresyonlarının kalıntılarından yararlanırlar (Tatlıcı, 2006:79). Bu çalışmada kullanılan çekim modelinde mesafe, Gümrük Birliği'ne üyelik gibi zamanla değişmeyen değişkenler bulunduğundan, modeli tahmin etmede Swamy-Arora'dan alınan tahminciden yararlanılmaktadır.

İlk olarak Türkiye'nin ihracatı üzerine uygulanan çekim modelinin panel regresyon sonuçları analiz edilmiştir. Daha öncede belirtildiği gibi çalışmada rassal etkiler tahmin yöntemi ve rassal etkiler tahmininin değişen varyansın varlığı kabul edilerek White düzeltmesi (White cross-section) kullanılmıştır. Rassal etkiler tahmininde Swamy-Arora tahmincisinden yararlanılmıştır. Ülkeler arasındaki ihracat analiz edilirken, panel regresyon analizi en küçük kareler (EKK) tahmin yöntemi kullanılarak analiz edilmiş ve sonuçlar Tablo 9'da özetlenmiştir.

Tablo 9: Türkiye'nin İhracatı Üzerine Uygulanan Çekim Modelinin Panel Regresyon Sonuçları

Açıklayıcı Değişkenler	Katsayılar	t İstatistiği	Prob.
C	-17.38498	-9.271775	0.0000
SUMGSYİH	0.838354	11.93772	0.0000
SIMSIZE	-0.44827	-2.698722	0.0073
RELENDOW	0.015933	0.145145	0.8847
DIST	-0.00025	14.37996	0.0000
DCUST	-0.09217	-3.479687	0.0006
TREND	0.103533	-1.677763	0.0943
R-squared	0.852227		
F-statistic	321.9991		
Prob(F-statistic)	0		

**İstatistik olarak anlamsız olan katsayılar koyulaştırılarak işaretlenmiştir.*

Türkiye'nin ele alınan ülkelere olan ihracatını ele almak için kullandığımız çekim modelinde kullanılan açıklayıcı değişkenlerden Linder etkisini ölçmek için analize dahil edilen RELENDOW değişkeni ve bütünleşmenin derecesini ölçmek için analize dahil ettiğimiz TREND değişkeni hariç diğer değişkenler istatistik olarak anlamlıdır. Ayrıca modelin bir bütün olarak anlamlı olduğunu gösteren F-istatistiği değeri oldukça yüksektir.

Ülkelerin milli gelirinin artması, çift taraflı ticaret akışlarına pozitif olarak etki eder. Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkelerin ekonomik büyüklüğünü ölçen SUMGSYİH değişkeninin katsayısı çekim modeli teorisiyle örtüşmektedir. Teoriye göre katsayının beklenen işareti pozitifdir. Tahmin sonucunda SUMGSYİH katsayısı istatistik olarak anlamlı, pozitif ancak küçük bir değer almıştır. Ülkelerin milli gelirlerinde meydana gelecek %1 düzeyinde bir artış, Türkiye'nin ihracatını %0.83 artırmaktadır.

Ülkelerin benzerliklerinin büyüklüklerini ifade eden SIMSIZE değişkeni çekim modeline göre pozitif veya negatif değerler alabilmektedir. Bu katsayının işaretinin pozitif olması ülkelerin endüstri içi ticaret yapmaya eğilimli olduğunu katsayının negatif işarete olması ise ülkelerarası ticaretin endüstriler arası ticaret

yapısında olacağı konusunda bir bilgi sağlamaktadır. Tablo 9’da da görüldüğü gibi tahmin edilen modelde SIMSIZE katsayısı istatistiki olarak anlamlı ancak işareti negatiftir. Bunun sonucu olarak ele alınan ülkelerin Türkiye’den yapmış oldukları ihracatlar endüstriler arası ticarete işaret etmektedir.

Linder etkisini ele almak açısından açıklayıcı değişken olarak analize dahil ettiğimiz RELENDOW değişkeninin katsayısı istatistiki olarak anlamlı değildir. Linder’in tercihlerde benzerlik teorisine göre ‘zevkleri birbirine benzer ülkeler arasında daha canlı ticaret ilişkileri kurulmaktadır’ önermesi çekim modelinin Türkiye ve ele alınan ülkeler açısından zevkleri benzeyen ülkeler olsalar bile Türkiye’nin ihracatını artırdığı ifade edilemez.

Çekim modelinin temelini oluşturan uzaklık değişkeni ülkeler arasında mesafeler ne kadar kısa ise ulaştırma, taşıma ve sigorta maliyetlerinin azalması nedeniyle ülkelerin birbirleri ile ticari ilişkiler içerisinde olmaya eğilimli olacaklarını ifade eder. Ülkeler arasındaki mesafeler arttıkça daha fazla taşıma ve sigorta maliyeti çıkacağından katsayının negatif olması beklenmektedir. Teoriye uygun olarak tahmin sonucunda uzaklık değişkeninin katsayısı istatistiki olarak anlamlı ve negatif işaret almaktadır. Ülkeler arasındaki mesafeler azaldıkça, Türkiye’den yapmış oldukları ihracatlar artmaktadır.

Türkiye’nin gümrük birliğine üyeliğini ifade eden kukla değişken olarak modele dahil ettiğimiz DCUST değişkeni istatistiki olarak anlamlıdır ancak katsayı negatif işaretlidir. Bu nedenle, Gümrük birliğine üyeliğin Türkiye’nin ihracatını artırdığını söylememiz mümkün olmamaktadır.

Türkiye ve ele alınan ülkeler arasındaki bütünleşmenin derecesini ölçmek için analize dâhil ettiğimiz TREND değişkeni de istatistiki olarak anlamlı değildir. Bahse konu ülkeler ve Türkiye arasında, Türkiye’nin ihracatı açısından anlamlı bir bütünleşme düzeyi olduğu ifade edilemez.

Türkiye'nin ihracatı üzerine uygulanan çekim modelinin regresyon sonuçlarını aşağıdaki şekilde özetleyebiliriz:

$$\ln X_{ij} = -17.38498 + 0.838354 \text{ SUMGSYIH}_{ij} - 0.44827 \text{ SIMSIZE}_{ij} + 0.015933 \text{ RELENDOW}_{ij} - 0.00025 \text{ DIST}_{ij} - 0.09217 \text{ DCUST} + 0.103533 \text{ TREND} + 0.9068 \text{ Almanya} - 0.1100 \text{ Avusturya} - 0.6780 \text{ Bulgaristan} - 0.6790 \text{ Çin} - 0.2488 \text{ Danimarka} - 1.2849 \text{ Finlandiya} + 0.2400 \text{ Fransa} + 0.8123 \text{ Hollanda} + 0.5618 \text{ İngiltere} - 0.6900 \text{ İrlanda} + 0.3423 \text{ İspanya} - 0.5945 \text{ İsveç} + 0.4177 \text{ İtalya} - 0.3254 \text{ Portekiz} + 0.1182 \text{ Romanya} + 0.7923 \text{ Rusya} + 0.3951 \text{ ABD} + 0.0242 \text{ Yunanistan}$$

Türkiye'nin ihracatının panel veri ile analizi yapılırken rassal etkiler tahmincisi kullanılmıştır. Uygulama sonucu, Türkiye ve ele alınan ülkelerin ihracat ilişkisi çekim teorisine uygun olup, söz konusu ülkelerin yatay kesitte etkileri tek tek gösterilmiştir. Ülkelerin önündeki katsayılar, söz konusu ülkenin yatay kesit etkilerini göstermektedir. Yapılan analiz sonucu, Almanya, Danimarka, Fransa, Hollanda, İngiltere, İspanya, İtalya, Romanya, Rusya, ABD ve Yunanistan'ın yatay kesitte etkisi pozitif iken Avusturya, Bulgaristan, Finlandiya, Çin, İrlanda, İsveç ve Portekiz'in etkisi ise negatiftir.

Türkiye'nin ithalatı üzerine uygulanan çekim modelinin analizinde rassal etkiler tahmin yöntemi ve rassal etkiler tahmininin değişen varyansın varlığı kabul edilerek White düzeltmesi (White cross-section) kullanılmıştır. Rassal etkiler tahmininde Swamy-Arora tahmincisinden yararlanılmıştır. Ülkeler arasındaki ithalat analiz edilirken, panel regresyon analizi EKK tahmin yöntemi kullanılarak analiz edilmiş ve sonuçlar Tablo 10'da özetlenmiştir.

Tablo 10: Türkiye'nin İthalatı Üzerine Uygulanan Çekim Modelinin Panel Regresyon Sonuçları

Değişkenler	Katsayılar	t İstatistiği	Prob.
C	-25.46265	-9.67141	0.0000
SUMGSYİH	1.183178	11.1528	0.0000
SIMSIZE	-0.179883	-0.917282	0.3597
RELENDOW	-0.123076	-1.655767	0.0987
DIST	-0.000239	-4.754464	0.0000
DCUST	0.312386	2.367497	0.0185
TREND	0.02947	1.906243	0.0575
R-squared	0.858437		
F-statistic	338.5732		
Prob(F-statistic)	0.0000		

*İstatistiki olarak anlamsız olan katsayılar koyulaştırılarak işaretlenmiştir.

Türkiye'nin ele alınan ülkelerden yapmış olduğu ithalatları analiz için çekim denkleminde kullanılan açıklayıcı değişkenlerden SUMGSYİH ve DIST değişkeni istatistiki olarak anlamlı diğer değişkenler ise istatistiki olarak anlamlı değildir. Temel çekim teorisine göre; ülkeler arasındaki ticaret, ülkelerin gelirleri ile doğru; aralarındaki mesafe ile ters orantılıdır. Buradan hareketle, Türkiye'nin ele alınan ülkelerden yapmış olduğu ithalat çekim teorisine uymaktadır.

Daha öncede ifade edildiği gibi ülkelerin milli gelirinin artması, çift taraflı ticaret akışlarına pozitif olarak etki eder. Türkiye'nin ithalat yaptığı ülkelerin ekonomik büyüklüğünü ölçen SUMGSYİH değişkeninin katsayısı çekim modeli teorisine uygundur. Teoriye göre katsayının beklenen işareti pozitiftir. Tahmin sonucunda SUMGSYİH katsayısı istatistiki olarak anlamlı, pozitif bir değer almıştır.

Uzaklık değişkeni ülkeler arasında mesafeler ne kadar kısa ise ulaştırma, taşıma ve sigorta maliyetlerinin azalması nedeniyle ülkelerin birbirleri ile ticarete meyilli olacaklarını ifade eder. Ülkeler arasındaki mesafeler arttıkça daha fazla taşıma ve sigorta maliyeti çıkacağından katsayının negatif olması beklenmektedir. Teoriye uygun olarak tahmin sonucunda uzaklık değişkeninin katsayısı istatistiki olarak anlamlı ve negatif işaret almaktadır. Ülkelerin arasındaki mesafe arttıkça, Türkiye'den ithalatları azalmaktadır.

Türkiye'nin gümrük birliğine üyeliğini ifade eden kukla değişken olarak modele dahil ettiğimiz DCUST değişkeni istatistiki olarak anlamlı değildir. Gümrük birliğine üyeliğin Türkiye'nin ithalatını artırdığını söyleyemeyiz. Türkiye ve ele alınan ülkeler arasındaki bütünleşmenin derecesini ölçmek için analize dahil ettiğimiz TREND değişkeni de istatistiki olarak anlamlı değildir.

Türkiye'nin ithalatı üzerine uygulanan çekim modelinin regresyon sonuçlarını aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

$$\ln M_{ij} = -25.46265 + 1.183178 \text{ SUMGSYIH}_{ij} - 0.179883 \text{ SIMSIZE}_{ij} - 0.0123076 \text{ RELENDOW}_{ij} - 0.000239 \text{ DIST}_{ij} - 0.312386 \text{ DCUST} + 0.02947 \text{ TREND} + 0.4614 \text{ Almanya} - 0.0785 \text{ Avusturya} - 0.3589 \text{ Bulgaristan} + 0.0836 \text{ Çin} - 0.6332 \text{ Danimarka} - 0.0841 \text{ Finlandiya} + 0.1648 \text{ Fransa} + 0.5707 \text{ Hollanda} + 0.0632 \text{ İngiltere} - 0.1764 \text{ İrlanda} + 0.1386 \text{ İspanya} + 0.1733 \text{ İsveç} + 0.4223 \text{ İtalya} - 1.1505 \text{ Portekiz} + 0.0022 \text{ Romanya} + 1.0598 \text{ Rusya} + 0.0377 \text{ ABD} - 0.6960 \text{ Yunanistan}$$

Uygulanan panel regresyon sonucunda, Türkiye'nin ele alınan ülkelere yapmış oldukları ithalatlar çekim teorisine uygundur. Coğrafi olarak yakın ülkelere daha fazla ithalat yapılmaktadır. Söz konusu ülkelerin etkilerini yatay kesitte de gözlemlemek mümkündür. Yine ülkelerin önündeki katsayılar, söz konusu ülkenin yatay kesit etkilerini göstermektedir. Rassal etkiler ile yapılan tahmin sonucu, Almanya, Çin, Fransa, Hollanda, İngiltere, İspanya, İsveç, İtalya, Romanya, Rusya ve ABD'nin yatay kesitte etkisi pozitif iken Avusturya, Bulgaristan, Danimarka, Finlandiya, İrlanda, Portekiz ve Yunanistan'ın etkisi ise negatiftir.

Türkiye'nin ihracat ve ithalatının çekim modeli ile analizinde kullanılan ekonometrik yöntem panel veri analizidir. Panel regresyon analizi sonucu, parametreler tutarlı ve sapmasız olmakla beraber asimptotik etkinlik sorunu vardır.

SONUÇ

II. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan küreselleşme ve bölgeselleşme eğilimleri ile birlikte uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi yolunda önemli adımlar atılmıştır. Küreselleşme eğilimleri ekonomi alanında ülkeleri birbirlerine yakınlaştırırken, özellikle coğrafi ve kültürel olarak birbirlerine yakın ülkeler arasında bütünleşmeler oluşturulması sonucunu doğurmaktadır.

Ekonomik bütünleşmeler, temelde iş bölümü ve uzmanlaşmaya dayanır ve uluslararası ekonomi alanında beş alt grupta incelenmektedir. Bütünleşme hareketlerinin türleri, serbest ticaret bölgesi, gümrük birliği, ortak pazar, ekonomik birlik ve tam ekonomik birlik olarak adlandırılmaktadır. Bütünleşmelerin derecelerini gösteren bu birlik yapıları içerisinde, en yaygın ve uzun bir geçmişe sahip olan gümrük birlikleri uygulamalarıdır. Gümrük birlikleri, üyelerin aralarındaki ticarete her türlü gümrük vergisi ya da eş etkili vergi, resim, fonlar vb. ile her türlü miktar kısıtlamalarının kaldırıldığı ve üçüncü ülkelere ithalatta ortak bir gümrük vergisinin uygulanacağı ekonomik alan olarak tanımlanır.

Gümrük birlikleri uygulamalarına ülkelerin dahil olmak istemelerinin birçok nedeni vardır. Bir gruba dahil olarak, grubun statüsünün kullanılması ve uluslararası ticari ilişkilerin güçlendirilmesi isteği ülkelerin birlikler oluşturmaya veya var olan bütünleşmelere dahil olma çabaları olarak kendini göstermektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkeler tarife ve kotaların varlığı nedeniyle uluslararası piyasalara ulaşamamaktadır.

Ekonomik bütünleşme uygulamalarının, hem bütünleşmeye dahil hem de birlik dışarısında kalan ülkeler açısından muhtemel ekonomik etkileri vardır. Bu kapsamda ilk olarak gümrük birliği uygulamalarının üye ülkelerin ekonomilerini ne yönde etkileyeceği Viner (1950) tarafından üretim etkileri analiz edilerek kapsamlı olarak açıklanmıştır. Viner çalışması ile ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkileri ilk kez analiz etmiştir. Viner'in yalnızca üretim etkilerini analiz ederek tüketim etkilerini göz ardı etmesi Lipsey (1957,1960) ve Gehrels (1957) tarafından eleştirilmiştir. Bu kapsamda, söz konusu iktisatçılar tüketim etkilerini analiz ederek gümrük birliği

teorisine katkıda bulunmuşlardır. Viner'in analizlerinden çıkartılan gümrük birliği uygulamalarının serbest ticaret doğrultusunda bir adım olmakla birlikte her zaman dünya refahını arttırmayabileceği şeklindeki sonuç Lipsey ve Lanchester (1956-1957) tarafından 'ikinci en iyi teorisi'nin geliştirilmesine katkı sağlamıştır.

Gümrük birlikleri uygulamalarının, statik ve dinamik etkiler olmak üzere iki temel etkisi vardır. Statik etkiler ülkelerin teknolojik ve ekonomik yapılarının sabit olduğu varsayımı ile bir defaya mahsus olarak ortaya çıkan etkilerdir. Dinamik etkiler ise teknolojik ve ekonomik yapının sabit kalmadığı varsayımı ile gümrük birliği uygulamalarının ekonomik büyüme ve kalkınma üzerindeki etkilerini göstermektedir.

Gümrük birliği uygulamaları, birlik içerisinde ticareti yapılan malların vergilerini sıfırlarken üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifesi uygulanmasını gerekli kılmaktadır. Bunun sonucu olarak ortaya çıkan ilk etki ticarete konu olan malların fiyatlarının değişmesi ile üretim ve tüketim üzerinde etki gösterirken, ülkelerin dış ticaret hadlerini ve ticaret yapılarını da (endüstri içi veya endüstriler arası) etkilemektedir.

Ortak gümrük tarifesi uygulaması sonucu, etkin üreticinin birlik dışında bırakılması nedeniyle ticaret sapabilirken, daha önce ticari ilişki içerisinde olmayan ülkeler için ticaret yapma olanağı sağlayarak ticaret yaratabilecektir. Birlik içerisinde tarife ve kotaların kaldırılmasının bir diğer sonucu ise birlik ülkeleri arasında ithal mallarının fiyatının düşerek bu mallara olan talebin artmasıdır. Görülmektedir ki gümrük birliği uygulamaları, hem birlik içi ticareti hem de birlik dışında kalan ülkeler ile ticareti etkilemektedir.

Gümrük birliği uygulamalarının bilinen en başarılı örneği ise, AB'nin temelini teşkil eden ve Roma Anlaşması ile kurulan Gümrük Birliğidir. 1950'li yılların başından itibaren Avrupa'da yaşanan bütünleşme fikrine Türkiye'de dahil olmak istemiş ve 1963 yılında imzalanan Ankara Anlaşması ile yaklaşık 47 yıl süren müzakere süreci başlamıştır. Avrupa'da oluşturulan birlik 1968 yılına gelindiğinde

gümrük birliği sürecini tamamlamış, ancak Türkiye'nin bahse konu birliğe üyeliği ise 1996 yılı itibariyle olabilmıştır. Birliğe tam üyelik içinse müzakereler devam etmektedir. Türkiye'nin AB ile Gümrük Birliği'ne girmesi AB'ye tam üye ülkelerle karşılaştırıldığında ilginç bir durumu ortaya çıkarmıştır. Türkiye tam üye olmadan Gümrük Birliği'ne giren ilk ülkedir.

Osmanlı devleti son dönemlerinde gerek savaşlar gerekse iç çalkantılar nedeniyle; hızla sanayileşen, üretimde yeni teknikler kullanarak üretim yapılarını değiştiren Avrupa ülkelerinin gerisinde kalmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ülkenin dış ticareti; hammadde ve tarım ürünleri ihraç eden, sanayi ürünleri ithal eden bir yapıdadır. Cumhuriyetin ilanından sonra ise, tarıma dayalı bu dış ticaret yapısının değiştirilmesi amaçlanmıştır. Bu yapının değişimi için Planlı döneme geçilmiş ve yerel endüstrinin gelişimi için ithal ikameci politikalar izlenmiştir. İthal ikameci politikalar 24 Ocak 1980 yılında alınan kararla terk edilerek ihracata dayalı büyüme stratejisi uygulanmaya başlanmıştır. Türkiye'nin ihracata dayalı büyüme stratejisini uygulaması aynı dönemde AB'ye üye olma çabaları Türkiye ile AB arasında Gümrük Birliği oluşturulması ile sonuçlanmıştır. Gümrük Birliğine girişin beklenen muhtemel sonucu Türkiye'nin daha büyük bir pazara açılma fırsatını yakalayarak ihracat hacmini artırmasıdır.

Çalışmada Türkiye ve AB arasındaki ticaret, Türkiye'nin dış ticaret verileri ile analiz edilmiştir. Türkiye 24 Ocak 1980 kararları öncesine kadar daha kapalı bir ekonomik yapıya sahip olmuştur. İhracata dayalı büyüme stratejisi ile Türkiye'nin 1980 sonrası dış ticaret verileri incelendiğinde görülmektedir ki ticarete tanınan bu serbesti başarılı bir sonuç vermiş ve Türkiye'nin ticaret hacmi yıldan yıla artış göstermiştir. 1980'e kadar Türkiye'nin dış ticaret hacmi 10 milyar doların altında seyrederken 1980 yılında 10,8 milyar dolar seviyesine ulaşmış, 1981'de 13 milyar dolar seviyesinden, 1995 yılına gelindiğinde 57.3 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. Ancak bu dönemde ithalat, ihracattan daha hızlı artmış ve dış ticaret açıkları yükselmiştir.

AB'nin Türkiye'nin toplam ihracatı içerisindeki payı 1968 yılında ihracatın %45'ini oluştururken, AB'nin Türkiye'nin toplam ithalatının içindeki payı ise %51,4 seviyesindedir. 1968–1974 döneminde Türkiye'nin AB ile ticaret hacmi, dış ticaretin yaklaşık %50'lik bir kısmını oluştururken 1980'lerde %33'lere kadar gerilemiştir. Bunun altında yatan neden AB ile olan ticarete petrol türevli ürünlerin bu ticaret ilişkisi içindeki payının yüksek oluşudur.

Türkiye ve AB arasında oluşturulan gümrük birliğinin, Türkiye'nin dış ticareti üzerine etkileri incelendiğinde Türkiye'nin dış ticareti, gümrük birliğinden ziyade iç ve dış ekonomik gelişmelere paralel olarak etkilenmiştir. AB ile yapılan ticaret iç ve dış makro ekonomik gelişmelere paralel olarak dalgalı bir seyir izlemiştir. 1996–2007 yılları arası Birliğe ihracatımız kademeli olarak artarken, Birlikten yapılan ithalat ise gerilemiştir. 2008'in sonlarına doğru ortaya çıkan kriz neticesinde görülmektedir ki Türkiye'nin dış ticaret hacmi daralmış ancak AB ülkelerinden yapılan ticarete daha büyük bir daralma ortaya çıkmaktadır. Toplam ihracat %22 azalırken, AB'den yapılan ihracat %34 azalmıştır. Toplam ithalat %30 azalırken, AB'den yapılan ithalat %32 azalmıştır. Görülmektedir ki, Türkiye'nin dış ticareti, Türkiye ve AB arasında oluşturulan gümrük birliğinden ziyade iç ve dış makro ekonomik gelişmelerden etkilenmektedir.

Bu çalışmada, ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkiler, panel veri analizi yardımı ile çekim teorisi temel alınarak analiz edilmiştir. Çekim modelinin temeli, Newton'un yerçekimi kanunudur. Newton'un çekim kanunun uluslararası iktisat alanında kullanımı iki ülke arasındaki ticaretin miktarının, ülkelerin büyüklükleri ile doğru, aralarındaki uzaklık ile ters orantılı olduğu düşüncesidir. Uygulama kullanılan ekonometrik yöntem yatay kesit ve zaman serisi gözlemlerin birlikte analizini mümkün kılan panel veri analizi olup, zaman içinde değişmeyen açıklayıcı değişkenlerin varlığı nedeniyle rassal etkiler tahmin yöntemi kullanılmıştır. Türkiye'nin ve analize konu ülkelerin, 1990–2008 yılları verileri kullanılarak Türkiye'nin ihracat ve ithalatı genişletilmiş çekim denklemi ile tahmin edilmiş ve elde edilen tahmin sonuçları aşağıdaki şekilde özetlenmiştir.

- Türkiye'nin ihracat denklemi için elde edilen bulgular çekim modeli teorisine uygun bulunmuş ve ülkeler arasındaki mesafelerin azalmasının, Türkiye'den yapmış oldukları ihracatları artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.
- Ülkelerin satınalma güçlerini (ekonomik büyüklükleri) arttıkça, Türkiye'den yapmış oldukları ihracatlar artacak ve paralel olarak Türkiye'nin de gelirlerin artması sonucu ithalat miktarını artıracaklığı bulgusu elde edilmiştir.
- Türkiye'nin ihracat yapısı, endüstriler arası ticarete işaret etmektedir.
- Gümrük Birliği'ne üyeliğinin, Türkiye'nin dış ticaretine özel bir katkı sağlamadığı ve birlik ülkeleri ile özel bir ticari ilişki doğurmadığı görülmüştür. Yani Türkiye ve AB arasında oluşturulan gümrük birliği, Türkiye açısından ticaret yaratıcı bir etkiye neden olmamıştır.
- Türkiye'nin ithalat denklemi için elde edilen bulgular çekim modeli teorisine uygun bulunmuş ve ülkeler arasındaki mesafelerin azalmasının, Türkiye'nin ithalatını artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmadan elde edilen sonuçlar değerlendirildiğinde Gümrük Birliği'nin, Türkiye'nin dış ticareti üzerinde özel bir katkısı olmadığı görülmüştür. Gümrük birliği uygulamalarının ticaret yaratıcı ve saptırıcı etkileri açısından analiz edildiğinde, tahmin sonucu elde edilen bulguların ticaret yaratıcı veya saptırıcı bir etkisinin olduğu söylenememektedir.

Türkiye ile AB arasındaki ticaret çekim teorisine uygun olarak ülkeler arasındaki coğrafi yakınlık ve ülkelerin satın alma gücü ile ilişkilidir. Elde edilen diğer bir sonuç göstermektedir ki Türkiye, coğrafi olarak yakın olduğu ülkelerle ticari ilişkileri geliştirerek, uluslararası ticarete önemli kazançlar sağlayabilecektir.

KAYNAKLAR

ABGS. 'Ankara Anlaşması'. <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=117&l=1> (07.07.2010).

AGUILAR, C.A. (2006). *Trade Analysis Of Specific Agri-Food Commodities Using A Gravity Model*. Master of Science Thesis. Michigan: Michigan State University Department of Agricultural Economics.

AKTAN, C., DİLEYİCİ, D. ve ÖZKIVRAK, Ö. 'Bir Bölgesel Ekonomik Entegrasyon Girişimi Olarak Avrupa Birliği'. http://www.canaktan.org/ekonomi/yeni-avrupa/bir-bolgesel.htm#_edn6 (04.05.2010).

ANDERSON, J. E.(1979). A Theoretical Foundation for the Gravity Equation. *The American Economic Review*.Vol.69. No.1.

ANTONUCCI, D. and MANZOCCHI S. (2006). Does Turkey Have a Special Trade With The EU? A Gravity Model Approach. *Economic Systems* 30.

ATİK, H. *Tercihlerde Benzerlik Teorisi: Türkiye ve Bazı Komşu Ülkelerin Dış Ticareti Üzerine Bir Analiz*. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi. 61-2. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/441/4934.pdf> (10.06.2010).

AYDOĞAN, O.(2007). *Gümrük Birliği Çerçevesinde Türkiye'nin AB ve Üçüncü Ülkelerle Olan Dış Ticaretinin Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

BAHÇEKAPILI, K. (2006). *Gümrük Birliği Teorisi ve Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisine Etkileri*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

BAKKALCI, A.C. (2002). *Gümrük Birliği'nin Dış Ticaret Üzerindeki Etkileri Açısından Türkiye Avrupa Birliği İlişkilerinin Analizi*. Doktora Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

BALASSA, B. (1973). *The Theory Of Economic Integration*. London: George Allen& Unwin Ltd.

BEBEK, U. (2006). *An Assesment of the Impact of Customs Union on Turkish Bilateral Trade Flows with the EU: A Gravity Model Approach*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İktisat Anabilim Dalı.

BERGSTRAND, J. H. (1985). The Gravity Equation in International Trade: Some Microeconomic Foundations and Empirical Evidence, *The Review of Economics and Statistics*. Vol. 67. No. 3.

BİLGET, T. (1971), İktisadi Birleşmeler Teorisi ve Türkiye'nin Ortak Pazar Sorununa Yaklaşımı, Ankara: *Maliye Tetkik Kurulu Yayını*.

CHACHOLIADES, M. (1978). *International Trade Theory and Policy*. Tokyo: McGraw-Hill Kogakusha Ltd.

COLLIER, P. (1979), The Welfare Effects of Customs Union: An Anatomy, *The Economic Journal*, Vol. 89. No. 353.

COOPER, C.A. and MASSELL, B.F. (1965). A New Look At Customs Union Theory. *The Economic Journal*, Vol.75. No.300.

DEARDORFF, A.V. (1995). 'Determinants of Bilateral Trade: Does Gravity Work In A Neoclassical World?', NBER Working Paper Series. Working Paper 5377. <http://www.nber.org/papers/w5377.pdf> (10.08.2010).

DI MAURO, F. (2000). The Impact of Economic Integration on FDI and Exports: A Gravity Approach. *CEPS*. Working Document No:156.

DTM. '*Ankara Anlaşması: Türkiye-AET Ortaklığı*'.

<http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detay&yayinID=227&icerikID=327&dil=TR> (10.04.2010).

DTM. '*Gümrük Birliği'nin Kapsamı*'.

<http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detay&yayinID=210&icerikID=311&dil=TR> (12.05.2010).

DTM. '*Katma Protokol*'.

<http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detay&yayinID=252&icerikID=355&dil=TR> (14.04.2010).

DTM. '*Türkiye'nin Avrupa Birliği ile İlişkilerinin Tarihi Gelişimi, Ankara Anlaşması ve Katma Protokol*'.

<http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detay&yayinID=208&icerikID=310&dil=TR> (05.03.2010).

DTM, Ülkelere Göre Dünya Ticareti (2009), www.dtm.gov.tr, (03.04.2010)

DURA, C. ve ATİK, H. (2007). *Avrupa Birliği, Gümrük Birliği ve Türkiye*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

EROĞLU, Z. (2006). *Gelişmekte Olan Ülkeler Arasında Ekonomik Entegrasyon: ECO Örneği*. Bilim Uzmanlığı Tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı.

ERTÜRK, E. (2002) . *Uluslararası İktisadi Birleşmeler*. Bursa: Vipaş A.Ş.

ERTÜRK, E. (1993). *Ekonomik Entegrasyon Teorisi ve Türkiye'nin İçinde Bulunduğu Entegrasyonlar*. Bursa: Ezgi Yayıncılık.

GEHRELS, F. (1957). Customs Union from a Single-Country Viewpoint. *The Review of Economic Studies*. Vol.24. No.1.

GÜNEY, D. (2004). *Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin Dış Ticaret Dengesine Etkisi*. Dokuz Eylül Üniversitesi. Yüksek Lisans Projesi. İzmir: Sosyal Bilimler Enstitüsü.

GÜRAN, N. (2002). *Uluslararası Ekonomik Bütünleşme Ve Avrupa Birliği*. İzmir: Anadolu Matbaacılık.

HELPMAN, E. and KRUGMAN, P.R. (1985). *Market Structure and Foreign Trade, Increasing Returns, Imperfect Competition, and the International Economy*. Cambridge: MIT Press.

http://www.ekodialog.com/Konular/olcek_ekonomileri_getiri.html (19.03.2010).

<http://www.ikv.org.tr> (10.03.2010)

İKV. 'Gümrük Birliği'.

<http://www.ikv.org.tr/icerik.asp?konu=gumrukbirligi&baslik=Gümrük%20Birliği>
(04.04.2010)

İKV. 'Müzakere Süreci'. <http://www.ikv.org.tr/muzakeresureci.php> (03.05.2010).

İKV. <http://www.ikv.org.tr/icerik.asp?konu=abtarihce&baslik=Tarihçe> (02.04.2010).

JOVANIĆ, M. N. (1993). *International Economic Integration*. London&New York: Routledge.

KANDOGAN, Y. (2005). Trade Creation and Diversion Effects of Europe's Regional Liberalization Agreements. *William Davidson Institute*, Working Paper No. 746.

KARAKAYA, E. ve ÖZGEN F.B. (2002), Economic Feasibility of Turkey's Economic Integration with the EU: Perspectives from Trade Creation and Trade Diversion, *METU International Conference in Economics IV*, Ankara.

KARLUK, R. (2007). *Avrupa Birliği ve Türkiye*. İstanbul: Beta Yayınları.

KARLUK, R. (2002). *Uluslararası Ekonomi*. Kırklareli: Beta Yayınları.

KILIÇ, R. (2002). *Türkiye-AB İlişkileri ve Gümrük Birliği*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

KIRDAR, D. (2005). *Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri*. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

KÖK, R. ve ŞİMŞEK, N. 'Panel Veri Analizi'.

<http://www.deu.edu.tr/userweb/recep.kok/dosyalar/panel2.pdf> (08.09.2010).

KRAUSS, M. B. (1972). Recent Developments in Customs Union Theory: An Interpretive Survey. *Journal of Economic Literature* Vol.10 No.2.

KREININ, M. E. (1964). On The Dynamic Effects Of Customs Union. *The Journal of Political Economy*. Vol.72. No.2.

KULA, F. ve ASLAN, A. (2008). Türkiye'nin Ortadoğu'da Ekonomik Geleceği: Türkiye'nin İhracat Potansiyeline Yönelik Ampirik Bir Analiz. *MPRA Paper* No.10688.

LINNEMANN, H. (1966). *An Econometric Study of International Trade Flows*. Amsterdam: North Holland.

LIPSEY, R. G. and LANCASTER, K. (1956-1957). The General Theory of Second Best. *The Review of Economic Studies*. Vol. 24. No. 1.

LIPSEY, R. G. (1957). The Theory Of Customs Unions: Trade Diversion and Welfare. *Economica*. New Series. Vol.24. No:93.

LIPSEY, R. G. (1960). The Theory Of Customs Union A General Survey. *The Economic Journal*. Vol.70.No.279.

MERCENIER J. and YELDAN E. (1997). On Turkey's trade policy: Is a customs union with Europe enough?. *European Economic Review*. Volume 41. Issues 3-5.

MEYVECİ S. (2009). *The Impact Of Environmental Efficiency On Bilateral Trade: A Panel Data Estimation Of Gravity Model*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Bilkent Üniversitesi İktisat Bölümü.

NEYAPTİ, B., TAŞKIN, F. and ÜNGÖR, M. (2004). 'Has European Customs Union Agreement Really Affected Turkey's Trade?'. Departmental Working Papers. No:0404.

http://www.bilkent.edu.tr/~economics/papers/0404%20DP_Neyapti_Taskin_Ungor.pdf (10.08.2010).

ÖZCAN, H. A.(1998). 'Dünden Bugüne Dış Ticaretimizdeki Gelişmeler'. Dış Ticaret Dergisi.

<http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/ekim98/dnbgdistic.htm>.(21.08.2010).

ÖZER, M., BİÇERLİ, K. (2003-2004). Türkiye'de Kadın İşgücünün Panel Veri Analizi. *Sosyal Bilimler Dergisi*. 2003-2004.

ÖZKALE, L. ve KARAMAN, F.N. (2006). Gümrük Birliği'nin Statik Etkileri. *Dış Ticaret Müsteşarlığı. Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları Dergisi*. Sayı:1.

ÖZKAN, Ş. ve EMSEN, S. (2007). *Ekonomik Bütünleşme Teorileri ve Avrupa Birliği-Türkiye Üzerine Söyleşiler*. Ankara: Turhan Kitabevi.

ÖZKUL, İ. (2004). *Gümrük Birliğinin Türk Dış Ticaretine Etkileri*. Doktora Tezi. Muğla: Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı.

PALABIYIK, M.S. ve YILDIZ, A. (2006). *Avrupa Birliği*. Ankara: ODTÜ Yayıncılık.

SEYİDOĞLU, H. (2001). *Uluslararası İktisat*. İstanbul: Güzem Yayınları.

ŞİMŞEK, N. (2008). *Türkiye'nin Endüstri-İç Dış Ticaretinin Analizi*. İstanbul: Beta Yayınevi.

T.C. DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI. '*Türkiye-AB İlişkileri*'.

<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ab-iliskileri.tr.mfa> (08.04.2010)

TANG, D. (2003). The Effect of European Integration on Trade with the APEC Countries: 1981-2000. *Journal of Economics and Finance*. Vol.27. No.2.

TATLICI, Ö. (2009). *Çekim Modeli: Türkiye'nin İhracatı Üzerine Bir Uygulama*. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

TELLİ, Y. (2008). *Gümrük Birliği'nden Sonra Türkiye-AB İlişkileri*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü. Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı.

TİNBERGEN J. (1962). *Shaping the World Economy: Suggestions for an International Economic Policy*. New York: Twentieth Century Fund.

TÜİK. Dış Ticaret Verileri.(1923-2009). www.tuik.gov.tr (02.05.2010).

UYAR, S. 'Ekonomik Bütünleşmeler ve Gümrük Birliği Teorisi'.

<http://www.econturk.org/dtp13.htm>. (13.04.2010).

VINER, J. (1950). *The Customs Union Issue*. London: Stevens&Sons Ltd.

YILDIRIM, E. ve DURA, C. (2007). Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri Konusundaki Literatüre Bir Bakış. *Erciyes Üniv. İktisadi ve İdari Bilimler Fakülte Dergisi*. Sayı 28.

YÜCEL, F. (2006). *Türkiye Ve Seçilmiş AB Üyesi Ülkeler Arasındaki Dış Ticaret Akımları Üzerine Analitik Bir Yaklaşım: Gümrük Birliği Öncesi Ve Sonrası*. Doktora Tezi, Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İktisat Anabilim Dalı.